

Zdravko MLINAR*

IZVIRNI
ZNANSTVENI
ČLANEK

IZ PRETEKLOSTI ZA PRIHODNOST V DRUŽBI IN DRUŽBOSLOVJU PROTISLOVNOST VKLJUČEVANJA IN IZKLJUČEVANJA

Uvod

Časovna perspektiva in retrospektiva

Teoretsko izhodišče za presojanje pomena preteklosti za prihodnost:
protislovnost vključevanja in izključevanja
Od naključnosti k regularnosti in nazaj?

Spremembe v teritorialnem prostoru

Miselna ujetost v "teritorialno past"
Teritorialna in institucionalna "zabubljenost" (inbreeding)
Univerzalizacija brez indigenizacije: Ali se naši teoretiki odtujujejo
od domače prakse/"praktikov"?

Dehierarhizacija, demokratizacija in civilna družba

Od hierarhičnega izključevanja k partnerskemu sodelovanju
Družbeno prestrukturiranje, vključevanje in izključevanje
Od večinske h konsenzualni (konsociativni) demokraciji
Vse več in vse manj odločanja: univerzalni standardi in
delegitimizacija (večinske) demokracije
Ideja in (ne)moč civilne družbe: legitimizacija vstopanja v javnost in
spodbuda za prevzemanje odgovornosti

Profesionalizacija in podružbljanje družboslovja

Profesionalizacija kot izključevanje (monopol) in izhodišče za vključevanje
Pot do profesionalizacije sociologije na FDV in v TiP
Predzgodovina: "zarota" sociologov
Občutek odgovornosti in strokovna (ne)usposobljenost
O profesionalizaciji sociologije v TiP
Aktualnost, zanimivost in/ali znanstvena rigoroznost?
Vključevanje (izključevanje) družboslovja v okviru univerzitetnega izobraževanja

Od omrežnega povezovanja do globalne družbe

Prikriti pomen in pomembnost omrežnega povezovanja
Globalizacija: pristopi, spoznanja, (pre)usmeritve
Ekološke meje individualizacije in globalizacije:
vračanje k paradigmi zaprtega sistema
'Mednarodni odnosi' in nacionalna varnost
Ali gre res le za odnose med narodi? Kje so drugi subjekti svetovnega dogajanja?
Družbena preobrazba kot izziv za teorijo in prakso nacionalne varnosti

Informatizacija, inovativnost in družba znanja

Informacijsko-komunikacijska tehnologija in raziskovanje v vsakdanjem življenju
Nove tehnologije in stari/novi načini delovanja: poistovetenje izobraževanja
in raziskovanja

O (ne)samostojnosti naroda in posameznika v kontekstu globalizacije

Sklepna misel

Literatura (skrčeni seznam)

* Akademik dr. Zdravko Mlinar, zaslužni profesor Univerze v Ljubljani.

Povzetek. Ob štirideseti obletnici revije *Teorija in praksa*, avtor podaja retrospektivno oceno predvsem sociološkega, pa tudi politološkega in komunikološkega delovanja na FDV (FSPN) in v širšem prostoru, v kontekstu družbenih in političnih sprememb v tem času. Opira se na svojo teoretsko razlago dolgoročnih razvojnih procesov ter razkriva (dis)kontinuitete glede na dva različna politična sistema, nekdanje Jugoslavije in Slovenije. Pri tem zavrača razlage o koncu vseh regularnosti in predvidljivosti ter o koncu "velikih zgodb" v postmoderni družbi. Hkrati pa sam predstavi razvojno paradigmo v smislu polarizacije in konvergence (vse manjših) delov in (vse širše) celote; predvsem pa kot individualizacije in globalizacije. Oboje pa se spopada z ekološkimi mejami rasti, tako da se vračamo k paradigmi zaprtega sistema. Svojo analizo opira na časovno, teritorialno, hierarhično in funkcionalno (sektorsko, disciplinarno) razsežnost. Kritično razkriva miselno ujetost v teritorialno past ter različne oblike institucionalne in teritorialne zaprtosti v družbi in družboslovju. Proces demokratizacije in krepitev civilne družbe postavlja v širši kontekst družbenega prestrukturiranja in povzema dosedanja spoznanja, iz TiP in drugih virov, o prehajanju od večinske h konsenzualni demokraciji. Univerzalizacijo upošteva kot delegitimizacijo (večinske) demokracije in hkrati kot osnovo za krepitev moči posameznika in svetovne družbe. Posebno pozornost posveča omrežnemu povezovanju, ki postaja nekakšna infrastruktura globalne družbe. Nova informacijsko-komunikacijska tehnologija omogoča spremembo vloge profesionalizacije; namesto krepitev monopola (izključevanja) postaja lahko izhodišče za podružbljanje izobraževanja in raziskovanja. Nakazana je tudi prihodnost (slovenskega) naroda kot izbirne identitete in oblike svetovnega omrežnega povezovanja.

Ključni pojmi: družbene znanosti/družboslovje, družbene spremembe, protislovnost, preteklost, prihodnost, *Teorija in praksa*, FDV, (dis)kontinuiteta, regularnost, konec velikih zgodb, prestrukturiranje, individualizacija, globalizacija, globalizacija, vključevanje, izključevanje, teritorialna past, univerzalizacija, indigenizacija, dehierarhizacija, demokratizacija, konsenzualna demokracija, civilna družba, profesionalizacija, podružbljanje, vsakdanje življenje, omrežja, informatizacija, družba znanja, inovativnost, narod, mednarodni odnosi, nacionalna varnost, Slovenija, ekologija, paradigma zaprtega sistema

Uvod¹

Tega besedila ne pišem v smislu kakršne koli uradne razlage, temveč kot osebno razumevanje enega od (so)delavcev revije (v kateri sem sicer v štirih desetletjih objavil več kot 80 prispevkov) in kot urednik te njene jubilejne izdaje, v kateri želim poudariti, kakšna je bila dosedanja in potencialna vloga družbenih znanosti v kontekstu razvojnih sprememb v Sloveniji in svetu. Ne glede na različne motive ustanoviteljev in posameznih udeležencev ter različno vlogo, ki jo je imela revija v posameznih obdobjih, kar je podrobneje prikazano v prispevkih drugih avtorjev, bom na tem mestu sledil svojemu vidiku gledanja. Na podlagi in v zvezi z objavljenimi besedili bom poskušal osvetliti predvsem tri teoretske sklope, tj. *profesionalizacijo* družboslovja in *demokratizacijo* družbe v kontekstu *odpiranja v svet*.

S tem ko je TiP formalno in dejansko postajala glasilo FSPN in FDV, je vedno bolj izražala vsakokratno stanje, dosežke in pomanjkljivosti z vidika raziskovanja in izobraževanja na področju sociologije, političnih znanosti, komunikologije, kulturologije in novinarstva. Zato je vsebino obravnav v TiP treba presojati v prepletenosti s celotno dejavnostjo na fakulteti. Podobno in hkrati s tem, ko smo najprej še zlasti nekateri sociologi - poudarjali *strokovnost*, ki je bila dejansko najpomembnejša podlaga za preobrazbo Visoke šole za politične vede v fakulteto in vključitev v univerzo, smo s spoznanji iz svojih raziskovanj vstopali tudi v TiP. S tem smo po eni strani bogatili njeno vsebino, hkrati pa postajali moteči element, če smo odstopali od uradno veljavnih ideoloških postulatov ali se neposredno spopadali z njimi. Do tega pa je nujno prihajalo zaradi izražanja dejanskih razmer pri nas in zaradi vnašanja vsebine iz zahodnih družboslovnih virov. Oboje je prihajalo v nasprotje z razbohotenim "normativnim idealizmom" in praznim verbalizmom ter spekulativnim in apriorističnim obravnavanjem družbe v tedaj prevladujočem stilu - "od praskupnosti do komunizma".²

Kljub temu pa ne želim slediti tistim jubilejnim obravnavam ob raznih priložnostih, ki se do te mere izčrpavajo s "sovražno obkolitvijo", da ob tem pozabljajo na osrednjo vsebino lastnega delovanja. Politika naj torej ne bo stroki le alibi. Prav zaradi močno prisotne težnje, da se vsebina retrospektivnih obravnav reducira na nekakšno *zgodovino političnih bojev*, želim na tem mestu, tako kot sem v svojih objavah v TiP, še zlasti poudariti tudi tiste razsežnosti družboslovnega in družbenega delovanja, ki sicer ostajajo prikrite širši javnosti. Pri tem mislim na vsebino in pomembnost spoznanj ter na mikro- in makrodružbeni kontekst, ki pogojuje *inovativno* družboslovno delovanje. V reviji so sicer več desetletij močno izstopala politična in politološka vprašanja; osebno pa sem dajal pobude predvsem za to, da je vključevala širšo vsebino družbenih in družboslovnih zanimanj; da je odpirala nove teme in razširjala krog sodelavcev. Pri tem njene vloge nisem razumel v tem smislu, da naj bi le odsliskavala stanje stvari, temveč sem kot samoumevno predpo-

¹ Recenzentom se zahvaljujem za tehtne pripombe in sugestije, Aljoši Siliču pa za pomoč pri zbiranju in obdelavi gradiva

² Kar nekaj desetletij je bila prisotna težnja, da se je na univerzi vsaka obravnava, celo vsaka seminarska naloga začela s tem, kako je bilo v praskupnosti in potem v nadaljnjih "družbenoekonomskih formacijah".

stavljaj, da mora imeti tudi *mobilizacijsko vlogo*.³ Npr. ne le da objavlja izsledke raziskav, kakršni pač so, ampak da tudi prispeva *k ozaveščanju o tistem, česar (še) nimamo*. V tem pogledu se zdi, da sta bili družbena in profesionalna identifikacija v zgodnejšem obdobju - vsaj z vidika potreb in razmer v Sloveniji - bolj poudarjeni kot sta danes.

Glede na marksistična izhodišča je bila TiP v začetku zasnovana širše, kot pa se je kazala pozneje, ko se je v svojem jedru osredotočila na družboslovne vede, ki jih goji FDV. Še zlasti močna je bila prisotnost ekonomistov, pravnikov in filozofov. Vendar je šlo pri tem bolj za dodajanje kot za prežemanje, bolj za multi- kot interdisciplinarnost. Celo v ožjem sklopu družboslovja (FDV) pa je prihajalo do diferenciacije na bolj specializirana strokovna glasila in zbirke, kot so Družboslovne razprave, Javnost-The Public, Metodološki zvezki, Mednarodni odnosi, Journal of International Relations and Development. Kljub temu ali pa še prav zato pa ostaja v Sloveniji tudi potreba po reviji splošnejše narave in torej širokega vsebinskega profila.

Časovna perspektiva in retrospektiva

Teoretsko izhodišče za presojanje pomena preteklosti za prihodnost: protislovnost vključevanja in izključevanja

12

V nadaljnjem se bom osredotočil na teoretsko in izkustveno zasnovano razlago dialektike protislovnosti sprememb v družbi in družboslovju, ki se neposredno ali posredno navezuje na delovanje in vlogo TiP. Pri tem imam v mislih *enotnost nasprotij* v smislu *vključevanja* in *izključevanja*.

Ker pretekle prakse ne morem kar pavšalno sprejemati ali zavračati v smislu modela oz. *igre z ničelno vsoto* (win-lose) ali s *pozitivno vsoto* (win-win), se je torej treba podati v bolj zahtevno analizo, ki hkrati vključuje eno in drugo. Ker je prejšnji politični sistem, zavestno vzpostavljen na določenih teoretskih (ideoloških) predpostavkah, razpadel, hkrati pa se, ali se tega zavedamo ali pa ne, podaljšuje in je po svojih elementih prisoten tudi še danes, je pomembno razjasniti, kaj je tisto, kar se je v najbolj množičnem "eksperimentu" v človeški zgodovini izkazalo kot definitivno zgrešeno in kaj se ohranja še vnaprej.

Namesto frontalnega protipostavljanja v smislu - "dobiš-izgubiš" ali "dobiš-dobiš" - se lahko z vidika enotnosti nasprotij dosti bolj približamo dejanskim družbenim razmeram. S takega stališča namreč ne gre niti preprosto za medsebojno izključujoče se alternative, tako da ena negira drugo, niti za enostavno dodajanje ene drugi. "Socialistična revolucija" in "razredni boj" sta bila v teoriji (ideologiji) in v praksi izhodišči "*čistega*" obračuna s preteklostjo in izkoriščevalci delavskega razreda, tj. za njuno izključitev, uničenje. Podoben je bil odnos do imperalizma, vloge tujega kapitala in zunanjih sovražnikov.

³ V osemdesetih letih je potekala razprava na temo *mobilizacija ali deblokada* (glej npr. Jerovšek et. al., 1988).

Pri tem je šlo za statično razumevanje družbenega bogastva ali družbene moči kot absolutne danosti: kolikor večje je prilaščanje s strani izkoriščevalcev, toliko manjši delež preostane izkoriščanim (delavcem, domači državi oz. narodu). Po tej logiki je bila izpeljana nacionalizacija produkcijskih sredstev in tujega kapitala. Šele po daljšem času so prišli do spoznanja, da je pomembna tudi *celotna količina* ustvarjenega bogastva. Ta pa je lahko celo manjša z izločitvijo "izkoriščevalcev" ali pa je z njihovo udeležbo celo večja, tako da lahko *obe strani pridobita*: "izkoriščevalce" in "izkoriščani".

Aprioristično vztrajanje pri togo razumljenih kategorijah družbene strukture (npr. razredih) kot notranje homogenih in medsebojno izključujočih se je prihajalo v navzkrižje z vse večjo družbeno mobilnostjo, ki vodi v "mešane strukture". Namesto "čistih" kategorij imamo vse bolj opravka s *hibridizacijo*. Stoletje in pol po *Komunističnem manifestu*, ki je to že anticipiral, zares prihaja do tega, da se "*vse, kar je bilo trdnega, razblinja*", vse je fluidno (o tem več pozneje).

Na tisoče različnih tem, ki zadevajo našo družboslovno produkcijo, diseminacijo pridobljenega znanja in njegovo uporabo, je mogoče osvetliti in pojasnjevati z vidika enotnosti nasprotij - vključevanja in izključevanja. V dolgoročni perspektivi imamo opravka s hkratnimi težnjami k družbeni *polarizaciji* v smislu medsebojnega izključevanja in k prežemanju oz. *hibridizaciji*. Polarizacija vodi h krepitvi vse manjših družbenih enot in predvsem človeka kot edinstvenega in osamosvojenega posameznika v eni smeri in h krepitvi povezanosti in univerzalnemu standardom v drugi smeri. Polarizacijo pa hkrati spremlja tudi konvergenca, težnja k zblizevanju in poistovetenju obeh polov: višjim stopnjam individualizacije se približujemo z višjo stopnjo globalizacije. Moja kritika pa zadeva predvsem to, da akterji v teoriji in praksi *niso ozaveščeni* te medsebojno pogojene *dvojnosti* in večinoma delujejo le v zamejenih horizontih ene od dveh nasprotujočih si strani. S tem pa že v izhodišču zmanjšujejo možnosti za uspešno uporabo (enostranskih) spoznanj.

V svojih, v TiP in drugod, objavljenih razlagah sem nadalje poudarjal, da tudi te enostranskosti, ki so značilne za posamezna obdobja, niso le nekaj naključnega, temveč se pojavljajo po značilnem vzorcu oscilacije, nihanja glede na to, ali je v ospredju bolj samostojnost posameznih delov (raznovrstnost) ali povezanost, (integracija) oz. poenotenje z vidika celote.⁴ Dolgoročno pa se amplituda nihanj pri tej oscilaciji postopoma zmanjšuje. Povečana raznovrstnost je izziv, ki potiska v ospredje prvenstveno vrednotenje in regulacijske mehanizme, ki jo začasno zamejijo in/ali zmanjšajo ter postopoma integrirajo na višji ravni kompleksnosti itd.

V svoji razlagi sprememb po drugi svetovni vojni v Jugoslaviji (v prispevkih v TiP in v knjigi *Protislovja družbenega razvoja*) sem upošteval dvoje: Po eni strani sem (empirično) razkrival *regularnost sprememb*, ki so se pojavljale prav v smislu

⁴ Na abstraktnější ravni sva kot podlago za razumevanje tega spreminjanja s Henryjem Teunejem (1978) prikazala "razvojno logiko družbenih sistemov" z vidika medsebojne odvisnosti med povečevanjem raznovrstnosti in stopnjo ter dinamiko njene integracije. Načine vključevanja ljudi v družbo pa sva še posebej obravnavala na podlagi razlikovanja treh družbenorazvojnih tipov participacije, tj.: simbolične, institucionalne in sistemske. V današnjih razmerah in obravnavah gre za prehajanje od institucionalne k sistemski (Teune, Mlinar 1973) Pri tem gre za prehod od posredne k neposredni udeležbi posameznika v sistemu. Vsako vedenje samostojnega posameznika postane relevantno in upliva na sistem kot celoto. (v zvezi s tem glej tudi razpravo o razmerju med državo in civilno družbo).

takšnih oscilacij po drugi svetovni vojni; identificiral sem štiri značilne "razvojne situacije", ki so vključevale prevladujoče družbene vrednote in tudi možnosti za družboslovno raziskovanje. Po drugi strani pa je šlo v celotnem obdobju "socializma" za prevladovanje sistema ("podružbljanja") nad samostojnostjo njegovih ožjih delov.

V zvezi s tem je Ivan Bernik zastopal stališče (v TiP 1987), da bi jugoslovanski primer zahteval drugačno teoretsko podlago, tako da ga ne bi obravnavali le kot *odstopanje od splošne teorije* družbenega razvoja. Ker pa k "jugoslovanskemu primeru" nisem pristopal en bloc, temveč na podlagi empiričnega raziskovanja, katerega spoznanja sem lahko osmišljaj v širšem teoretskem kontekstu, tako nisem videl razloga, da ne bi splošne teoretske razlage uporabljal, preverjal in razvijal tudi na jugoslovanskem zgledu.⁵

Od naključnosti k regularnosti in nazaj?

Ameriški sociolog in strokovnjak za metodologijo družboslovnega raziskovanja Hubert Blalock (1984) je v svoji knjigi *Dilemmas of Social Sciences* kritično poudaril ugotovitev, da v družbenih znanostih *vsemu posvečamo enako pozornost*, da imajo *vse ideje enako težo!*

V spopadanju s takim stanjem pri nas sem svojo nalogo razumel tako, kot sem jo zapisal v TiP pod naslovom *Od naključnosti k zakonitosti* (1987/10-11: 1416): "Moje prizadevanje je bilo usmerjeno predvsem k temu, da v veliki kompleksnosti navidezno naključnih enkratnosti v družbenem dogajanju razkrivam možnosti njihovega pojasnjevanja na podlagi čim širšega skupnega imenovalca, zlasti še na podlagi splošne sociološke paradigme družbenega razvoja ... To se pravi, da mi največ pomenijo tista spoznanja, ki nakazujejo, kako je mogoče dotlej ločene predmetne (tematske, sektorske, prostorske idr.) sklope prevesti na skupno teoretsko osnovo, ki se je sicer v vsakdanjem življenju in celo v družboslovnih raziskovanjih največkrat niti ne zavedamo. V tem smislu naj bi šlo torej za preseganje alternativno izključujočega se razmerja med teorijo in empirijo. Teorija ni več samozadostna sfera, temveč se začne - prav z razkrivanjem nakazanih stičišč - uveljavljati s svojo pomembno usmerjevalno vlogo. Konkretnih dejanj (npr. odpiranje šole kot institucije do svojega okolja, zmanjševanje šolskega razreda ipd.) ne opazujemo več le samih po sebi, temveč dobijo širši pomen kot sestavine (indikatorji) globalnih družbenih razvojnih procesov. Ob taki usmeritvi je torej največji poudarek dan

⁵ Še kasneje je Bernik precejšno pozornost posvečal "dinamiki socialističnih družb" in postsocialističnim preobrazbam. Skupaj s soavtorico Nino Fabjaničič sta v TiP (1998/6) objavila analizo podatkov iz raziskave odnosa prebivalstva Slovenije do preteklosti (CJM MK, 1996) pod naslovom: *Spomini na socializem: Čas napredka in dobrega življenja ali čas strahu in zatiranja? Pri tem sta ugotovila, da tako delavstvo kot inteligenca socialistični režim ocenjujeta pozitivno; raven političnih svoboščin je bila ocenjena slabše kot razmere na materialnem področju. Inteligenca se ni počutila zapostavljeno ne v ekonomskem, ne v političnem smislu; v njeni kritičnosti in delovanju proti prejšnjemu režimu so jo motivirale predvsem rastoče aspiracije. Navedeno sicer ne zadeva (dis)kontinuitete v ožjem smislu, prispeva pa k njenemu razumevanju.*

ravno povezovanju najsplošnejšega s konkretnim, ne pa bodisi prvo bodisi drugo samo zase."

Ali je nakazana usmeritev danes še *utemeljena, ali je že preživela*? Teorija je bila tudi v kontekstu delovanja na FSPN in v slovenski javnosti najbolj samozadostna in izključujoča v svoji najbolj radikalni - lahko bi rekli kar biblijski - varianti čistega in revolucionarnega marksizma, ki je izražala svoj *prezir do izkustvene realnosti*. Toda tudi v zadnjem desetletju ob intenziviranju komunikacij s svetom se v TiP kaže težnja k samozadostnosti v odnosu do izkustva iz lastnega okolja. Lažje je povzemati spoznanja od drugod kot pa priti do njih po induktivni poti na podlagi lastnega zbiranja informacij.⁶ O tem še več pozneje v zvezi z univerzalizacijo in indigenizacijo.

Glavno vprašanje, ob vsem tem pa se zastavlja v kontekstu *postmoderne* družbe, ko se srečujemo s "*koncem velikih zgodb*", "*koncem zgodovine*", razlagami, da ni več nikakršne regularnosti, o tem, da ni več nobenih razvojnih procesov, nikakršne predvidljivosti, ampak samo še nedoločljive preobrazbe (open ended transformation) v vseh smereh (Albrow, 1990).

Ali to pomeni tudi *konec veljavnosti* moje splošne teoretske razlage razvojnih sprememb, ki sem jo v preteklih treh ali štirih desetletjih - med drugim - predstavljal ali upošteval v večini svojih člankov in ki je bila v štirih knjižnih izdajah ocenjena na večjih okroglih mizah⁷ ali pa so jo ocenili posamezni recenzenti tudi v TiP?⁸

Retrospektivno sem svojo razlago, glede na jugoslovanski kontekst, v zgoščeni obliki zapisal (TiP, 1991/12: 1422-1423) takole: "Marksizem je bil kritičen odziv na neskladje med družbeno naravo proizvodnje in zasebnim prilaščanjem v kontekstu kapitalistične družbe. To pomeni, da je postavil v ospredje radikalni razvojni program 'podružbljanja' (kolektivizacije, socializacije). Ne glede na to, da je sicer tudi Marx v nekaterih svojih delih poudarjal pomen človekove individualnosti, je v praksi vendarle povsem enostransko *prevladala* usmeritev k '*socializaciji*'. Pri tem je šlo za alternativo privatizaciji v kapitalističnem svetu, ne pa za hkratno upoštevanje individualizacije in socializacije (osamosvajanja in podružabljanja). V imenu socializacije in odpravljanja družbene neenakosti so začeli uveljavljati vse večjo uniformiranost (homogenizacijo), ki je *izključevala individualnost*. Avtonomija posameznikov, (pod-)skupin (npr. univerze), posameznih slojev (inteligence) ali funkcionalnih področij (različnih strokovnih dejavnosti, znanosti, umetnosti) je dobila povsem drugoten ali pa celo negativen pomen ... Razvoj je tako postal sinonim procesa socializacije; socializacija pa spet sinonim institucionalizacije, ki je zagotavljala vse bolj popoln nadzor iz enega središča (težnja k totalitarizmu). Vendar pa tudi socializacije niso pojmovali kot program in proces - združevanja v

⁶ Splošno sprejeti - in mogoče celo preveč togo prakticirani - vzorec za objavljanje člankov v ameriških družboslovnih revijah (npr. AJS, ASR idr.), tako da v vsakem najdemo teoretska izhodišča in tudi njihovo testiranje na podlagi ustreznih podatkov, se pri nas še ni uveljavil. Kar pa sem prebral prispevek Antona Krambergerja, ki to osvetljuje tudi z drugega vidika, tj. glede na sterilnost, ki je tudi mene motila ob branju ameriških revij.

⁷ Glej: Stane Saksida, Peter Klinar, Duško Sekulič, Boštjan Markič, Braco Mušič, Ivan Bernik, Zinka Kolarič (TiP 1987/11-12); Duška Knežević - Hočevnar, Srna Mandič, Vladimir Braco Mušič, Andrej Kirn in France Vreg (TiP, 1997/5).

⁸ Glej: Andrej Kirn (TiP 1981/1), Pavel Gantar (TiP 1984/9)

svetovnem merilu, temveč le znotraj strogo nadzorovanih meja nacionalne države. Tako je prišlo do tega, da smo, kot pravi Duchacek (1986), namesto socializacije nacionalizma dobili nacionalizacijo socializma. Utrdila se je predstava (da je) "skupnost" tem trdnejša, čim manjši sta avtonomija in individualnost njenih sestavnih členov. Idealno-tipsko vzeto gre torej za homogenizacijo znotraj, hkrati pa za razlike in sovražnosti navzven. Različnost postane sinonim sovražnosti.

Ali je taka razlaga prejšnjega sistema le še stvar zgodovine, ali je še *ustrezna* tudi za *sedanje razmere*? Če jo vzamemo dobesedno, kot opis stanja, potem današnja privatizacija pomeni pravo nasprotje prejšnji socializaciji, podružabljanju (če pustimo ob strani vrsto "nedoslednosti"). Ne moremo pa reči, da je presežena sama konceptualizacija obravnave razmerij med avtonomijo (ožjih) delov in povezanostjo (širše) celote. Prav z vidika naroda in nacionalne države se *neopazno*, ne da bi bili ozaveščeni o tem, podaljšujeta tudi prednostni položaj in *legitimiteta celote*, predvsem pa njenih reprezentantov (centra) v razmerju do avtonomije ožjih delov. Kot sem že prikazal, slovenska ustava značilno določa tako ureditev, ki izraža bojazen npr. pred samostojnostjo regij, ker da bi ta slabila povezanost in integriteto celotne Slovenije. Tako torej razkrivam *prikrito kontinuiteto* tam, kjer naj bi zaradi spremembe političnega sistema šlo za diskontinuiteto. Tako kot smo že v prejšnjem sistemu imeli le "medobčinske skupnosti" in ne regije, tako tudi slovenska ustava ni priznala samostojnosti regijam, ki so sicer življenjsko dejstvo (več o tem pozneje).

Današnja privatizacija gospodarstva še ne pomeni, da je konec podružabljanja. Vsaj po moji razlagi se še nadaljuje, le da prikrito, pod drugačnim imenom. Če je bil rezultat prejšnjega obdobja "nacionalizacija socializma", pa ostaja še pred nami "socializacija nacionalizma". Dejansko že intenzivno poteka, vendar "nepriznana", pod imenom - globalizacija.

Tu torej razkrivam *nominalno diskontinuiteto*, ki prikriva dejstvo, da prav *globalizacija*, vsaj v določenem smislu, pomeni proces *podružabljanja* v današnjem času. Globalizacije torej ne pojmem kot nekaj povsem novega, temveč kot proces, ki vodi k najvišji stopnji podružabljanja, ki jo je mogoče doseči - ne več (le) v nacionalnem in tudi ne v mednarodnem, internacionalnem, temveč v svetovnem merilu.

Spremembe v teritorialnem prostoru

Miselna ujetost v "teritorialno past"

Glede na to, da tako v družbi kot v družboslovju *ozaveščenost zaostaja* za dejanskim širjenjem medsebojnih odvisnosti v prostoru, lahko rečemo, da gre za nekakšno miselno ujetost v "*teritorialno past*". Pojavlja se na nacionalni⁹ in lokalni

⁹ Ta izraz je sicer uvedel John Agnew (1994), tako da je opozoril na zastarelo razumevanje moderne teritorialne države, saj njena teritorialnost ne pomeni nujno, da gre za prakso popolne izključnosti, kakor ji jo večinoma pripisujejo. V tako past se je ujela teorija mednarodnih odnosov, ki še preveč pojmuje državo kot fiksno teritorialno enoto in ne kot akterja v zgodovinsko spreminjajočih se okoliščinah. Več o tem še kasneje.

ravni, v teoriji in praksi in še zlasti v pravnonormativni ureditvi; pa tudi v prostorskem in urbanističnem planiranju¹⁰. Nasploh pa gre za neupoštevanje ali podcenjevanje potencialnih zelenih in neželenih vplivov iz (vse) večjih oddaljenosti.

Inercija predstav o tradicionalnih skupnostih in osredotočenje na vzpostavitev nacionalne države, sta pogojevala tako miselno ujetost v teritorialno past. Prvo sem kritično obravnaval v TiP (2003/3) v zvezi z zaostritvijo konflikta, do katerega je prišlo med osrednjimi političnimi institucijami in občani koprške občine. Zahteva iz Ljubljane je bila, da je treba razmeroma veliko občino razdeliti na več manjših, tako da bi bila vsaka *zaokroženo območje* z manjšim številom prebivalcev. Pri tem je šlo bolj za pravno konstrukcijo kot za upoštevanje dejanske povezanosti. Prednost so dajali *fizični bližini*, tudi če bi to pomenilo *slabšo* dostopnost in *povezanost* v manjši občini. To je spodbudilo odpor občanov in vodilo v absurde (ustavno) pravne in politične zaplete. Življenje pa je nazadnje - toda po dolgotrajnem izčrpanju energije množice vpletenih ljudi in institucij - vendarle zmagalo. Prebivalci iz koprškega zaledja so, ne glede na oddaljenost v kilometrih, bolj povezani z mestom Koper kot pa s katerim koli drugim osrednjim krajem na podeželju.

Zakaj izključeni - "stakeholders"? Miselna ujetost v teritorialno past se izraža tudi v tem, da v Sloveniji na splošno ostaja še nepoznana in s tem seveda neupoštevana kategorija akterjev, ki jo v angleščini označujejo kot "stakeholders" (poskusni prevod - dležniki). Poznamo le delničarje, shareholders, katerih interes je - pridobiti čim večji dobiček v določenem podjetju. Dobivajo vse večji vpliv tudi na lokacijske odločitve. Tisti, ki vstopajo v postopek odločanja, pa so apriorno *teritorialno zamejeni*. To pomeni, da so izločeni, če niso znotraj meja upravnopolitične enote, tudi če so življenjsko (dostikrat - negativno) prizadeti glede na potencialne posledice odločitve. Pri tem se pozablja, da lahko tako *izločanje prizadetih iz odločanja* odločilno zmanjšuje možnosti za uresničevanje, implementacijo odločitev.

Izključeni zamejci. Ujetost v teritorialno past na nacionalni državni ravni prepoznavam tudi v paradoksalnem položaju Slovencev zamejcev v Italiji, Avstriji in na Madžarskem. Kljub povečanemu vrednotenju slovenstva po osamosvojitvi Slovenije in kljub vsem možnostim na podlagi nove informacijsko-komunikacijske tehnologije ter izboljšanju prometnih zvez se zamejci - kot to občasno dokaj dramatično opozarjajo nekateri njihovi predstavniki¹¹ - počutijo zapostavljeni in pozabljeni. Ob tem npr. ugotavljam, da v več desetletjih ni bila zagotovljena ustrezna slišanost radia in vidnost televizije iz Slovenije v zamejstvu vseh treh navedenih držav. Bili pa smo obveščeni o gladovni stavki osebja slovenskega radia v Celovcu ipd.

¹⁰ V zvezi s tem mi večkrat prihaja na misel, kako je skupina študentov Interdisciplinarnega podiplomskega prostorskega in urbanističnega planiranja (IPŠPUP) na nekdanji FAGG izdelala prostorski plan za območje - Notranje Gorice, tako da je enostavno ekstrapolirala dotedanji trend rasti naselja, ne da bi upoštevala potencialni "zunanjí" vpliv Ljubljane v neposredni bližini, kar bi lahko - z neko odločitvijo - v hipu povsem spremenilo vse razmere.

¹¹ Prav zdaj so bile v javnosti v ospredju kritične ocene Prešernovega nagrajenca, Korošca, Florjana Lipuša. Njegova kritika ne zadeva le odnose do Ljubljane, temveč tudi sprtost in medsebojno izključnost strankarsko-političnih skupin znotraj same manjšine. Pred kratim pa je na SAZU podobno nastopil tržaški Slovenec Boris Pahor; ki je kritiziral ravnodušnost slovenske države do zamejcev.

V TiP sem kritično zavrnil tudi popularno rabo McLuhanove "globalne vasi" (global village), ki nedopustno podaljšuje predstavo o tradicionalni vaški skupnosti in jo prenaša na raven današnje globalne družbe. Tudi pri tem gre za nekakšno ujetost v dojemanju stvarnosti s preživelimi pojmovanji teritorialno zaprtih skupnosti. Tudi samoumevnost razpravljanja oz. rabe pojma "mednarodna skupnost", ki se pojavlja v številnih prispevkih v TiP, postaja vse bolj sporna.

Preživelno razumevanje identitete. Miselna ujetost v teritorialno past se kaže tudi v razpravah o (nacionalni) identiteti, in sicer pri nas in tudi v svetovnem merilu¹². Gre namreč za iluzorno pričakovanje, da je mogoče tudi v času globalizacije kulturno identiteto ohranjati z nekakšnim frontalnim izključevanjem vplivov iz širšega sveta. V tem smislu sem tudi v svojem prispevku v TiP (1992/5-6) zavrnil že preživelno pojmovanje "identitete kot otoka" in se namesto tega zavzel za razumevanje "identitete kot križišča". Svoje posebnosti na lokalni ali nacionalni ravni ne bomo mogli uveljavljati z nekakšnim frontalnim *samoizključevanjem*, temveč z aktivnim, selektivnim povezovanjem. V zvezi s tem je v razpravah v naši javnosti še velika zmeda. Glede na to je pomembno tudi razlikovanje med "starim" in "novim lokalizmom", ki ga je v svojem članku v TiP (1990/1-2) uvedel Henry Teune, podobno kot v Družboslovnih razpravah tudi Raimondo Strassoldo (1990/10). Medtem ko je za stari lokalizem značilna njegova nerefleksivna izključnost, gre pri novem za zavestno, namerno povezovanje s širšim svetom.

Teritorialna in institucionalna "zabubljenost" (inbreeding)

V rubriki *Razvoj družboslovnih disciplin* sem v svojem prispevku *O naši majhnosti in preko nje* (1992, 11-12) poizkušal kritično opozoriti na dosti neopazno teritorialno in institucionalno zaprtost družboslovnega delovanja. Celo v času, ko se je Slovenija že opredelila za radikalno odpiranje v odnosu do Evrope, se je še zavedno in nezavedno podaljševala praksa, ki je bila prav nasprotna. Poudaril sem predvsem nevarnost samoumevnosti in inercije tradicionalne zaprtosti, ki se ne problematizira, tako kot se npr. v ZDA, čeprav gre tam za neprimerljivo večjo odprtost in prostorsko mobilnost kot pri nas. Navedel sem, da je vsaj na boljši univerzi v ZDA že a priori izključeno, da bi oddelek zaposlil nekoga, ki je prav tam končal svoj študij, pri nas pa je povsem nasprotno. Nimamo niti formalnih niti neformalnih norm, ki bi to prakso omejevale oz. preusmerjale, čeprav bi jih lahko uvedli!¹³

Kar troje, tj. inercija tradicionalizma, izključujoča ideologija in zamejenost nacionalne usmeritve, se je dopolnjevalo tako, da v *pol stoletja ni bilo bistvenih sprememb*. Na to nas še danes opozarjajo kritike zdomcev, ki kot usposobljeni strokovnjaki ne najdejo odprtih vrat na ljubljanski univerzi.¹⁴

¹² Manuel Castells (1996) npr kot jedro svojih treh knjig, ki so izšle v devetdesetih letih, izpostavlja pojasnjevanje identitete in omrežij. Omrežjem pripisuje le instrumentalno vlogo in s tem de facto pristane pri konservativnem pojmovanju identitete kot nekakšne izločene enklave oz. "identitete kot otoka".

¹³ Že iz ustnega izročila je znano, da so že v Avstro-Ogrski tudi za pridobitev obrtniške kvalifikacije zahtevali obvezno usposabljanje zunaj domačega kraja ali dežele.

¹⁴ O tem je bilo veliko razprav na srečanjih, ki jih je zadnja leta organiziral Svetovni slovenski kongres.

Stopnjo teritorialne in institucionalne zaprtosti v rekrutiranju kadrov fakultete (FDV) sem prikazal z zbranimi podatki za leto 1992 o izvoru raziskovalnih in pedagoških delavcev z visokošolsko izobrazbo. Med njimi (104) je bil *samo eden*, ki je diplomiral zunaj Ljubljane (FPN, Bgd), vsi drugi pa so imeli diplomu ljubljanske univerze. Z vidika socioloških, politoloških in komunikoloških disciplin pa je šlo za skoraj *povsem zaprt krog lastne kadrovske reprodukcije* znotraj fakultete.

Ob tem pa, kot sem nakazoval že tedaj, se je v zadnjem desetletju vendarle povečevala mobilnost kadrov in pretok idej na podlagi vse številnejših evropskih spodbud in programov, kot je na primer Socrates-Erasmus.¹⁵ Pri tem pa ostaja *temeljno nerazrešeno* vprašanje - *jezik*, tako da je ta mobilnost ostala zamejena.¹⁶

Še danes so prisotne tudi posledice nakazanega zapiranja (in tudi prekinitvev skoraj vseh povezav v jugoslovanskem merilu), kar je privedlo celo do *dediferenciacije* npr. v sociološkem društvenem delovanju. Spodaj zapisano tudi še po več kot desetih letih ni preseženo in ostaja aktualno: "Vse kaže, da v ozkem slovenskem merilu nimamo sil, da bi zagotovili živahno, kontinuirano ter hkratno delovanje več specializiranih skupin (sekcij), ki bi - podobno kot v okviru svetovnih kongresov (ISA) - ob vsaki priložnosti pritegovale širok spekter različnih interesov. Ad hoc izbrane teme ne morejo zagotoviti potrebne kontinuitete profesionalnega delovanja oz. povezovanja v času. Izbrana tema je vsakokrat pomembna za druge potencialne udeležence, tako da prihaja do diskontinuitete udeležbe (razen ožjega jedra). Tako si je lažje pojasniti paradoks, da imamo sicer v Sloveniji iz leta v leto *več sociologov*, hkrati pa se *zmanjšuje udeležba* v sociološkem društvu ... Perspektiva je lahko le preseganje *izključnosti* teritorialnega in nacionalnega načela v organizaciji družboslovnega delovanja" - (TiP, 1992/11-12: 1124).

Pri tem pa tudi še danes ostaja odprta vrsta vprašanj, o katerih v javnosti še ni soglasja in jih rešuje, kakor kdo ve in zna, npr. ko gre za vključevanje strokovnjakov iz drugih držav v vse oblike našega družboslovnega delovanja (raziskovanje, izobraževanje, svetovanje itd.)

Opozoril sem na to, da je v ozkih zaprtih teritorialnih okvirih tudi manjša možnost, da bi dosegli odzivnost glede na dejanski pomen ter inovativnost doseženih spoznanj. S tem se temeljna funkcija znanstvenega dela lahko sprevrže, tako da postane sama sebi namen. *Kvalificirana strokovna publika* sploh ni vzpostavljena ali pa ostaja ob strani, ob tem ko stopajo v ospredje merila, kot so "zanimivost", "aktualnost", "popularnost" ipd. Novinarji in publicisti lahko več prispevajo k ugledu ali izgubi ugleda posameznika v "širši javnosti" kot pa strokovna recenzija, s katero je seznanjen le ozek krog ljudi. Še posebej pa so 'kaznovani' avtorji, ki (le) znotraj takega okolja v družboslovnih revijah, kakršna je tudi TiP, predstavljajo svoja *izvirna spoznanja*, ki se po odzivnosti kar v grobem *izenačujejo* z najbolj

¹⁵ Na Fakulteti za družbene vede je v okviru tega programa v študijskem letu 2004/05 omogočena izmenjava z dvanajstimi partnerskimi fakultetami za 17 študentov. Ekonomska fakulteta pa v študijskem letu 2004/05 (v okviru programa Socrates Erasmus) ponuja celo 150 mest na več kot 50 partnerskih fakultetah.

¹⁶ Na Ekonomski fakulteti gre že za bolj množično vključevanje tujih študentov (okrog 120 vključenih v redni študij), tako da imajo predavanja za iste predmete v slovenščini in angleščini ali pa predmete (samo) v angleščini obravnavajo kot izbirne predmete.

očitnimi kompilacijami. V zvezi s tem sem (prav tam) zapisal: "V okolju, ki ne razločuje med tistim, kar je le posredovanje (povzemanje, prevajanje), in tistim, kar predstavlja rezultat lastne ustvarjalnosti ... izpade najbolj ustvarjalno delovanje kot najmanj produktivno ... Čim bolj zaprt je teritorialno družbeni sistem, tem bolj vse tisto, kar se objavlja, dobiva *videz izvирnosti*, ... (v smislu) ... *prvič pri nas*."

Univerzalizacija brez indigenizacije: Ali se naši teoretiki odtujujejo od domače prakse/"praktikov"?

Medtem ko so me v prejšnjih desetletjih zanimale različne oblike našega (samo)izključevanja iz širšega sveta, zdaj razkrivam probleme (tudi v nasprotnem smislu. Gre za pojavljanje nekakšne praznine, odmikanje ali celo profesionalno odtujevanje družboslovnih teoretikov (tudi avtorjev v TiP) od domače prakse in od posebnosti družbenih razmer pri nas.

Vsesplošna usmeritev v svet, ki jo sankcionira naša znanstvena politika, pa vendarle začenja kazati na pojav, ki ga je A. Giddens označeval kot "*disembedding*". Ne toliko glede na vsebino samega raziskovanja (v tem pogledu gre za velike individualne razlike med raziskovalci, saj so eni dosti bolj izkustveno usmerjeni kot drugi), ampak predvsem v odnosu do družboslovcev, ki poklicno delujejo v praksi. To pa je v pravem nasprotju s temeljnimi usmeritvami k družbi znanja, ki jih uveljavlja EU. V težnji k zblizjevanju produkcije, diseminacije in uporabe znanja vsekakor vidim tudi mesto *diplomatov FDV*, ki zdaj ostajajo nekako ob strani.

Na tem mestu se ne morem spuščati v natančnejšo analizo, posebno obravnavo z vidika spoznavnega procesa in posebno z vidika povezovanja med akterji, družboslovci. Opozarjam pa predvsem na (potencialno) negativne posledice, če pride do enostranskosti v smeri *univerzalizacije* (globalizacije) ali *partikularizacije* (lokalizacije, indigenizacije). Kritiki univerzalizacije so v njej videli predvsem "vesternizacijo" družbenih znanosti, kot da gre za alternativo. Dejansko pa tudi tu - kot sem to predstavil že v TiP - ne gre za alternativno izključujoče se razmerje, temveč za hkratno prisotne težnje v obeh smereh, česar v aktualnih razpravah (v zvezi s tem glej tudi Albrow, King, 2000 ne vidijo. Celo znani teoretiki, kot je A. Touraine, niso uspešno pojasnili tega razmerja.¹⁷

V svoji obravnavi razprav s svetovnega kongresa sociologov v Madridu *Sociologija - svetovni centri in periferija* (TiP, 1990/12) je Maca Jogan poudarila, da je uravnovešanje med univerzalnim in relativističnim načelom eden največjih epistemoloških izzivov za sociologijo v sodobnosti. Pri tem je šlo za razprave o odnosu med centrom (produkcije sociološkega znanja) in obrobjem ali internacionalno ali nacionalno določenostjo ali tudi "zahodnocentrizmom" in partikularizmom. Kongresna razprava pa je opozorila na vrsto ovir za *dvosmernost komuniciranja*, tako da je bil še vedno aktualen poziv - "od hegemonije k pluralnosti".

¹⁷ On npr. piše nekako v tem smislu, da ne kaže pretiravati v eni in v drugi smeri, kar pomeni, da izključuje možnost, da bi visoka univerzalizacija hkrati pomenila tudi visoko partikularizacijo oz. indigenizacijo.

V tem kontekstu se je zastavljalo tudi vprašanje o t. i. "*nacionalnih znanostih*". Njihove vsebine ne sprejemam kot nekakšne enklave same zase, temveč le znotraj razpona in razmerij med indigenizacijo in univerzalizacijo (glej tudi TiP, 1992, 11-12, 1120).

Univerzalizacija ne zadeva samo težnje k iskanju univerzalne veljavnosti *spoznanj*, ampak tudi univerzalne standarde z vidika profesionalizacije družboslovnega *delovanja*, kar obravnavam še na drugem mestu. V tem pogledu pa tudi glede objavljanja v naših strokovnih revijah še precej zaostajamo npr. za anglo-ameriško prakso. Pri njih je dosti bolj striktno ločena sfera osebnih interesov od tistega, kar zadeva strokovno vsebino; utrjeno ločevanje med *ad personam* in *ad rem*.

Za razmere pri nas sem v članku *Internacionalizacija družbenih znanosti* (TiP, 1986, 6, 406) zapisal: "Čim ožje je okolje, v katerem se ocenjujejo oz. vrednotijo doseženi rezultati, tem večja je pri tem vloga *naključnosti in subjektivizma* in s tem manjša verjetnost, da bo pozitivno (ali negativno) sankcionirana dejanska znanstvena (ne)pomembnost teh rezultatov. V ozkem, zaprtem okolju obstaja (močnejša) težnja k črno-beli polarizaciji; glede na medosebne odnose ali odvisnosti tudi pri ocenjevanju prihaja do enostranskosti v pozitivni ali negativni smeri." Z odpiranjem v svet se torej, vsaj načeloma - ne le v družboslovju, ampak tudi v politiki in nasploh - povečuje objektivizacija in zmanjšuje prisotnost nestrokovnih meril pri odločanju. Ob vse bolj sproščeni mobilnosti in povezovanju, pa se tudi v svetovnem merilu formirajo različne neformalne skupine, katerih "svetovnost" še ni dokaz visoke kvalitete.

Dehierarhizacija, demokratizacija in civilna družba

Demokratizacija družbe je nesporno eno osrednjih zanimanj in hkrati pomemben določujoči kontekst delovanja TiP in družboslovnega delovanja nasploh. To še posebej velja za politologe, a tudi za sociologe in komunikologe, še zlasti če se pri tem ne omejimo le na spremembe v ozkih institucionalnih okvirih države in političnega sistema. Čeprav je večina avtorjev v svojih prispevkih obravnavala le ožja vprašanja demokracije, na tem mestu razširjam obravnavo tudi na vertikalno, hierarhično razsežnost prestrukturiranja slovenske družbe. S tem pa je podano tudi širše, kontekstualno izhodišče za pojasnjevanje političnih sprememb, ki niso le izraz (samo)volje politične elite.

To mi je pokazala že omenjena analiza sprememb v obdobju po drugi svetovni vojni v nekdanji Jugoslaviji, v kateri sem razkril *regularnost* v smislu *oscilacije* (v štirih fazah) med poudarjeno enotnostjo oziroma povezanostjo na eni strani in samostojnostjo ožjih delov družbe na drugi strani. Velika notranja heterogenost in neenakost sta pogojevali predstavo o *krhkosti* in potencialni ogroženosti *državne integritete*; ta pa je spet utemeljevala centralno kontrolo in podrejanje ožjih enot. Glede na to je bilo vprašanje demokratizacije v prejšnji državi pravzaprav nerazrešljivo.¹⁸

¹⁸ *Strinjam se sicer z Veljkom Rusom (glej prispevek v tej številki), da bi institucionalizacija opozicijskih teženj tudi v nekdanji državi omogočila sprotnejše usklajevanje konfliktnih interesov; vendar pa so bila latentna nasprotja med republikami tako temeljna, da dejansko ni bilo jamstva za ohranitev celote.*

V tem pogledu je nova slovenska država imela skoraj neprimerljivo ugodnejše izhodišče. Toda tudi pri snovanju slovenske ustave je prevladala bojazen, da bi večja samostojnost subnacionalnih enot lahko ogrozila integriteto Slovenije kot celote. In tako smo dobili *centralizirano* državo tudi še ob samem izteku vestfalskega evropskega reda.

Tako se danes v Sloveniji - precej neopazno - spopadata *dva povsem nasprotna reda*: stari, *teritorialno-hierarhični* (vestfalski), in novi, *partnerski*, ki ga s svojimi številnimi programi že praktično uveljavlja EU (bruseljski). Šele od zunaj, iz EU torej prihajajo spodbude in zahteve, ki odločneje terjajo ali vsaj predpostavljajo dehierarhizacijo države in družbe.

Tako ne vidim nobenega razloga, da se ne bi še vnaprej odvijale spremembe v smeri, ki sem jo že nakazoval v svojih besedilih (kot npr. Evolucija teritorialne organizacije družbe na Slovenskem; v: Mlinar (ur.), 1995). Z razširjanjem povezovanja in z vključevanjem posameznikov in skupin v transnacionalna in svetovna omrežja prihaja do *prerazdelitve* in bolj demokratične porazdelitve *družbene moči* znotraj države in subnacionalnih enot.¹⁹

Potem ko je bila več kot eno desetletje vsa pozornost osredotočena na *eno*, nacionalno *raven*, z vstopanjem v EU prihaja do njene relativizacije. Šele zdaj lahko pričakujemo hitrejšo ozaveščanje o tem, da *temeljna dinamika* sedanjega časa zadeva - *subnacionalno* osamosvajanje in *nadnacionalno* povezovanje. Gre za teoretsko podprto razumevanje, ki se ne ustavi pri posamičnih dejanjih oz. spremembah. Npr. z osamosvojitvijo Slovenije še *ni konec osamosvajanja!* Tudi (ne)samostojnost regij je le člen v verigi vse do posameznika. Celo v evropskem merilu - kot sem že opozoril v TiP - večinoma ne vidijo povezano *celotnega dogajanja* in le ločeno obravnavajo - enkrat *Evropo narodov*, drugič *Evropo regij*, pa potem spet posebej *Evropo mest* in posebej *Evropo državljanov* ipd. Pri tem *ne gre za alternative*, pač pa za preobrazbo, ki zahteva dosti bolj inkluzivno, hkratno opazovanje in pojasnjevanje na več ravneh²⁰ (več o tem sem pisal tudi v Woodward in Kohli (ur.), 2001).

Od hierarhičnega izključevanja k partnerskemu sodelovanju

Glede na že navedeno je razumljivo, da smo tudi v TiP na podlagi analize razmer v Sloveniji *pred in po osamosvojitvi* bolj razkrivali odnose med nadrejenimi in podrejenimi kot pa težnje k dehierarhizaciji. Vendar nam je primerjalno poznavanje trendov v razvitem svetu omogočalo kritično spopadanje s stanjem pri nas (glej tudi Kos, 2003/4). V svojem prispevku *Teritorialna dehierarhizacija v nasta-*

¹⁹ Na ravni občine je to potrdila raziskava v Kopru, kjer na primer manjše število aktivistov - okoljevarstvenikov, povezanih - prek interneta - z drugimi po svetu, dosegla spremembo odločitve o gradnji sežigalnice v Lukci.

²⁰ Pri tem seveda ne mislim, da bi morali vsi naši družboslovci in avtorji prispevkov v TiP šteti kot svojo glavno nalogo, da bi pojasnjevali tudi makrodružbene spremembe. Če pa upoštevamo že nakazano hkratnost polarizacije in konvergence lokalnega in globalnega in da - kot piše Giddens - globalizacija ni nekaj tam zunaj, zunaj nas, potem vendarle taka usmeritev postane pomembna za usakega raziskovalca.

jajoči novi Evropi (TiP 1993, 11-12) in drugod sem na podlagi svetovnih virov in rudimentarnih domačih izkušenj prišel do posplošitev o tem, kako razširjanje dostopnosti vpliva na *sploščanje* teritorialno-hierarhičnih struktur. Tako prihaja do dehierarhizacije, ki (lahko) pomeni:

- a) soudeležbo na več ravneh pri oblasti,
- b) preskok vmesnih ravni,
- c) tangencialno koalicijo²¹ in
- d) disociacijo (kot "izhod" iz periferije).

O vsem tem pri nas še danes *ni dosti razumevanja* niti med ljudmi nasploh niti v strokovni javnosti. Absolutno prevladuje izključujoče, "zero sum" razumevanje med centralizacijo in decentralizacijo, kar je eden od glavnih razlogov, zakaj so strankarski vrhovi zadnje desetletje preprečevali ustanavljanje regij in krepitev lokalne avtonomije. Torej, podobno kot v prejšnji državi (tedaj je bila sicer celo Ljubljana umetno razdeljena na pet občin in je bil FDV postavljen v občino Bežigrad) - spet *prikrita kontinuiteta* v stilu *divide et impera*!

V času, ko analitiki za Evropo ugotavljajo, da strankarske centrale izgubljajo verodostojnost in podporo in da oblast iz glavnih mest uhaja in prehaja v provinca in v druga mesta (Newhouse, 1997), smo v TiP ugotavljali za Slovenijo skorajda prej temu nasprotno. Medtem ko se v zgodnejšem obdobju še pojavljajo *ideje o policentризmu*, tako kot npr. članek Franje Vetrha *Urbanski sistem in policentrični razvoj Slovenije* (TiP, 1971, 4), po osamosvojitvi ta tema skoraj ne najde več svojega mesta v uradni slovenski politiki. Slovenska ustavna ureditev očitno ni v skladu z evropskim načelom subsidiarnosti, po katerem naj bi na višji ravni teritorialne organizacije opravljali le tiste zadeve, ki jih ni mogoče učinkovito opravljati na nižji ravni.

Pavel Gantar je v svojem prispevku *Regionalizem in lokalna samouprava* (TiP, 1992, 3-4) ugotavljal, da so "v politično razgretem obdobju neposredno pred sprejetjem ustave politične stranke vprašanje regionalizma potisnile v stran, saj ga niso jemale kot temelj svojega političnega profiliranja". V zvezi s tem je opozoril, da uporaba pojma "širša samoupravna lokalna skupnost" v ustavi že sama po sebi pomeni, da "se je zakonodajalec želel izogniti konkretnemu poimenovanju take družbeno teritorialne skupnosti, kot so na primer pokrajina, okraj, okrožje, dežela ..., kajti vsako konkretnije poimenovanje že implicira določnejšo opredelitev narave takšne skupnosti" (prav tam, str. 283). Torej podobno, kot sem že nakazal za "medobčinske skupnosti" v prejšnji državi.

Janez Šmidovnik je kar v štirih svojih prispevkih v TiP (1990 in 1993) kritično obravnaval ta vprašanja, še zlasti na podlagi primerjalne analize ureditve v evropskih državah. Pri tem je dal svojo oceno v tem smislu, da se je strah pred regijami, ki bi se neposredno povezovala čez državne meje, pokazal v ustavi. "To je bil napa-

²¹ Pojem tangencialna koalicija sem uvedel na osnovi svoje raziskave (glej *Humanizacija mesta, 1983*) v Novi Gorici. Gre za način kako akterji na periferiji okrepijo svojo moč s tem, da intenzivirajo povezave med seboj, t.j. tangencialno glede na sicer prevladujoče radialne povezave, na katerih temelji moč in dominacija centra. Takšna možnost me je tudi navedla k temu, da sem dal pobudo in angažiral jugoslovansko-poljska srečanja raziskovalcev s področja sociologije, saj smo bili v obeh državah seznanjeni z ameriški spoznanji, ne pa tudi z medsebojnimi. (v zvezi s tem tudi Kos v TiP, 1981/2)

čen odziv na domnevno nevarnost. Povratna posledica take napačne poteze utegne biti prav tisto, čemur so se avtorji ustave hoteli izogniti, to je *ogrožanje integritete* majhne države Slovenije." (1993, št. 3-4, str. 207-208, poudarek Mlinar). Hkrati pa je bilo z ustavo (140. člen) določeno, da tudi občine lahko opravljajo le (čisto) lokalne zadeve, tj. tiste, "ki jih občina lahko ureja samostojno in ki zadevajo le prebivalce občine". Tako je bilo delovno področje slovenske občine - kot je zapisal Šmidovnik - "skrčeno na minimum, ki je pod minimumom evropskih občin in pod minimumom, ki ga opredeljuje Evropska listina o lokalni samoupravi ..." (prav tam).

Ta vprašanja sem v širšem družbenorazvojnem kontekstu pojasnjeval v svojem članku *Glokalizacija ali getoizacija lokalne demokracije* (TiP, 2000, št. 3) in med drugim zapisal: "V času, ko se ljudje v lokalnih in regionalnih enotah razvitih držav kot *so-odgovorni* vse bolj *vključujejo* tudi v reševanje nacionalnih in globalno družbenih vprašanj, pravni red slovenske države prostorsko in vsebinsko *zamejuje* njihovo vlogo na ozko lokalne zadeve. Ker pa je čisto lokalnih zadev vse manj in se z delitvijo prejšnjih občin na več manjših še povečuje njihova zamejenost, to pomeni izhodišče za vse večje siromašenje lokalne samouprave. V okviru teritorialne organizacije slovenske države imamo torej bolj opravka z "getoizacijo", nekakšnim *izprijem*, kot z '*glokalizacijo*', tj. razširjanjem in bogatitvijo lokalne demokracije. Danes se odpirajo nove možnosti za vključevanje ljudi z razširjanjem dostopnosti in z '*neposrednostjo na daljavo*'. V Sloveniji pa gre za poudarjeno ločevanje med neposredno in predstavniško demokracijo, kakršno ne sodi v informacijsko dobo. [Hkrati pa]... se preživela državocentrična miselnost, na podlagi katere so *oslabili* vse ožje teritorialne enote, da bi utrdili državo kot celoto in jo ubranili pred zunanjo ogroženostjo, absurdno sprevrača v nasprotno."

Gre torej za paradoks, da je nova slovenska država v času, ko vstopamo v globalno informacijsko civilno družbo sprejela preživelo pravnonormativno ureditev, ki utrjuje teritorialnohierarhično organizacijo, namesto da bi odpirala pota za njeno preseganje in *spodbujala* prebivalce k *prevzemanju odgovornosti* za širše družbene zadeve.

Na podlagi zgodnjih stikov naših raziskovalcev s področja sociologije dela (Janeza Jerovška, Veljka Rusa, Bogdana Kavčiča idr.) z amerškimi sociologi in psihologi²² se je tudi pri nas in v TiP začelo pojavljati razlikovanje med *absolutno* in *relativno količino vpliva* oz. moči v posamezni organizaciji. Jerovšek je poleg analize porazdelitve vpliva v podjetjih opravil tudi tako analizo v občinah; v obeh primerih pa seveda razkrival velike razlike med normativnim (ali splošno predpostavljenim) in stvarnim, kar je bil izziv za politiko. Toda z dolgoročnega vidika se mi zdi pomembnejše, da se je tako širilo razumevanje stvarnosti, ki je prehajalo okvire logike "zero sum", ki je v slovenski politiki in miselnosti še zmeraj močno prisotna, če ne celo prevladujoča. *Statično razumevanje družbene moči* kot konstante za elito oz. vodilne že v izhodišču in a priuri pomeni, da njena vsakršna prerazpodelitev v smeri k večji demokratičnosti zanje pomeni izgubo, poslabšanje. Tu torej razkrivam miselnost, ki je *nevidna blokada* dehierarhizacije in demokratizacije.

²² Pri tem imam še posebej v mislih Arnolda Tannenbauma, ki je sicer deloval v Ann Arborju, Michigan.

Družbeno prestrukturiranje, vključevanje in izključevanje

Čas po drugi svetovni vojni je bil čas velikih sprememb v družbenem položaju različnih slojev oziroma kategorij prebivalcev, tako zaradi procesov industrializacije in urbanizacije, kot tudi zaradi sprememb v političnem sistemu in dominantnih družbenih vrednotah. Ideološko so v ospredju spremembe v "razredni strukturi" družbe, kar je dajalo ton tudi razpravam v sociološki teoriji. Postopoma pa je raziskovanje omogočilo vpogled v problematiko posebnih kategorij kot so ženske, mladina, ostareli, kmetje, "pol-proletariat" idr. Med njimi je bila v TiP v ospredju *emancipacija žensk in mladine*. Vključevanje žensk v javno družbeno življenje od začetka prejšnjega stoletja podrobneje prikazuje Maca Jogan v tej številki TiP. Kot ugotavlja, njihova emancipacija predstavlja še eno od *nedokončanih "velikih zgodb"*. Sicer pa je bilo v TiP, pod geslom žensk(e) (COBISS), objavljenih 69 prispevkov (predvsem avtoric Jogan, Ule, Renner, Barbič, Švab idr.) z zelo raznovrstnimi vsebinami. Nekaj manjšo pozornost je TiP posvetila mladini, ki sta jo obravnavala predvsem Mirjana Ule in Jan Makarovič z vidika njene identitete in v kontekstu modernizacije slovenske družbe.

Problematiko ostarelih v zvezi z novimi možnostmi, ki jih prinaša IKT pa je obravnavala Ida Hojnik. Nova tehnologija povečuje možnosti za njihovo samostojnost in torej vsaj zmanjšuje njihovo izključenost, ki izhaja iz "logike" življenjskega ciklusa.

V razliko od navedenega, pa je prišlo na podeželju, iz bojazni pred "obnavljanjem kapitalizma na vasi", do namerne - še večje marginalizacije kmečkega prebivalstva (to sem obravnaval v TiP 1970/6-7 in podrobneje prikazal v Žirovskem občasniku, 2003/33). Namesto preobrazbe tradicionalnega podeželja s pospešenim vključevanjem so jo torej neuspešno poskušali doseči z njihovim izključevanjem.

V dolgoročni razvojni perspektivi pa bo vse bolj v ospredju (kot sem zapisal v TiP 1994/9-10:845) senzibilizacija družbe za do sedaj neopažene in neupoštevane potrebe posameznikov, ki so bili doslej utopljeni v splošnejših "identitetnih kalupih". To pomeni spopadanje z večinsko logiko, ki jo nezavedno sprejemamo kot merilo.

Od večinske h konsenzualni (konsociativni) demokraciji

Veliko današnjih problemov, ki zanimajo slovensko javnost, in tudi nalog, ki so pred nami za prihodnost, se navezuje na teorijo in prakso in na TiP v preteklih desetletjih. Izza ideološko pogojene terminološke diskontinuitete za nazaj lahko na vsakem koraku razkrivamo dtjř vu. Toda na tem mestu se bom omejil na ponazoritev retrospektive, vezane na TiP.

Pri tem pa želim tudi druge raziskovalce opozoriti na to, da je treba isto vsebino za nazaj iskati (tudi) pod drugimi imeni²³ in da *primerjave s časovnega vidika*

²³ V zvezi s tem je zanimivo tudi spreminjanje rubrik v TiP, saj je del tistega, kar se v enem obdobju označuje kot sociologija, v drugem obdobju zajeto pod imenom STM (samoupravljanje s temelji marksizma) ipd.

torej zahtevajo veliko "prevajalskega" dela. Če to ni opravljeno se nujno izoblikuje pomanjkljiva slika o preteklosti. Do tega je že prišlo, saj npr. samoupravljanje a priuri izključujemo iz razprave o demokraciji in demokratizaciji slovenske družbe.

Razpredelnica 1: Pogostost pojavljanja izbranih gesel v zvezi z demokracijo (v COBISS-u za Slovenijo na milijon zapisov v bazi)

geslo	1970-1979	1980-1989	1990-1999	2000-2003
demokracija	721	894	2.336	2.323
participacija	188	227	435	474
samoupravljanje	3.104	3.058	224	41
referendum	41	79	264	410
civilna družba	25	249	452	682
št. vpisov v bazi	196.818	458.424	993.153	438.601

Razpredelnica 2: Pogostost pojavljanja istih gesel (v Web of Science na milijon zapisov v bazi)

geslo	1970-1979	1980-1989	1990-1999	2000-2003
demokracija	433	522	984	1.151
participacija	824	667	2.665	3.670
samoupravljanje	0*	0	4	9
referendum	21	17	41	47
civilna družba	4	13	110	226
št. vpisov v bazi	5.416.764	8.540.181	10.360.423	4.824.335

Z zgornjo razpredelnico (1) pogostosti pojavljanja gesel: demokracija, participacija, samoupravljanje, referendum in civilna družba nakazujem samo izziv za analizo, ki bi presejala zastavljene okvire tega besedila. Razvidno pa je že to, da se za tri od navedenih pogostost povečuje, le samoupravljanje je - seveda - močno upadlo. Formalno in institucionalno gledano je slednje sicer samoumevno, kljub temu pa ostaja vprašanje, koliko - kljub spremembi političnega sistema - samoupravljanje ostaja še prisotno, čeprav pod drugimi imeni. V šestdesetih in sedemdesetih letih smo se, še zlasti sociologi, spopadali s pretencioznostjo politikov, češ da je samoupravljanje tako *edinstveno* jugoslovansko, da ne dopušča mednarodnega *primerjalnega* obravnavanja in še zlasti, da za naše razmere ni primerna raba pojma *participacija*, ki da ne izraža naše specifične vsebine. Danes pa je samoupravljanje, vsaj v posameznih pomenih, bolj prisotno v mednarodnem merilu kot pri nas.

Nekoliko preseneča, da se geslo civilna družba relativno pogosteje pojavlja v virih evidentiranih v Sloveniji, kot pa v mednarodni bazi.

Tu želim izpostaviti predvsem vprašanja v zvezi z večinsko demokracijo ter njeno izključevalno naravo in tistim, kar zadržuje njeno prehajanje k bolj *inkluzivnemu* tipu konsenzualne demokracije. V tem namreč tudi zdaj, za nazaj, razkrivam, da so naši politologi na FSPN/FDV in v TiP in drugod načenjali vprašanja dolgoročnega pomena, ki niti v pravni ureditvi RS niti v ožje politični in širši javnosti še niso (dosti) upoštevana. Dejansko pa še vsaj prvo desetletje delovanja TiP spada v obdobje, ko je bila uradno v veljavi razlaga (tako kot še v Ustavi SFRJ in v Ustavi SRS iz 1974) o "posebni obliki diktature proletariata". Ker je to bila oblika legitimizacije dejanske prisile *predstavnikov* proletariata, torej *manjšine nad večino*, je to hkrati predhodnica večinske demokracije. Slednja je zares zaživela šele v novi državi, ki je šele omogočila "insitucionalizacijo opozicionalnih teženj". V marksistični teoriji sicer večinska in strankarska demokracija nista bili zadnji domet v dolgoročni perspektivi človekove emancipacije in družbenega razvoja. Vse močnejše pa so bile spodbude z Zahoda, saj so slovenski raziskovalci kljub vsem zamejitvam v sedemdesetih letih delovali v tesni povezanosti z vodilnimi družboslovci v svetu. Konkretno pa so bila - v zvezi s temo na tem mestu - še posebej vplivna dela, ki jih je v dveh desetletjih objavil Arend Lijphart in v katerih je razvil svojo teorijo o večinskem in *konsenzualnem* oziroma *konsociativnem* tipu demokracije.

Z vidika mojih temeljnih izhodišč v tem besedilu vidim njen pomen v tem, da nakazuje nadaljnje možnosti za preseganje izključnosti v smislu "zero sum" in za *vključevanje* doslej *izključenih* manjšinskih segmentov družbe. To je bilo sicer na drugačen način aktualno leta 1990, ko je bila Slovenija še sestavni del Jugoslavije (tedaj so imeli politologi posvetovanje o (kon)federalizmu v Ankaranu, glej npr. prispevka A. Bibiča in I. Lukšiča), kot pa je bilo v zadnjem desetletju in kot bo spet v okviru EU.²⁴ Boštjan Markič je (v TiP, 1987, 10-11, 1408) zapisal, da opravljene raziskave kažejo na večje možnosti izražanja interesov; ostaja pa Ahilova peta - sinteza, strnitev interesov.

Bolj kot *soglasje med elitami* posameznih segmentov družbe vidim pomen usmeritve h konsenzualni demokraciji za današnjo Slovenijo v iskanju soglasja med *konfliktnimi interesi*²⁵ v vsakdanjem življenjskem okolju npr. še zlasti v zvezi z urejanjem prostora in varstvom okolja. Pri tem prihaja do absurdnih situacij, ko npr. proces odločanja o lokaciji traja tudi po pet in več let, medtem ko gradbeniki potem lahko postavijo objekt tudi že v nekaj mesecih. Zelo živahno participacijo občanov imamo predvsem tedaj, ko gre za negativni odziv na potencialno moteči poseg od zunaj v smislu NIMBY ("samo ne na moje dvorišče") ali kot upravičen odziv na ozke profitne interese (glej tudi Mušič v Bohinc, Černetič (ur.), 1999 in v Hvala, Sedmak (ur.), 2004)

²⁴ Kot je zapisal Adolf Bibič: "Zlasti ko gre za 'pluralne', 'segmentirane' heterogene družbe, v katerih vladajo globoke nacionalne, religiozne ali druge posebnosti, je tradicionalno odločanje na podlagi ali predvsem na podlagi načela 'en človek en glas' nujno rušilno." (prav tam, str. 24). Tako naj bi uveljavljali načelo politične skupnosti v smislu "skupnosti", ki je več kot seštevek individualnih državljanov, čeprav dobivajo vse večjo vlogo.

²⁵ Vse bolj sproščeno izražanje konfliktnih interesov je bilo izhodišče za to, da sem pristopil k organizaciji sociološkega posvetovanja o družbenih konfliktih v Portorožu l.1972, za katerega se je izkazalo, da je bilo v primernem času in zelo odmevno. TiP (1972/10) je pritegnila skupino uglednih udeležencev k pogovoru za okroglo mizo: Kje so bistveni vzroki za konflikte v naši družbi.

Vse več in vse manj odločanja: univerzalni standardi in delegitimizacija (večinske) demokracije

Zelo razširjeno razumevanje demokratizacije v preteklosti in danes pri nas in po svetu temelji na predpostavki o tem, da gre npr. za *enosmerni proces* razširjanja kroga udeležencev in števila odločitev in torej nekoliko poenostavljeno, *za vse več odločanja*. To smo doživljali tudi pri delovanju v okviru FSPN v času samoupravljanja, ki je izgubljalo svojo vsebino in postajalo samo sebi cilj. Pogosto je šlo sicer za dolgotrajne in zamotane postopke in za vključevanje množstva ljudi, ki so lahko le *navidezno* "odločali" o že odločenem ali nujnem. Sledila je frustracija, občutek brezsmiselnega izgubljanja časa ipd., o čemer sem pisal tudi v svojih prispevkih v TiP. "Uradna" predpostavka pa je bila, kot da bi bilo najbolj napredno vse življenje *preživeti fizično prisotno* na sestankih in ga torej posvetiti (samo)upravljanju. Ob vsakokratnem odločanju, "sporazumevanju in dogovarjanju" pa je bila odsotna misel o redukciji kompleksnosti in voluntarizma.

Politološke razprave o večinski demokraciji so že načenjale vprašanje o nesprejemljivosti večinskih odločitev za posamezne segmente družbe oziroma manjšine. Prav zdaj pa se ljudje pri nas najizraziteje, a hkrati z nejasnim razumevanjem, spopadajo z dejstvom, da so *izgubili pravico odločanja* o posameznih vprašanjih, ki sicer zadevajo njihovo neposredno življenjsko okolje. Gre za odpor proti graditvi džamije. Z njim sem se prvič seznanil že pred tremi desetletji kot član odbora za urbanizem mesta Ljubljane (ko je šlo za lokacijo za Bežigradom). Šele zdaj pa se bo - ob zahtevi za referendum, ki očitno računa na večinsko zavrnitev - nujno razjasnilo, da vsaj Ljubljana kot celota *nima pravice*, da bi *zavrnila* tako zahtevo ene od verskih manjšin - muslimanov. Z odstopanjem od *univerzalnih* pravic manjšin bi se sami izločili iz civilizacije evropskega in svetovnega reda. Medtem ko smo doslej poznali *nemoč izključenih*, lahko začnemo prepoznavati nov red, v katerem bo šlo za *nemoč izključujočih*.

Uveljavlja se vse večja moč akterjev v prostoru, hkrati pa se povečuje njihova nemoč (več o tem v TiP, 2001, 5). *Večinsko javno mnenje* pa se bo moralo podrežati univerzalnim standardom. Z univerzalizacijo se izteka čas dvojnih meril in dvojne morale, za naše in druge.

Ideja in (ne)moč civilne družbe: legitimizacija vstopanja v javnost in spodbuda za prevzemanje odgovornosti

Koncept civilne družbe je eden tistih, ki se je pojavljal v TiP in je ohranil ter celo okreplil svoj pomen tudi po več desetletjih v svetu in pri nas. V izhodišču gre za filozofski in teoretski koncept, ki - kakor je o tem pri nas največ pisal Adolf Bibič²⁶ - se je že v osemdesetih letih pojavljal tudi kot izhodišče ali opora nekaterih gibanj. Njihova vloga se je sicer z nastankom nove države zmanjšala, zlasti z vidika

²⁶ V razpravi o civilni družbi pa je (TiP, 1986, št. 11, 1203) zapisal, da ta koncept "teži po reafirmaciji analitičnega razlikovanja družbe in države, da skuša v imenu boja proti etatizmu in birokratizmu - skriti pristojnost države in omejiti državno oblast, hkrati pa zagotoviti autonomijo družbenih subjektov."

vpliva na politično odločanje (Žagar, 1999, 26).²⁷ Ideja pa se širi in daje oporo spontano pojavljajočim se pobudam in dejavnostim zunaj področja državnega in profitno-gospodarskega delovanja.²⁸ Posamezniki, udeleženi pri (več) različnih civilnodružbenih pobudah, se usposablajo za sodelovanje, pogajanja in ustanavljanje lastnih organizacij; tako se pokrije velika raznolikost interesov in problemov v družbi; odpira nove poti komuniciranja ali pa državljani celo prevzemajo določene sfere odločanja od države nase (Rizman, 1999: 18).

Glede na dogajanja v svetovnem merilu, pa tudi moje lastno empirično raziskovanje, lahko sklepam, da civilnodružbene dejavnosti vstopajo v novo fazo na podlagi nove informacijsko-komunikacijske tehnologije. Ta izredno povečuje možnosti posameznikov za samostojno delovanje in *samoorganiziranje*, ki presega nacionalne državne meje in uhaja državnemu nadzoru. Sicer pa v kontekstu postmoderne družbe in "razblinjanja vsega trdnega" tudi *sfera civilne družbe ne more biti nekakšna posebna enklava*. Pa tudi država ne bo ostajala nespremenjena in izolirana, saj že danes vse bolj prakticira vključevanje zunanjih virov (outsourcing) in jo označujejo kot *kooperativno državo*.

Ob tem pa je vseskozi prisotna značilnost, da avtorji, ki so bolj seznanjeni z idejo, nekako konstruktorsko, od zunaj in od zgoraj navzdol pristopajo k stvarnosti ter določajo, katere (kot se izkaže - predvsem dobre, zelene) lastnosti še spadajo v civilno družbo; drugi pa vstopajo v razpravo s svojimi rednimi delovnimi zanimanji precej neodvisno od prvega (glej npr. zbornik *Civilna družba v Sloveniji in Evropi: stanje in perspektive*, 1999). Ob tem pa ostaja vprašanje, kako v tej sferi med državo in zasebnostjo razločevati zavzetost z znaki sodelovanja in *solidarnosti* od zelo parcialno *egoistično* motiviranih dejavnosti, kar se dostikrat pojavlja skupaj, pri isti zadevi. Izkustveno je znano, da se skupine državljanov zelo zavzemajo, sodelujejo in so skupinsko solidarni celo *v imenu* visokih ciljev, kot je varstvo okolja, vendar predvsem zato, da bi ohranili svoj prednostni položaj v prostoru ipd.

Glede na močno utrjeno tradicijo *prepuščanja odgovornosti* za javne zadeve državi, ki jo razkrivamo šele mednarodno primerjalno (npr. v zvezi s sodelovanjem staršev v šolah idr.), pa je poslanstvo v imenu civilne družbe pri nas še posebej pomembno. Glede na dejanske spremembe bi morali upoštevati, da tudi *meja med javnim in zasebnim ni stalnica*. Zdaj se to pojmuje še preveč statično in mehanično. Tako kot pri obrambi človekovih pravic, ko gre za nemočne (npr. otroke), družinska zasebnost pride šele na drugo mesto, tako po drugi strani pristno, osebno zavzemanje za širše družbene cilje *ni nekaj zunanjega*, kar bi akter civilne družbe ločeval in a priuri izključeval iz svojega lastnega doma. V Sloveniji prav tu še močno zaostajamo za teorijo in prakso v razvitem svetu.

²⁷ Tudi pri tem torej ne gre preprosto za nekakšno linearnost v stilu "vse več"; konstituiranje slovenske države je vsaj prehodno sprejelo tudi civilno družbene akterje iz 80-ih let.

²⁸ Založba FDV skupaj z Društvom Občanski forum izdaja tudi zbornike razprav o civilni družbi, zadnjega pod naslovom "Politea-Civilne razsežnosti politike", 2004.

Profesionalizacija in podružbljanje družboslovja

Potem ko sem že obravnaval časovno, teritorialno in hierarhično razsežnost družbene preobrazbe, na tem mestu kot četrto izpostavljam še funkcionalno (sektorsko, disciplinarno). Pri tem se osredotočam na družboslovje in zlasti na sociologijo, na njeno identiteto ter vključevanje in izključevanje iz družbe.

Profesionalizacija kot izključevanje (monopol) in izhodišče za vključevanje

Županov in Šporer (1984) sta natančno preučila vprašanja v zvezi s profesionalizacijo sociologije v Jugoslaviji in pri tem navedla pet prvin:

1. stopnjo razvitosti osnovnih teorij in tehnik;
2. stopnjo monopola nad strokovno ekspertizo (koliko lahko izključujejo nepripadnike, da opravljajo to delo);
3. stopnjo prepoznavnosti profesije s strani javnosti;
4. stopnjo organiziranosti profesije (z vidika izobraževanja in zaposlovanja in strokovnih znanj);
5. stopnjo razvitosti profesionalne etike.

Vsaka od teh točk bi zahtevala posebno analizo za vsa temeljna področja družboslovja v okviru FDV. Občasno se je temu tudi v Sloveniji posvečala pozornost, tako da smo dobili tudi posebej opravljene analize (Jogan 1974, Jogan, Rener, 1982). TiP pa je objavila kar nekaj prispevkov (glej več o tem tudi - Fink-Hafner in Jelušič v tej številki); sam pa sem širšo problematiko profesionalizacije družboslovnega delovanja z vrsto konkretnih predlogov za spremembe predstavil v TiP, npr. v članku *Profesionalna kultura, družboslovno raziskovanje in družbena praksa* (1988/5) in *Profesionalizacija, ideologija in metodologija v sociološkem raziskovanju* (1988/9-10). Veljko Rus, ki se je tudi z vidika svojega glavnega predmetnega področja, tj. sociologije dela, ukvarjal z vprašanji profesionalizacije raznih strokovnih aktivnosti, je v svojem članku *Protislovni procesi profesionalizacije*, objavljenem v TiP obravnaval monopolizacijo in socializacijo strokovne aktivnosti. V zvezi s tem je zapisal: "...čeprav je demokratizacija, demonopolizacija in populistična regulacija profesionalnih aktivnosti nujna, ne bi smela nikoli ogroziti strokovne avtonomije. Čeprav je intenzivna socializacija profesij nujna, ne bi smela nikoli prerasti v deprofesionalizacijo strokovne aktivnosti" (Rus, 1979/10: 1488). Ob tem pa nakazuje, da politizacija profesionalnega dela vodi v njegov razkroj, *politizacija profesionalnih društev* pa do *večje družbene odgovornosti* in njihovega bolj sociocentričnega delovanja.

Za sociologe in politologe, kot sem ugotavljal na podlagi intervjujev z našimi diplomanti,²⁹ je sicer glavni problem, da njihova profesionalna identiteta v praksi

²⁹ Na tem mestu se še posebej zahvaljujem za vrsto tehtnih spoznanj, s katerimi so me seznanile Almira Pirih, Posoški razvojni center; Mateja Fridl, profesorica sociologije iz Celja, in Erna Kufersin Rehberger, direktorica Območne službe Zavoda za zaposlovanje Nova Gorica, ki jih bom podrobneje predstavil še na drugem mestu.

še ni upoštevana. Opravljajo le *različna dela*, večinoma pa *niso upoštevani* kot *specifična* profesionalna kategorija, ki *edina* obvladuje *določena znanja*. Ob tem si seveda lahko samokritično zastavljamo vprašanje, ali so naše osrednje družboslovne institucije, kot so FDV, strokovna društva in ne nazadnje tudi strokovna glasila, vključno s TiP, *zanemarile* kontinuirano skrb za uveljavljanje strokovne identitete diplomantov?³⁰

Hkrati s tem pa lahko družboslovci v teoriji in praksi dosti storijo za preseganje izključnosti in monopolnega položaja nekaterih profesionalnih kategorij, pri katerih danes zastaja proces v smeri socializacije (s ponovnim opozorilom - ne kot negacija profesionalizacije); pri tem mislim na primer na medicino in arhitekturo, o čemer še kasneje.

Pot do profesionalizacije sociologije na FDV in v TiP

V primerjavi s pravniki, ki so s spreminjanjem normativnega reda sledili volji politike, pa tudi politologi, ki so se bolj zadrževali na institucionalni ravni, so bili sociologi - vsaj v zgodnejšem obdobju - bolj usmerjeni k empiričnemu raziskovanju danih razmer. To je pomenilo izzivalnost za idealizirano predstavo o graditvi "nove družbe" in "novega človeka". Tako je skoraj neizbežno začelo prihajati do nasprotij med politikom in raziskovalci, ki so začeli razkrivati razlike med normativnim in stvarnim, se spopadati z "normativnim idealizmom" in voluntarizmom.³¹

Ob tem pa - kot je že pred časom v TiP opozoril Ivan Bernik, "nobena razprava o statusu in vlogi sociologije v jugoslovanski družbi ne sme zanemariti diferenciranosti sociologije, različne sociološke usmeritve pretendirajo na različno 'uporabnost', hkrati pa tudi 'družbena praksa' selektivno sprejema in upošteva različna sociološka spoznanja" (TiP, 1984/3: 287) Pri tem je nakazal razlikovanje med tremi usmeritvami: pri prvi usmeritvi je značilno, da sociologija vidi svojo družbeno vlogo predvsem v zagotavljanju legitimnosti obstoječemu družbenemu redu; druga usmeritev kritizira obstoječe v imenu neizkoriščenih potencialov ter predlaga ustrezne reforme za večjo učinkovitost družbe, medtem ko je tretja radikalna kritika obstoječega z vidika alternativnih razvojnih ciljev" (prav tam, str. 286).

Predzgodovina: "zarota" sociologov

Ob tem ko torej že drugi prispevki podrobneje prikazujejo politična izhodišča za ustanovitev in delovanje Teorije in prakse, bom tukaj nakazal še ozadje sociološkega vključevanja na VŠPV (VŠSPN, FSPN) in našega sodelovanja v TiP. Glede na to,

³⁰ Ekonomisti so dosegli večjo diferenciacijo, tako da imajo v okviru svojega strokovnega povezovanja posebno teoretično sekcijo (kar "razbremenjuje" tiste, ki delujejo v praksi) in se aktivno povezujejo njihovi diplomanti kot "alumni".

³¹ Razmere v svojem času je opisal tudi eden od udeležencev Kongresa psihologov (1981) v Zagrebu, ko je kritično opozoril na povsem formalnopravne spremembe, ki dejansko nič ne spreminjajo, pa se vendarle zaradi njih izgubljata čas in energija v znanstvenih institucijah. "V tem pogledu lahko najdemo precejšnje število znanstvenih enot, ki so proizvedle več pravilnikov, statotov, planov in samoupravnih sporazumov, kot pa znanstvenih del" (Ivan Ilich).

da je revija štiri desetletja delila usodo s šolo/fakulteto, je torej treba najprej osvetliti tudi nastajanje slednje. Osebnost in kot predsednik novo osnovanega Društva sociologov Slovenije (1965) sem prišel do spoznanja, da ima sociologija na Filozofski fakulteti kot novo *študijsko področje* ob že številnih uveljavljenih³² zelo omejene možnosti za svojo dinamično uveljavljanje in širitev. Na drugi strani pa je bila - za tedanje razmere - kar širokopotezno zasnovana in na novo zgrajena infrastruktura VŠPV, ki pa so jo politiki namenili le za usposabljanje svojih kadrov. Glede na razvojne težnje in razmere v svetu in določeno liberalizacijo, ki se je v šestdesetih letih nakazovala pri nas, sem bil prepričan in sem predvideval, da bo *politika postopoma izgubljala* svoje ingerence in da bomo vse bolj *širili prostor* - fizično in duhovno - *za bolj strokovno*, izkustveno zasnovano, znanstvenoraziskovalno in izobraževalno delovanje na lokaciji in v prostorih tedanje VŠPV. Na tej podlagi sem dal pobudo za povezovanje sociologije, političnih ved in novinarstva in v ta namen smo v imenu Društva sociologov Slovenije sprožili akcijo, tako da je posebna komisija pripravila svojo oceno in dejansko potrdila izhodiščno zamisel. Tako je prišlo do *strnitve teh treh področij družboslovja* na sedanji lokaciji za Bežigradom.

Tu je bila potem dana tudi osnova za delovanje in sodelovanje s Teorijo in prakso.³³ Ko sem namesto Borisa Zihlerla (1968) prevzel vodstvo sociološke katedre na VŠPV, pa je nastopila možnost za to, da smo uvedli *temeljito vsebinsko preobrazbo* ter uvedli več tako imenovanih posebnih sociologij in metodološko-analitičnih predmetov, s katerimi smo navezovali študij na empirično raziskovanje pri nas in v svetu. Z ustanavljanjem in delovanjem raziskovalnih centrov³⁴ smo dobivali vpogled in izražali dejanske življenjske razmere neodvisno ali pa celo v nasprotju z uradnimi ideološkimi usmeritvami in dnevnopolitičnimi zahtevami. Naša spoznanja, ki smo jih vsaj delno prikazovali tudi v TiP, so bolj zadevala življenjske probleme ljudi, ki so sicer ostajali prikriti za normativnim idealizmom.³⁵

Po skoraj štirih desetletjih ocenjujem, da je pobuda prek sociološkega društva - seveda s sodelovanjem in prizadevanji kolegov drugih dveh področij - dejansko, vendar po precej trnovi poti, privedla do strnitve študijskega in raziskovalnega

³² *Že ob njenem uvajanju na FF smo hitro spoznavali, da je legitimnost novega dosti težje uveljavljati, kot pa se opirati na inercijo starega. To je zadevalo infrastrukturo delovanja na FF in tudi pridobivanje sredstev za raziskovalno delo pri Raziskovalni skupnosti.*

³³ *Na VŠSPN in v Center za raziskovanje lokalnih skupnosti in delovnih organizacij, pozneje Center za prostorsko sociologijo, sem pritegnil več strokovno usposobljenih raziskovalcev (Rus, Jerovšek, Arzenšek, Makarovič, pozneje tudi Rupel), na pedagoško področje tudi Hribarja idr. Vsak na svojem področju so veliko pripomogli k profesionalizaciji pedagoškega in raziskovalnega programa. Zamisel, ki sva jo poskušala uveljavljati s kolegom Tošem, pa je vključevala tudi to, da bi načrtno izgrajevali celovit Družboslovni center za Bežigradom, kar bi olajševalo usklajevanje številnih skupnih funkcij ter interdisciplinarne kombinacije, individualizacijo študija in drugo. Ta zamisel se delno uresničuje, vendar se FF in PF nista pridružili temu konceptu oziroma viziji; rektorat pa - skozi več desetletij ni zmožgel uveljavljati potrebne integrativne vloge.*

³⁴ *1966. leta sta bila ustanovljena CJM in Center za preučevanje sodelovanja Jugoslavije z deželami v razvoju, nato pa še Center za lokalne skupnosti in delovne organizacije, Center za politološke raziskave, Center za raziskave religije in cerkve. Danes pa deluje že kar 16 centrov, ki vsebinsko bogatijo celotno družboslovno delovanje na FDV in tudi objavljajo v TiP.*

³⁵ *S priključitvijo Inštituta za sociologijo (1991) pa smo še okrepiли raziskovalno dejavnost fakultete.*

delovanja na VŠSPN in FSPN. Tu in na kasnejši FDV smo ustvarili eno najmočnejših družboslovnih središč v Evropi. Kljub velikemu poseganju in vpletanju politike v začetnem obdobju, je postopoma izgubljala iz rok svojo nekdanjo institucijo, ki je postala sestavni del ljubljanske univerze (gl. tudi TiP 1986/12 - ob 25. letnici FSPN).

Kot sestavni del naše nove usmeritve smo uveljavljali vsebine in metode, ki naj bi prispevale, da bi se študentje usposabljali za analizo konkretnih družbenih razmer pri nas. V skladu s tem smo kot prvi v Jugoslaviji v *sociološki* študij vključili tudi *računalništvo* (nekaj časa so nekateri menili, da drugi dve študijski področji na VŠSPN oziroma FSPN nimata potrebe po tem). Pri tem smo bili izpostavljeni ugovorom in nasprotovanjem, češ da nas poudarek na kvantifikaciji odmika od bistvenih vprašanj "*samoupravnega socializma*".

Z istim ciljem smo nekaj pozneje (1984) uvedli novo študijsko usmeritev - *družboslovno informatiko*. Značilno je, da je bilo potrebno skoraj celo desetletje prepričevanj, neskončnega sestankovanja ter spopadanja s shematizmi in formalizmi, preden smo z reformo na univerzi in pripravami novih programov dobili potrebna soglasja vseh številnih državnih organov (glej tudi Mlinar, Splichal, Trampuž, 1983).

Študij sociologije smo približali značilnim področjem potencialnega zaposlovanja in ga notranje členili na: analitično raziskovalno usmeritev, kadrovsko organizacijsko in na področje socialne politike; pozneje pa še bolj. Tako se je hkrati povečeval pritok študentov in so se širile možnosti za zaposlovanje diplomantov zunaj ožje upravno-politične sfere.

V imenu "*podružbljanja*" so bolj poskušali krepiti *zunanji nadzor* kot pa spodbujati strokovno ustvarjalnost ter dejanski razvoj znanosti. Vključevanje predstavnikov iz prakse ("uporabnikov") v sprotno reševanje problematike pedagoškega ali raziskovalnega dela je že v kratkem času povsem prenehalo.³⁶

Omejevanje v razkrivanju obstoječega in tudi težnje k popularizaciji le namišljenega in programiranega, so povzročali le stagnacijo in zastoj pri reševanju zadev. Ob tem sem zastavljal vprašanje, zakaj npr. lahko zaupamo pilotu ali zdravniku, ki vsakodnevno prevzema odgovornost za življenje ljudi; v našem tedanjem delovanju pa so bili potrebni skoraj celoletni, večstopenjski postopki in soglasja na desetine ali stotine ljudi, ki dostikrat niso bili niti usposobljeni za strokovno presojo, preden smo lahko uvedli neko inovacijo (npr. nov predmet). Ob tem sem razkrival naslednji paradoks: *najlažje prodremo* s tistim, kar prevzemamo iz preteklosti, kar je že preverjeno, pa čeprav mogoče *že zastarelo ali preživelo*; najtežje pa je dobiti podporo in prodreti z novimi idejami, ki jih ni mogoče enostavno uvrstiti v že obstoječe sheme. Ali ni tudi danes še veliko prikrite kontinuitete take togosti? Na to nas nenehoma opozarjajo strokovnjaki, ki se vračajo iz ZDA in jo prav šokantno doživljajo pri nas (glej tudi Andrej Trampuž, pozneje).

Pričakovanja glede vloge sociologije (in družboslovja nasploh) so bila dostikrat zelo protislovna. Načelno naj bi bila marksistična, kritična in revolucionarna,

³⁶ Vsebinsko gledano, njihova afirmativna vloga ni zaživela; prej so omejevali vlogo strokovnosti tam (npr. pedagoško-znanstvenega sveta), kjer je bila pred tem že (v večji meri) uveljavljena. Dobili so pooblastila, ki jih zaradi nepoznavanja ali drugih razlogov dejansko niso mogli uveljavljati.

konkretno pa poslušna, upravljiva in konformna v odnosu do vsakokratne akcije in uradnih stališč "vodilnih subjektivnih sil" Po eni strani, da je bila premalo marksistična ter je zahajala v funkcionalizem in pozitivizem ipd., hkrati pa je bila preveč avtonomna in kritična in torej premalo "funkcionalistična" v odnosu do lastnega okolja. Po eni strani naj bi postavljala v ospredje interese delavskega razreda, po drugi strani pa so bili z negotovanjem sprejeti izsledki empiričnega raziskovanja, ki so odstopali od apriornih idealiziranih predstav o njem. Tako je bila sociologija pravzaprav vnaprej obsojena na to, da ni mogla za vse zadovoljivo opravljati svoje vloge. S svojimi spoznanji je prihajala v spopad z danostmi v obstoječem okolju, ali pa se je s pristajanjem na te danosti odrekala tej vlogi.

V prvi polovici sedemdesetih let so bili nekateri povsem resno v dilemi: ali sploh potrebujemo sociologijo, ali bi jo rajši *ukinili oz. "razselili"*. Sociologija je namreč kot enfant terrible motila socialno harmonijo; načenjala je probleme tam, kjer je bilo že ustavno vse opredeljeno ter povzročala dvom o situacijah, ko naj bi bili potrebni le *agitacija* in *mobilizacija "ljudskih množic"*. Ob vsem tem pa je tudi res, da so vprašanja, ki so bila prvotno označena kot protiustavna, pozneje v praksi dobila svojo legitimiteto, le da z 10- ali 20-letno zamudo (npr. vprašanje o agrarnem maksimumu³⁷, ki sem ga zastavil v anketi SJM že 1969. leta). Znano je reagiranje vodilnih politikov na raziskovanje slovenskega javnega mnenja, še zlasti tedaj, ko so - kot nekaj nezaslišanega - tudi sami *postali predmet ocenjevanja*.

1986. leta sem ugotavljal, da "smo danes vendarle toliko napredovali, da - tako kot nikomur ne pride na misel, da bi zahteval ukinitve matematike ali fizike - tudi obstoj sociologije ne more več biti stvar poljubne presoje in voluntarizma".

Empirično usmerjeno sociologijo na fakulteti pa so, v vzdušju kakršno je bilo tudi v mednarodnem merilu po letu 1968, zavračali tudi nekateri, (ultra)levičarsko usmerjeni študentje, ki so razumeli in izražali svojo privrženost marksizmu tako, da so se *distancirali* od dejanskih družbenih razmer, kakršne so bile tedaj pri nas. Z njihovega stališča so bile preveč zaostale za vizionarskimi predstavami o prihodnosti, da bi jim sploh bilo vredno posvečati kakšno pozornost. Tako so celo *ironizirali* poskuse za kvantifikacijo in operacionalizacijo splošnih pojmov kot izhodišča za empirično raziskovanje. "Revolucionarna teorija" je zaostala predvsem zahteva, da se je treba vrniti k *izvirnemu marksizmu*, ki da nam edini lahko daje nepoplačeno in celostno predstavo o revolucionarni preobrazbi, ki jo bodo uresničevale nove, mlade sile (študentsko gibanje) v povezavi z delavskim razredom. Zato da je treba *zavrniti* tudi omejeno, bornirano znanstveno-raziskovalno prakso, ki se segmentalno ukvarja s posameznimi delčki družbe in nima predstave o revolucioniranju družbene totalitete. Če je že treba kaj poznati in preučevati (na FSPN), potem je to *politična ekonomija* v širšem kontekstu marksistične misli oziroma filozofije. Različne *posebne sociologije* pa so le pojavne oblike *empirizma* in ne spadajo na fakulteto. Take so bile konkretne zahteve nekaterih radikalnih študentov na FSPN v sedemdesetih letih. Sočasno z že znanimi posegi politike.

³⁷ *Že samo načenjanje vprašanja o agrarnem maksimumu je bilo razglašeno za protiustavno. Ob tem pa sem izpostavljal še druge teme, kot npr.: nesmiselnost zavestnega preprečevanja mehanizacije družinskih kmečkih gospodarstev; nadalje razbitje hranilno-kreditne službe, ki je v preteklosti že delovala kot racionalna oblika samopomoči na podeželju idr.*

V primerjavi s takimi stališči oz. razlagami - ki so se tudi publicistično izražala v zelo popularnem "*filozofiranju*" o *delavskem razredu* in razrednem boju - pa smo v empiričnih socioloških raziskavah začeli razkrivati paradoks, ki je v tem, da so imeli znotraj delavske države delavci še zmeraj povsem podrejen položaj.³⁸

Revolucionarna teorija je povečevala vlogo delavskega razreda nasploh, hkrati pa s svojim praznim verbalizmom *de facto zakrivala* nehumane razmere v konkretnih okoljih (npr. do "minimalnih standardov pri zaposlovanju delavcev" je prišlo šele z veliko zamudo). Podobno kot je v Srbiji Neca Jovanov (1971) razkrival, kako majhen je delež delavcev v predstavniških organih na vseh ravneh odločanja, so kolegi na fakulteti (Janez Jerovšek idr.) razkrivali dejansko *porazdelitev vpliva* v delovnih organizacijah. Celo v delavskih svetih so imeli delavci podrejeno vlogo v razmerju do strokovnjakov in vodilnih. Politično reagiranje - če je sploh bilo v kakšni zvezi s takimi ugotovitvami, pa se je spet pojavljalo po *uzorcu igre z ničelno vsoto*: ne tako da bi povečali celotno količino družbene moči, temveč kot napad na tiste, ki jo imajo (pre)več, na "tehnokracijo".

Sam sem razkrival presenetljivo velike razlike med neformalno, formalno in institucionalno udeležbo občanov na lokalni ravni in ugotavljal, da pobuda in kritika zastajata predvsem že na prehodu iz prve v drugo obliko delovanja, kot sem o tem poročal tudi v Teoriji in praksi (1966/11), vendar so politične institucije ignorirale takšne izzive.

Splošne koncepcije in programi (kot sem ugotavljal v TiP, 1983, št. 12) so se dostikrat bolj opirali na pričakovanja o prihodnosti kot pa na dejansko stanje. Tako smo dobili koncepcijo "*delovno ljudstvo*", ki je - ne le prehitela dejansko stanje, v smeri zamišljene družbene homogenizacije, temveč je tudi - *prikivala obstoječo neenakost*. Zaradi nje je celo *statistična služba opustila* spremljanje nekaterih, do tedaj upoštevanih strukturnih kategorij, kar je pomenilo, da smo se še bolj odmaknili od dejanskega v skonstruirani, idealizirani svet. To pa je dejansko še povečevalo možnosti za ohranjanje neželene neenakosti. Tudi tedaj, ko so uporabljali koncept "združeno delo" (dovršni glagol!!), je to spet kazalo na značilno prehitvanje dejanskega stanja in značilno obliko reifikacije oz. substancializacije kategorije "združeno delo" (npr. "združeno delo je sklenilo", "reklo", "določilo"), ki je izrivalo ali nadomeščalo dejanske subjekte, tj., bolj ali manj povezane oz. združene delavce.

Če se razvoj družboslovnih teorij kaže ravno v tem, da bistvo vse bolj mnogovrstne konkretности izražamo v vse bolj abstraktnih teoretičnih spoznanjih, pa do odstopanj (zastojaj) prihaja tedaj, kadar te splošnosti, abstrakcije izgubijo stik s konkretnim. "Samozadostne", abstraktne konstrukcije lahko izpopolnjujemo le z vidika njihove notranje logične koherentnosti. Sicer pa jih ni mogoče preverjati, potrjevati ali zavračati (Kirn 1978, str. 368). Do takšne izgube stika s konkretnim je prihajalo, ko so npr. pisali o tem, da je samoupravljanje "*družbeni odnos*" ali "*temeljni družbeni in ekonomski odnos*"; potem seveda tu ni kaj empirično preverjati in raziskovati. Tako široka inkluzivnost se je namreč sprevračala v popolno nedoločnost, neopredeljenost.

³⁸ Hkrati s tem pa smo imeli na ljubljanski univerzi dosti večjo togost glede delitve na predmetna področja (kar se je štelo za nekakšno vseživljenjsko opredelitev) kot pa npr. v ZDA. Tam lahko posamezni profesorji zelo sproščeno spreminjajo vsebino svojih predmetov in samostojno uvajajo novosti.

V primerjavi z enostransko in apriorno zahtevo, da je treba zmanjšati število posebnih družboslovnih disciplin in se osredotočiti na temeljne predmete, sem v študiji/referatu *Spoznavni proces in razvojna protislovja družbenih znanosti v SR Sloveniji* (SAZU 1984: 68) izpostavil vprašanje: koliko je "obča sociologija" že zares obča glede na spoznane družbene zakonitosti in *domet njihove veljavnosti*? Koliko je "obča" v smislu prazne abstrakcije, ki se ne povezuje s posebnimi sociologijami, koliko pa gre za sintezo spoznanj s posebnih socioloških področjih?

Hkrati pa smo sociologi v stikih z delujočimi v praksi srečevali nezainteresiranost za vsakršno splošno formulacijo, pa četudi še tako pomembnih spoznanj. Pri tem niso razlikovali, kdaj je bila *splošnost izraz* našega *začetništva* in *nepoznavanja* konkretne stvarnosti, kdaj pa rezultat najbolj *dragocene sinteze*!

Občutek odgovornosti in strokovna (ne)usposobljenost

V zgodnejšem obdobju, ko je bila bolj v ospredju kolektivistična miselnost, je bil tudi med družboslovci močno poudarjen občutek odgovornosti za reševanje problemov družbe kot celote. K temu je navajalo tudi poudarjanje marksističnega pomena o uveljavljanju človeka kot vsestransko razvite osebnosti. Tudi razumevanje samoupravljanja, ki je dobivalo prednost pred strokovnostjo in učinkovitostjo, je navajalo k temu, da smo bili "vsí odgovorni za vse". Za nova družboslovna področja, ki so bila jedro vsebine v TiP, pa je bilo še posebej značilno, da smo bili zaradi majhnega števila pedagoških delavcev in raziskovalcev nenehoma pod pritiskom in pred izzivi, da smo se vključevali v obravnavo zelo različnih vsebinskih področij. Glede na to, sem že v omenjeni študiji retrospektivno vključil tudi tole oceno enega od vprašancev: "Ta razvoj je bil predvsem ekstenziven, obravnavali smo številne probleme, malo med njimi dovolj dolgo in poglobljeno." Hitro prehajanje s teme na temo je pogojevalo fragmentarnost in "površinskost" pridobljenih spoznanj ter nizko stopnjo njihove kumulativnosti. V navedenih okoliščinah je bila značilna večja razpršenost predmetnih področij posameznih raziskovalcev, pogostejše *prekinitve* dela in "preskakovanje" na nova tematska področja.³⁹

O profesionalizaciji sociologije v TiP

Vse to se je izražalo tudi v reviji TiP, še zlasti v prvih dveh desetletjih. Pri tem je bilo npr. značilno, da so se vrstile dokaj različne teme (značilno zlasti za teme okroglih miz), udeleženci pri teh obravnavah pa so bili v glavnem vedno isti.

Ob pregledu izdanih revij TiP v štirih desetletjih vidimo, da se je zanimanje za *profesionalizacijo* družboslovnega delovanja spreminjalo, s tem da smo tej tematiki razumljivo posvečali večjo pozornost na začetku, pozneje tudi novim področjem, kot je obramboslovje, nato pa je ta tematika stopila bolj v ozadje. O profesionalizaciji sociologije je pisalo več sociologov (Jogan, Mlinar; Adam, 1984; Kramberger, 1993; Rus, 1979 idr.), posredno pa še več drugih avtorjev.

³⁹ Hkrati s tem pa smo imeli na ljubljanski univerzi dosti večjo togost glede delitve na predmetna področja (kar se je šlo za nekakšno vseživljenjsko opredelitev) kot pa npr. v ZDA. Tam lahko posamezni profesorji zelo sproščeno spreminjajo vsebino svojih predmetov in samostojno uvajajo novosti.

V začetku je šlo za vprašanja - kot smo že videli - avtonomije stroke in prepoznavanje njene identitete (kot tudi identitete številnih posebnih sociologij), ki je prvotno ni mogla uveljavljati ob vseobsegajočem "zgodovinskem materializmu". Vendar se ob tem že pojavlja tudi spoznanje, da "krivda za stagnacijo in krizo sociologije ni le v politiki in ideologiji, ampak jo nosi tudi sociološka skupnost (če seveda sploh lahko govorimo o njej)" (Adam, TiP, 1984/1-2: 96).

Veljko Rus je postavljaval sociološko delovanje v zvezo z apolitičnostjo civilne družbe, ko govori o "*apolitičnem eskapizmu*" civilnodružbenih organizacij (Rus, TiP 1979/10). Sociologe je obravnaval kot poklicno skupino, politiko pa kot na legitimni moči temelječo dejavnost državnih organov. Pri tem je ugotavljal: "Prva težava, na katero naletimo že v izhodišču, je v nezadostni organiziranosti te poklicne skupine, saj je konstituirana le v ohlapno strokovno združenje, katerega dejavnost se v glavnem reducira na letna strokovna srečanja. Sociologi nimajo niti svoje zbornice, ki bi skrbela za uveljavljanje stanovskih oz. poklicnih pravic in dolžnosti, niti svoje sindikalne organizacije, ki bi skrbela za uveljavljanje njihovih socioekonomskih interesov. V primerjavi z zdravniki so *izrazito podorganizirani* in zaradi tega tudi močno izpostavljeni negotovostim, ki izvirajo iz institucionalnih sprememb znotraj države" (Rus, 1979, poudarek Mlinar)

Ivan Svetlik (TiP, 1984/3: 283) je kot kazalnik razvoja sociologije poudaril odpiranje novih področij, kot je *planiranje kadrov in zaposlovanja*, s čimer se tudi sam ukvarja. Pri planiranju kadrov in zaposlovanja je bilo uspešno vzpostavljeno *ravnotežje med teoretskim* študijem in *empiričnim* raziskovanjem ter med temeljnim in aplikativnim raziskovalnim delom. Ob tem pa je zapisal: "Če odgovorim iskreno, moram povedati, da ne vem za noben primer, da bi sociološko raziskovanje neposredno vplivalo na neko družbeno odločitev. Nekateri posredni vplivi najbrž so, le da jih premalo spremljamo. Menim, da interes 'družbene prakse' največkrat ne seže dlje od iskanja strokovnih argumentov za utemeljevanje načrtovanih odločitev. Za resne analize, npr. za eksperimente, ki bi pokazali, koliko je neka načrtovana sprememba smotrna, sploh uresničljiva in družbeno sprejemljiva, ni veliko zanimanja. To se kaže v tem, da ni nikoli dovolj časa, pripravljenosti in sredstev. Prepričan sem, da so sociologi sposobni dati strokovno utemeljene odgovore na mnoga vprašanja, o katerih se sprejemajo družbene odločitve. Težko pa se vključijo v 'gašenje požarov'.⁴⁰

Na posvetovanju jugoslovanskih sociologov na temo Integracijski in dezintegracijski procesi v jugoslovanski družbi je Teorija in praksa v dveh številkah odprla rubriko: Sedanji trenutek jugoslovanske sociologije. Kot udeleženca tega posvetovanja me je poleg ožjih vsebinskih vprašanj še posebej motil način obravnave izbrane teme. Ker sem se s problematiko integracije že dalj časa ukvarjal, me je motila izredna *improvizacija* v številnih prispevkih in sem v zvezi s tem zapisal (TiP, 1984/3: 272): "Vprašanje profesionalne kulture se nadalje zastavlja tudi tedaj, ko se avtorji v prispevkih opirajo na *impresionistične presoje* stanja, tako da so to bolj osebna opažanja kot pa spoznanja, ki temeljijo na dokumentiranih in prever-

⁴⁰ Vendarle pa je Svetlik navedel tudi nekatere spodbudne izkušnje v zvezi z dolgoročnim planiranjem kadrov v Sloveniji. Pri tem so posredovano znanje v praksi ustvarjalno uporabljali in ga dalje razvijali, vendar je pri tem šlo za ljudi z dobro družboslovno izobrazbo.

ljivih argumentih. Preveč je še netočnih in grobih presoj, na katere se ni mogoče opreti, niti z vidika teorije niti prakse. Posamezni prispevki še vedno ostajajo zdravorazumski in v tem smislu bolj izražajo stališča in zavest njihovega okolja kot pa spoznanja rigorozno izvedene analize. V tem pa se skriva nevarnost, da tudi strokovna in znanstvena razprava preide na povsem aktivistično raven, na kateri so v ospredju partikularni interesi posameznih družbenih okolij.⁴¹

Zapisi v TiP in tudi poznavanje dejanskih razmer nam potrjuje, da gre za v štiri-rih desetletjih nerazrešena temeljna vprašanja!⁴²

Aktualnost, zanimivost in/ali znanstvena rigoroznost?

Z vidika TiP in tudi še vrste drugih revij v Sloveniji je vse do danes ostala nerazrešena dilema, kako upoštevati in usklajevati zelo različne in včasih celo nasprotujoče si zahteve dveh ciljnih občinstev: *strokovne in "širše" javnosti*. TiP je v prvih dveh desetletjih večjo pozornost posvečala *aktualnosti* z vidika širšega družbenega okolja v Sloveniji in Jugoslaviji (čeprav to še ne pomeni, da je bil način obravnave zares tak, da bi bil dostopen za najširši krog bralcev); postopoma pa je revija dobivala bolj naravo strokovnega glasila družboslovnih področij fakultete. To je po eni strani pomenilo uveljavljanje večje rigoroznosti glede načina obravnave posameznih tem (večjo disciplino z vidika uporabe virov, večja sistematičnost z vidika notranje organizacije vsebine posameznih prispevkov ipd.). Za preverjanje točnosti neke zamisli so potrebni veliki napor, tedni in meseci dela, naša "esejistika" pa to lahko preskoči in hkrati žanje vso pozornost.⁴³ Hkrati s tem pa se je ožil krog naročnikov oz. bralcev, pri čemer pa so imeli vse pomembnejši delež študentje dodiplomskega in podiplomskega študija FSPN oz. FDV. Na podlagi poizvedb, ki sem jih opravil v stikih z našimi diplomanti po posameznih krajih, ter na podlagi evidence naročnikov pa ugotavljam, da ima TiP pomembno vlogo tudi v srednješolskem izobraževanju, če le posega v družboslovne vsebine; prostorsko pa je preveč zamejena na ljubljansko območje.

Uredništva so po posameznih obdobjih že različno reševala tukaj omenjeno dilemo. Ob tem, ko je bila nekakšna stalnica prepričanje, da se TiP v slovenskih razmerah ne more zamejiti le na eno od dveh vlog, to je da bi postala izključno stro-

⁴¹ Pri tem sta me je še posebej motila površnost in pomanjkanje elementarne profesionalne discipline, kakršno sicer srečujemo kot nekaj samoumevnega v anglo-ameriški ali nemški in drugi strokovni literaturi. Pri tem gre za nekakšno dediščino, ne le balkansko, ampak kar južnoevropsko, ki je še danes zelo moteča. To še posebej velja na tistih mestih oz. v tistih revijah, ki ne razločujejo med rigorozno strokovno obravnavo in zelo ohlapno publicistiko. V naši javnosti je druga praviloma dosti bolj cenjena, in sicer, paradoksalno, če odstopa od znanstvene oz. strokovne treznosti in natančnosti in s svojo dramtizacijo priteguje bralce prav tedaj, kadar gre za pretiravanje in enostraskosti v obravnavi.

⁴² Kramberger še leta 1993 (TiP/7-8: 823) piše: "Torej lahko govorimo o določeni krizi identitete sociologov, o težavnosti prehoda sociologov v nešolska delovna okolja oz. o problemih njihove profesionalizacije."

⁴³ Marjan Svetličič me je opozoril, da je za potrebne izračune za prispevek, ki sta ga pripravila on in Pavle Sicherl za to številko, njun sodelavec potreboval še teden dni dela. Tako delo pa dostikrat ostaja v senci, premalo upoštevano.

kovna oz. znanstvena revija ali da bi se temu povsem odrekla in bi na prvo mesto postavljala poljudnost in množičnost bralstva. Značilna kompromisna rešitev je bila notranja diferenciacija revije na oddelke (rubrike), ki so bili namenjeni različnim krogom bralcev. Pri tem pa se podaljšuje nevarnost, da nimamo več prave doslednosti in "čistih" meril za en ali drugi namen. Obenem pa taka *večnamenska narava* revije zmanjšuje zmožnost, da bi se bralci identificirali z njo kot prav s svojo revijo. Vsakdo najde v njej le nekaj in mogoče le od časa do časa, kar je seveda v neskladju s splošnimi težnjami k specializaciji⁴⁴ in individualizaciji.

Vključevanje (izključevanje) družboslovja v okviru univerzitetnega izobraževanja

Tudi ob tem, ko je politika vsiljevala širše posredovanje idej marksizma in samoupravljanja na nedružboslovnih fakultetah (formula: STM, samoupravljanje s temelji marksizma), smo na FSPN poskušali to težnjo preusmerjati tako, da bi ta formalni okvir čim bolj izpolnili z znanjem z naših strokovnih področij in ekonomije.⁴⁵

⁴⁴ *Ljubica Jelusič pa navaja, da je TiP za obramboslovce (še vedno) osrednje glasilo.*

⁴⁵ *Z vidika FSPN sem predlagal sestavo programa s tremi komponentami; tako da bi se čim bolj približali in zagotovili ustreznost za različne stroke: 1. delovno in bivalno okolje, 2. specifična družboslovna znanja z vidika stroke (za medicino, arhitekturo, gradbeništvo itd.) in 3. makrodružbena problematika in aktualnosti.*

Na nekaterih fakultetah (medicini, FAGG idr.) so se začela vzpostavljati *nova stičišča* med strokami, ki bi lahko pomenila oporo pri dolgoročnem interdisciplinarnem sodelovanju. V okviru novega političnega sistema pa je spet povsem prevladalo ozko strokovno gledanje na posameznih fakultetah. Namesto da bi npr. na Medicinski fakulteti sprejeli izziv za vključevanje sociologije zdravstva/medicine, so ga zavrnil; podobno na arhitekturi idr. Hkrati s tem pa lahko nenehoma spremljamo v medijih, kako si v zdravstvu sledijo krize, ki zadevajo upravno-organizacijska vprašanja in načine obravnavanja človeka bolnika, pacienta. Izkušnje tistih zdravnikov, ki so spoznali, kako drugače delujejo v zdravstvenih zavodih, npr. v ZDA ali Švici in drugod, pa - posredno ali neposredno - opozarjajo na nedopustno odsotnost družboslovcev.⁴⁶ Andrej Trampuž na podlagi svojih izkušenj ugotavlja, da ima delo v tujini dve prednosti: "Prva je boljša organizacija in delovne razmere, ki omogočajo, da se človek lahko polno posveti svojemu delu in bolnikom ponudi najboljše, kar je mogoče. Druga pa so boljši odnosi, ki namesto *nevoščljivosti* in *zaviranja* temeljijo na *skupinskem delu*, zdravi *tekmovalnosti* in *kritičnosti*, najprej do lastnega dela, takoj za tem pa tudi do drugih." Ob vsem tem pa je še omenil, da kot tujec ni imel nikoli težav z uveljavljanjem. "Zaradi drugačne miselnosti se pogosto počutim bolj tujec doma, kot sem se na primer v Švici, ZDA ali Afriki. V Sloveniji pogosto bolj *cenijo ljudi glede na položaj*, ki ga imajo, kot glede na kulturo, delo ali vedenje" (gl. B. Hočevar, 2004, poudarki Z.M.). Vse poudarjeno je presenetljivo blizu moji tukajšnji sociološki razlagi o medsebojnem izključevanju in sodelovanju v slovenskih razmerah.

Nakazane razmere v zdravstvu pri nas in v svetu še dodatno utemeljujejo, zakaj sem si prizadeval za vključevanje družboslovja in še posebej sociologije zdravstva in medicine tudi na to področje. In pri tem sem dajal pobude, da bi tudi revija TİP prevzemala spodbujevalno vlogo (v zvezi s tem glej npr. Pahor, 1988, 1989, 2003). Majda Pahor je obravnavala sociološke vidike razvoja zdravstva še posebej z vidika *dehierarhizacije* odnosov med zdravniki in medicinskimi sestrami ter zdravniki in bolniki. Pri tem je specifično problematiko zdravstva vključevala v splošnejšo teoretsko razlago razvoja z vidika protislovnih razmerij med procesom *osamosva-*

⁴⁶ Barbara Hočevar je v *Delu* (17. 11. 2004) predstavila Andreja Trampuža kot "vrhunskega strokovnjaka, za katerega v Sloveniji ni delovnega mesta". Specializiral se je v Švici in je zdaj raziskovalec na kliniki Mayo v ZDA. Ob primerjanju z razmerami pri nas pa so ga že v Švici "prezeli dobra organizacija dela, prijaznost zdravnikov in medicinskih sester, neverjeten tudi za slehernega bolnika čut odgovornosti in visoka kultura odnosov med sodelavci. Zaradi vsega tega sem poklic res opravljal z veseljem, ta pa je postal način življenja, ne pa služba zaradi plačila". (poudaril Mlinar)

V Sloveniji pa sta ga motila neprestano tarnanje in hkrati majhna pripravljenost za iskanje kreativnih rešitev v splošno dobro; nadalje slab odnos zdravnikov do medicinskih sester, ki jim niso priznali partnerske vloge v timskem procesu zdravljenja; premalo učinkovito in neracionalno zdravstvo (predolge čakalne dobe, prepočasna diagnostika), anomalije v organizaciji (socialistični delovni čas, podkupovanje zdravnikov, zakrivanje zdravniških napak, premajhno zavedanje pravic bolnikov (pravica do natančnega pojasnila o bolezni, pravica do drugega mnenja) idr. Njegove pobude so bile pretežno negativno sprejete; odkrito opozarjanje na slabosti v zdravstvu da ni sprejemljivo in tako tudi zanj ni bilo prostega delovnega mesta. "Močna hierarhija je dovolila napredovanje predvsem poslušnim posameznikom, ki nadrejenim niso povzročali težav. Kritičnost, zavzetost in iznajdljivost, ki so jih od mene zahtevali pri delu v Švici, so bile v Sloveniji prepovedane."

janja in povezovanja. Ta vsebinska vprašanja je vključevala tudi v izobraževalni proces na Visoki šoli za zdravstvo.

Revija TiP je sicer v sedemdesetih in osemdesetih letih objavila kar nekaj člankov o zdravstvu, zdravstveni politiki, zdravstvenem varstvu, socialni medicini, preventivi, zasebni zdravniški praksi idr., o čemer so pisali zdravniki (Bunta, Cvahte, Kožuh - Novak idr.); z upravnoorganizacijskih vidikov je izstopal zelo zavzet politolog Berni Strmčnik, ki se je s svojim poklicnim delom v praksi osredotočil na to področje.

Tudi iz *javnomenjskih raziskav*, ki niso bile predstavljene v TiP, vendar pa jih je podprlo oz. naročilo Ministrstvo za zdravstvo, so na voljo številni podatki, ki so že bili uporabljeni ali pa še zahtevajo predvsem sociološko obravnavo (glej npr. Družbeni vidiki zdravja: Sociološka raziskovanja odnosa do zdravja in zdravstva, ur. Niko Toš in Brina Malnar, FDV, 2002). Z analizo še neizkoriščenih podatkov bi lahko posegli v hitreše spreminjanje razmer, ki jih je predstavil Andrej Trampuž. Vendar se zdi, da Medicinska fakulteta še naprej ostaja do družboslovja kar neka *frontalno izključujoča*. Pa tudi na FDV še vedno nismo razvili sociologije zdravstva in medicine.⁴⁷ Opažanja, ki jih je kot medicinec "od znotraj" in "od zunaj" predstavil Andrej Trampuž, pa so velik izziv za Medicinsko fakulteto in FDV skupaj s TiP. Zakaj tako *kritične razmere* že doslej *niso bile* temeljiteje strokovno obravnavane? Kdo in zakaj se nanje ni odzval, pa bi se moral? Ali *studentje novinarstva* dobivajo potrebna vsebinska izhodišča (izzive), da bi lahko sproti zaznavali in razkrivali takšna zaostajanja v medijih?

Tudi tu se nam kaže, pri nas in v svetovnem merilu, kako *dolga je pot* od *prvih kritičnih ocen* neke poklicne prakse - kot jo je na primer Ivan Ilich podal za medicino že pred tremi desetletji - pa do dejanske spremembe te prakse. V novem kontekstu globalne, informacijske družbe lahko pričakujemo, da se bo hkrati s povečevanjem (neposredne) dostopnosti do znanja oz. informacij ter z večjo prostorsko mobilnostjo skrajševala tudi pot od ideje do njenega uresničevanja ali zavrnitve.

Od omrežnega povezovanja do globalne družbe

Prikriti pomen in pomembnost omrežnega povezovanja

Tudi na tem mestu *ne dodajam* omrežno povezovanje kot še eno temo samo zase, ampak jo poskušam predstaviti kot *sestavni del* svoje teoretske razlage družbenoprostorskih in razvojnih sprememb. Predstavljam jo predvsem kot nekakšno infrastrukturo in predpogoj za razumevanje današnje družbene preobrazbe, ki jo označujemo kot globalizacijo. Preden navedem konkretne obravnave v Sloveniji ter na FDV in v TiP naj torej poudarim njen širši pomen, ki večinoma ostaja prikrit

⁴⁷ *Občasno pritegovanje zdravnikov in objavljanje njihovih prispevkov v TiP je sicer prispevalo k širini vsebinskega profila revije in ozaveščanju o interdisciplinarnih stičiščih; toda v osnovi smo vendarle ostajali ločeni. Večje zanimanje za človekovo telo, njegova čustva ipd., ki ga sedaj kažejo antropologi in sociologi (Južnič, Krpič, Šadl idr.), povečuje možnosti za zблиžanje. V zvezi s tem glej tudi tematsko številko Družboslovnih razprav (DR,1998/27-28)*

tako, da ga ne zaznavajo niti v širši javnosti niti družboslovci in - vsaj kolikor zadeva globalizacijo ali individualizacijo - niti marsikateri od njenih raziskovalcev.⁴⁸

Čeprav je bil poudarek v glavnem toku preučevanj *družbenih omrežij*⁴⁹ predvsem na *analitičnem postopku*, so v zadnjem desetletju stopila v ospredje tudi vsebinsko bogatejša spoznanja in nekatere teoretične posplošitve. Ob tem pa so ostali že pozabljeni nekateri predhodniki, kot je npr. Pitirim Sorokin, ki je uvedel razlikovanje med "kumulativnimi skupnostmi", značilnimi za tradicionalne vaške skupnosti (s kumulacijo različnih vezi med istimi posamezniki) in "agregati, razčlenjenimi na funkcionalna združenja"; slednja kot model povsem ustrezajo "družbenim omrežjem"; ali pa drugi, tj. Jacob Moreno, ustanovitelj sociometrije, ki je *obravnava* privlačnost in povezanost med člani, znotraj manjših skupin.⁵⁰ Poleg mikrosocioloških analiz, ki sicer prevladujejo tudi danes, pa je novo spodbudo za širše obravnavanje omrežnega povezovanja dal Manuel Castells s svojo knjigo *The Rise of the Network Society* (1996). Njegovo razumevanje in način obravnavanja omrežij se močno razlikujeta od tistega, ki je zasnovano bolj analitično-metodološko.

Sicer pa sva že prej kot širši družbeno razvojni kontekst s Henryjem Teunejem (1978) teoretsko utemeljevala tri tipe družbenih sistemov, tj. koakcijske, interakcijske in *transakcijske*. Slednji kot vzorec ustrezajo današnjim obravnavam omrežij; vendar pa omrežni pristop bolj poudarja odprtost, nezaključenost, kot pa sistemski (glej tudi Makarovič v Mlinar (ur.), 1995).

Komunikološke raziskave, ki se značilno navezujejo na spremembe informacijsko-komunikacijske tehnologije (IKT), pa nam dajejo tako splošno usmeritev: prehajanje vzorcev komuniciranja - od komuniciranja *enega z enim* h komuniciranju *enega z mnogimi* in komuniciranju *mnogih z mnogimi*.

Ob tem pa želim še posebej poudariti pomen in pomembnost sodobnega omrežnega povezovanja za (našo) družbo in družboslovje z naslednjim:

Pri omrežnem povezovanju ne gre za vnaprejšnje danosti, ampak za *namerno, hoteno in selektivno* vzpostavljanje stikov. To človeku omogoča osvobajanje od teritorialne vezanosti, ki je bila značilna (kot na to opozarjam še na drugih mestih v tem besedilu) za tri oblike komunitarizma pri nas: a) za tradicionalni, b) socialistični in c) nacionalni komunitarizem. Vsi trije skupaj se v Sloveniji neopazno dopolnjujejo in zamejujejo povezovanje ter mobilnost ljudi (o mobilnosti glej tudi Verlič-Christensen, 2000). Možnosti omrežnega povezovanja - npr. na podlagi nove IKT - pa hkrati pomenijo *preboj te zamejenosti*, saj je, kot pravi Mitchel (1995), omrežje že v svoji osnovi *antiprostorsko*. Ljudje kot posamezniki prvič v zgodovini postajajo vplivni akterji v svetovnem merilu. V omrežjih se zblížujeta in preple-

⁴⁸ Kot raziskovalec sem nenehoma doživiljal presenečenja, ko sem ugotavljal, da so potencialni uporabniki še dolgo časa po objavi določenih spoznanj delovali kot da le-teh sploh ne bi bilo. Objava torej ne zadostuje, čeprav imamo verjetno avtorji kar nasploh varljivi občutek, da je z njo stvar opravljena, zaključena.

⁴⁹ Namerno uporabljam slovenski izraz *družbena in ne socialna omrežja*, ker je slednji dvoumen in bolj ustreza za označevanje pojavov na ožjem področju socialne politike in socialnega varstva.

⁵⁰ Moreno je celo izražal namen, da bi nam na podlagi takega analitičnega pristopa na mikroravni spodbudili gibanje za reformo družbe v celoti.

tata mikro- in makrodružbena sfera. Konec koncev pa se predvsem krepiča moč posameznika in družbe v svetovnem merilu.⁵¹

Omrežno povezovanje presega frontalne teritorialne delitve in spopade zaradi teritorialnega ekspanzionizma, ki temeljijo na logiki zero sum. V tem smislu lahko pričakujem, da bo prehajanje s teritorialnega na "projektno" povezovanje zmanjševalo pomen in spornost državne meje. Hkrati pa prav s tega vidika lahko pojasnimo, *zakaj se ustavlja* vzpostavljanje čezmejnih *evroregij* pri nas. Italijanske pretenzije so namreč bolj kazale na upravnoteritorialne spremembe kot pa na omrežno projektno čezmejno povezovanje. Tudi pri vključevanju v EU in njenem razširjanju na nove pristopne države je v javnosti v ospredju *aditivna logika* teritorialnega *dodajanja enot*; dosti bolj *prikrita* pa ostaja množica raznovrstnih projektov in projektnege povezovanja, ki je organizirano v obliki omrežij. To pa je samo del splošnega (ne)razumevanja družbenega prestrukturiranja v smislu *penetracije diferenciacije v substrukture* in kot povezovanje - ne nujno integracija - v širšem prostoru. Latentno se podaljšuje težnja k *integraciji brez* (notranje) *diferenciacije*, ki pa ni v skladu z razvojno logiko in je razlog za zaostajanje, pa bodisi, da gre za družbo (npr. vključevanje v EU) ali za družboslovje (že omenjen nastop proti diferenciaciji na posebne sociologije znotraj FSPN).

Napačno je razumevanje, da so odnosi solidarnosti zamejeni le na teritorialne skupnosti in da omrežno povezovanje, ki te skupnosti presega, le instrumentalno koristi nekaterim ciljem. Izkustveno ugotavljam, da je že vzpostavljena množica transnacionalnih omrežij posameznikov, (nevladnih) organizacij šol, univerz, pa tudi mest, občin in drugih, med katerimi prihaja ne le do sodelovanja, temveč tudi do različnih oblik pomoči. Toda akterji z vseh področij družbenega življenja pri nas o teh možnostih še niso dovolj ozaveščeni.

Za današnje razmere v Sloveniji je značilno sočasno delovanje na podlagi dveh medsebojno povsem *neskladnih organizacijskih vzorcih*: medtem ko država v osnovi ohranja že preživeli teritorialnohierarhični red, pa se EU vključuje in spodbuja horizontalno, projektno, omrežno (so)delovanje. V primerjavi s prevladujočimi težnjami v naši novi državi v razvitem svetu ugotavljajo, da družba ni več nadzorovana predvsem iz centra, saj so *nadzorna sredstva razpršena* med množstvo delujočih enot, ki sodelujejo tudi brez poseganja centra. Ob tem pogrešam ozaveščenost o tem, da je vse več možnosti, da lahko *funkcije najvišjega reda* - v kontekstu omrežne družbe - opravljajo tudi v *manjših krajih*.

⁵¹ Na tem mestu ne morem podati celovitega pregleda raziskav in razprav, ki so bile opravljene v Sloveniji ali v okviru FDV in objavljene v TiP (in drugod). Prve raziskave omrežnega povezovanja smo opravili že v šestdesetih in sedemdesetih letih npr. prijateljskih povezav med vsemi odraslimi prebivalci v Gorenji vasi (1964) in pozneje (1970) na Vojskem. Vse informacije o vsakem posamezniku smo tako lahko postavljali v zvezo z informacijami o vseh drugih. Tako sem razkril sicer povsem neopazne in relativno zaprte kategorije oziroma skupine glede na vpliv in aktivnost v kraju (npr. druženje "funkcionarjev" s "funkcionarji" ipd.). Od tega nekoliko odstopa analiza prijateljskih, sosedskih in sorodstvenih odnosov, ki sem jo opravil v okviru raziskave (Mlinar, Kavčič idr., 1965) "Ljudje v novem mestu" v Velenju; vendar je šlo pri tem za izjave samih anketiranih o značilnostih njihovih družabnikov. Natančno sociometrično analizo povezav med posamezniki in gospodinjstvi, še zlasti z vidika prevzemanja inovacij, je na podlagi podatkov iz izobraževalno-raziskovalne "akcije Vojsko" (o tem glej tudi Brezovšek, TiP 1970/10) v svoji diplomski nalogi opravil Tomo Malinarič (1974) *Integracija vasi v širšo družbo*.

V zvezi s predstavitvami raziskave in knjige *Osamosvajanje in povezovanje v evropskem prostoru smo* (v TiP 1997/5) problematiko omrežij obravnavali tudi sodelavci Centra za prostorsko sociologijo - Makarovič, Mlinar, Gantar, Hočevar, Hojnik, Trček idr. Pri tem so bila predstavljena nekatera teoretična pojasnila in tudi aplikativni vidiki, npr. prometna omrežja, omrežja v zvezi s pomočjo ostarelim prebivalcem na domu.

S politološkega področja v TiP izstopajo prispevki Danice Fink-Hafner, kot npr. Raziskovanje policy omrežij (1998/5) in *(Pre)oblikovanje policy omrežij v kontekstu demokratičnega prehoda - slovenski primer; v zvezi s tem pa tudi Srne Mandič Stanovanjska politika in policy omrežje* in Marka Laha o ekonomskih vidikih takih omrežij idr. S takimi pristopi se pomembno razširja prostor za (razumevanje) vključevanja vse širšega kroga akterjev v delovanje "kooperativne države".

Hajdeja Igljič in Andrej Rus sta že pred opravljenim doktorskim študijem iz analize omrežij na Kolumbijski univerzi, NY, večino svojih prispevkov objavila v drugih revijah, ne v TiP. Z metodološkega vidika pa se najbolj kontinuirano in intenzivno z analizo omrežij na FDV in v Sloveniji ukvarja Anuška Ferligoj, ki je skupaj s svojimi sodelavci opravila vrsto raziskav oz. analiz npr. o kvaliteti merjenja družbenih omrežij⁵², žal niso bile objavljene v TiP.⁵³

Naraščajoči pomen obravnave omrežij je razviden tudi iz vse večje pozornosti, ki jo avtorji v Sloveniji in svetu posvečajo tej temi. Kot kažejo podatki v spodnji tabeli se pojavlja (podobno kot pri globalizaciji kasneje) velik skok v povečevanju pogostosti pojavljanja gesel "omrežje" v devetdesetih letih, ko je v Sloveniji prišlo do njihovega skoraj desetkratnega povečanja (COBISS), v svetu (WS) pa osemkratnega, v primerjavi s prejšnjim desetletjem.

Razpredelnica 3: Primerjava zadetkov gesel v bazi COBISS in v Web of Science (v obeh primerih gre za število zadetkov na milijon vpisov v bazi)

geslo	1970-1979	1980-1989	1990-1999	2000-2003
omrežja (COBISS)	702	624	5.627	3.653
omrežja (WS)	692	1.018	8.007	13.462

V prihodnosti lahko pričakujemo še več zblíževanja med vsebinskimi in metodološkimi znanji, ki ga že nakazujejo raziskave o omrežni organizaciji socialne opore prebivalcem (Ida Hojnik, Valentina Hlebec), raziskave o elitah (Andrej Rus, Hajdeja Igljič, Anton Kramberger) idr. Ob tem pa se že nakazujejo možnosti tudi za preučevanje omrežij v svetovnem merilu, kar se povezuje z uporabo interneta pri

⁵² Skupaj z Vladimirjem Batageljem in Partickom Doreianom pa je objavila vrsto člankov o tem (še zlasti o "bločnih modelih") v uglednih mednarodnih revijah; pred izidom je tudi knjiga *Generalized block modelling* pri Cambridge University Press. Vladimir Batagelj in Andrej Mrvar sta razvila program Pajek za analizo velikih omrežij, ki ga uporabljajo številni raziskovalci po svetu.

⁵³ Ravno pri tem se - še posebej - razkrija zadrega glede objavljanja specializiranih (metodoloških in statističnih) del, saj tudi zborniki Metodološki zvezki ne izhajajo več v slovenščini, ampak v angleščini.

*povezovanju slovenskih izseljencev.*⁵⁴ Glede na splošne usmeritve v kontekstu globalizacije bo v prihodnje potrebnih še več tovrstnih preučevanj, ki bodo prese-gale mikro-makro delitev.

Globalizacija: pristopi, spoznanja, (pre)usmeritve

Tudi in še zlasti z vidika globalizacije kot najbolj inkluzivnega in dinamičnega procesa aktualne družbene preobrazbe lahko spremljamo dialektiko protislovnosti vključevanja in izključevanja. Kot tak zahteva, da v medsebojni povezanosti - ki šele razkriva notranjo protislovnost - in *ne aditivno*,⁵⁵ vključujemo v obravnavo največjo družbeno kompleksnost in jo hkrati v največji možni meri zmanjšujemo s tem, ko v njej prepoznavamo njene skupne imenovalce. Ta naloga je doslej *prese-gala zmožnosti družboslovcev*, tako da družbene spremembe v svetovnem merilu očitno prehitujejo njihovo konceptualizacijo in teoretsko pojasnjevanje. Praksa torej že prehitava teorijo nasploh in tudi v slovenskem merilu.

Ob tem pa vendarle lahko zapišem, da v Sloveniji, pa tudi pri delovanju na FDV in v TiP, nismo zamudniki, temveč prej v ospredju.

Razpredelnica 4: Pogostost pojavljanja nekaterih gesel v zvezi z globalizacijo (v COBISS-u za Slovenijo na milijon⁵⁶ zapisov v bazi)

Geslo	1970-1979	1980-1989	1990-1999	2000-2003
globalizacija	36	72	1.306	5.078
internacionalizacija	15	59	206	439
univerzalizem	5	2	34	37

Razpredelnica 5: Pogostost pojavljanja istih gesel v Web of Science (na milijon zapisov v bazi)

geslo	1970-1979	1980-1989	1990-1999	2000-2003
globalizacija	1	6	218	1.011
internacionalizacija	11	22	61	87
univerzalizem	6	7	32	38

Primerjava podatkov iz gornjih razpredelnic (število zapisov iz TiP je premajhno za primerjavo) nam kaže celo izrazito *večjo prisotnost gesel globalizacija* in

⁵⁴ Pod mentorstvom Slavka Splichala je npr. Sanja Čikić (2001) napisala diplomsko delo "Omrežna diaspora: Povezovanje slovenskih izseljencev s pomočjo informacijsko-komunikacijske tehnologije".

⁵⁵ Celó I. Wallerstein v svojih tekstih niza številne zgodovinske in geografske podrobnosti, ki se pojavljajo kot odvečne glede na grobo konceptualizacijo (center-polperiferija-periferija).

⁵⁶ Izračun na milijon sicer ne predpostavlja, da baza vključuje milijon ali več zadetkov; gre le za primerjalni prikaz (za projekcijo).

internacionalizacija v slovenskem prostoru, kot pa jo kaže druga baza v svetovnem merilu. Obakrat pa se kaže hitro naraščanje, še posebej v devetdesetih letih in naprej. Univerzalizem je bolj pritajen, vendar tudi v porastu.

Leta 1987 sem bil ob pripravah na svetovni sociološki kongres s temo Sociologija za en sam svet: enotnost in raznovrstnost (1990) celo presenečen, ko je eden od vodilnih ameriških sociologov Neil Smelser izražal svoje pomisleke glede te teme. Res pa je postajala modna tema posvetovanj v priredbi številnih mednarodnih organizacij, pri čemer je šlo tudi za zelo *nejasne obravnave*. In tudi danes po zelo intenzivnem dogajanju v preteklem desetletju in pol, ko imamo na voljo že kar obsežno literaturo - ki iz leta v leto narašča v neslutelih razsežnostih (glej o tem ponazoritvene podatke v razpredelnici 4 in 5) - imamo v osnovi še vedno nizko stopnjo organizacije spoznavnega procesa. To se vidi v številnih nasprotjih in nasprotujočih si razlagah, v ponavljanju enih in istih vprašanj in odkritem priznavanju avtorjev, da še nimajo odgovorov nanja. Glede na vsebinsko kompleksnost je zelo težko vzpostavljati dialog, saj pogosto govorimo in pišemo eden mimo drugega. Kumulativnost dosedanjih spoznanj, pa je s tem na zelo nizki stopnji. Še posebej moteče je dejstvo, da celo *izvirna spoznanja*, objavljena v *slovenskem jeziku* (v manjši meri tudi v angleščini), *ostajajo izgubljeni*.

Če poleg obravnav, ki kot svoj predmet eksplicitno označujejo globalizacijo, upoštevamo še druge, kjer je ta implicitno prisotna, postane snov še bolj neobvladljiva. Na primer, ali naj pod imenom globalizacije obravnavamo tudi povezovanje v evropskem merilu, ki je zdaj v Sloveniji bolj v ospredju ipd. S tem pa že načenjamo bolj temeljna, teoretsko bolj slabo razumljena vprašanja o *razmerjih* med posameznimi *ravnmi* teritorialne organizacije, ki sem jih poskušal pojasniti tudi v TiP. V prejšnjem poglavju sem se poskušal približati tej problematiki z obravnavo omrežnega povezovanja, ki se širi in približuje globalni "omrežni družbi". Toda to je le ena od analitičnih ravni globalizacije. Večjo preglednost in boljše razumevanje bi dosegli s sistematičnim upoštevanjem dveh *analitičnih ravni*:

- a) eno predstavlja analiza povezav, *odnosov med akterji*,
- b) drugo pa analiza (razširjanja) posameznih *lastnosti* ter *podobnosti in različnosti*.

V zvezi s prvim gre v Sloveniji za kar splošno razširjeno nerazumevanje razlikovanja med *neodvisnostjo* in *samostojnostjo*. Neodvisnost je sicer ustavno proglašena, dejansko pa (že) povsem iluzorna. Hkrati pa se ravno s *širjenjem odvisnosti* od vse večjega števila drugih subjektov *zmanjšuje odvisnost* od vsakega od njih konkretno. V tem na primer vidim perspektivo za osamosvajanje malih narodov kot je slovenski, zlasti v odnosu do močnejših sosedov, za Slovence zlasti v odnosu do Avstrijcev in Italijanov.

V zvezi z drugim pa tudi ne gre preprosto za vse večjo uniformnost in (le) izginjanje teritorialne raznovrstnosti, saj globalizacija hkrati tudi *povečuje možnosti* za uveljavljanje *posebnosti in edinstvenosti*, če najdejo svojo vlogo in komplementarne prednosti v svetovnem merilu. Do tega pa ne pride (nujno) že kar samodejno, temveč je vse bolj odvisno od *izoblikovane politike* in *refleksivnega delovanja* akterjev ter potrebne sinergije. Pogrešam jasnega zavedanja o tem, da lastni položaj ter identiteta ni fiksna danost, konstanta, ampak da jo nenehno izgrajujemo in izgubljam.

Gornje lahko postavim v zvezo s člankom, ki sva ga v TiP (1991/12) napisala z Milkom Poštrakom na podlagi analize čisto drugega dogajanja, tj. na področju *rock glasbe* in *kulturnega izročila*. Pri tem sva v sklepi misli zapisala: "Na naše izhodiščno vprašanje - svetovna homogenizacija in/ali kulturni pluralizem - torej odgovarjava: *ne gre za alternativo*; dejansko se povečujeta tako *podobnost* med teritorialnimi enotami, ki jim je vse več skupnega, kot tudi *raznovernost* kulturne (glasbene) ustvarjalnosti. Torej gre za kulturni pluralizem, ki se vse bolj krepi tudi z vzvratnimi vplivi ožjih teritorialnih sistemov".

Zelo priročno obliko obvladovanja kompleksnosti pri pojasnjevanju globalizacije predstavlja sektorski pristop. Vendar sem v TiP že v svoji kritični oceni dela, ki ga je napisal Leslie Sklair (The Global System, 1999) opozoril, da - dosledno in dolgoročno vzeto - globalizacije ni mogoče zamejevati v a priori dane, fiksno (do)ločene kategorije, tako da na primer obravnavamo *ekonomsko, politično* in *kulturno* globalizacijo.

Po drugi strani pa seveda danes še ne moremo odmisлити razlik med temi posebnimi vsebinami. Gre pa za to, da nenehno razkrivamo tudi njihovo prežemanje in regularnosti, ki so veljavne za vse. Na primer Marjan Svetličič se je v svojih člankih v TiP (1997, 1998 idr.) osredotočal na gospodarske vidike globalizacije. Pri tem je na primer ob oceni knjige Pasti globalizacije navedel tudi ugotovitev, ki *presega gospodarsko* sfero in nakazuje, da gre za igro s pozitivno vsoto. "Kritična ocena knjige Pasti globalizacije avtorjev H. P. Martina in H. Schumana kaže, da globalizacija ni igra ničelne vsote, kot predvidevata avtorja, ki zanemarjata načelo/zakon primerjalnih prednosti. Slednje še kako velja, še posebej skupaj z načelom kompenzacije, za tiste ki izgubljajo zaradi mednarodne menjave in/ali globalizacije. Koristi globalizacije presegajo njene stroške, *globalizacijo dvigajo k blaginji*. Globalizacija krepi konvergenco med državami, če le-te vodijo pravilno ekonomsko politiko, čeprav hkrati tudi marginalizira nekvalificirano delovno silo in vpliva na zniževanje njihovih plač, nezaposlenost in socialno dezintegracijo." (TiP, 1997/4: 596, poudaril Mlinar). Podobno razlago najdemo tudi v njegovem članku Globalizacija: možnost in priložnosti slovenskega gospodarstva (TiP 1998/6) v tem smislu, da - "s pravo izbiro politike" - koristi globalizacije presegajo njene stroške (igra s pozitivno vsoto).

Glede na načelo/zakon primerjalnih prednosti, koristi globalizacije torej presegajo njene stroške. V tem je gotovo eno od izhodišč za to, da globalizacija - gledano z vidika sveta kot celote - prispeva k blaginji. Vendar pa to, kot je nakazano že v navedbi, lahko - konkretno za Slovenijo, za določen kraj ali nekatere kategorije prebivalcev - pomeni tudi poslabšanje, nižji dohodek, brezposelnost ipd. Dejanski učinki so vse bolj odvisni od konkretnih akterjev (po stari terminologiji - od *subjektivnega faktorja*). Veljavnost razlage o igri s pozitivno vsoto pa ima še druge meje. Z večjo inkluzivnostjo in upoštevanjem stroškov (transporta), bo vse težja tudi dostopnost do večjih oddaljenosti in s tem se bodo hkrati *zmanjševale primerjalne prednosti* materialnih in človeških virov na bolj *oddaljenih lokacijah* (več o tem v naslednjem poglavju - o ekoloških mejah globalizacije in individualizacije).

Kot sledi iz izhodišč v tem besedilu, moje razumevanje vključuje *hkratno* prisotnost dopolnjevanja kot izključevanja, *sodelovanja in tekmovanja*. Pri tem pa je

vendarle zelo *pomembno iskanje* možnosti, da spontano pojavljajočo se ogroženost na podlagi medsebojnega izključevanja preuredimo, "*prevedemo*" v medsebojno dopolnjevanje. Boljše kot spopadati se s Kitajci, je, pridobiti jih za sodelovanje v obojestransko korist (na primer Alpina Žiri; več o tem v Žirovskem občasniku 2003/33).

V TiP je izrecno o globalizaciji pisalo le malo avtorjev in še ti skoraj v celoti le po letu 1990. Oznaka "globalna družba" se prvič pojavi v TiP (1983/8-9) v mojem prispevku *Prek partikularizmov do globalne družbe in občečloveških vrednot*, v katerem sem se še bolj skliceval na marksistične vire o preseganju teritorialne samozadostnosti in širjenju odvisnosti v svetovnem merilu (*Nemška ideologija*, pa tudi delo A. Fiamenga o kozmopolitizmu, integraciji človeštva idr.). Ta poseg nazaj je hkrati opozorilo v smislu *déjà vu!* Vsebinsko se vprašanja o globalizaciji ne pojavljajo šele zdaj. Ob tem sem zapisal, da zmanjševanje razlik med lokalnimi skupnostmi in med regijami še ne pomeni (vsaj ne nujno) že vsesplošnega povečevanja uniformnosti (TiP, 1983/8-9, 1216), kar še danes ne razumejo številni razpravljalci. Na splošnejši ravni sem tedaj nakazal vrsto današnjih problemov in konfliktov.

V devetdesetih letih pa je bilo nekaj posameznih prispevkov tudi z vidika komunikacijskih raziskav medijev (Vreg, 2001; Bašič - Hrvatina, 1993), nacionalne varnosti (Jelušič, 2002) in kulture (Kirn, M., 1997, 2000).

Da bi vsaj v najbolj zgoščeni obliki ilustrativno opozoril na kompleksno vsebino, ki sem jo obravnaval v svojih besedilih o globalizaciji objavljenih v TiP, spodaj podajam prikaz iz njih izbranih naslovov, podnaslovov ter značilnih naslovov posameznih poglavij. Rzvrstil sem jih v sedem sklopov, kot sledi:

1. Splošno. teorija

Globalizacija kot izziv za sociološko raziskovanje

Globalizacija kot *déjà vu?*

Globalizacija, raznovrstnost in homogenizacija v prostoru

Prostorska sociologija in globalizacija družbe

Marksistična misel o preseganju lokalnih (nacionalnih) okvirov

Od območnega k omrežnemu povezovanju

Od izključevanja zaradi nedostopnosti k izključevanju zaradi selektivnosti

Na pragu ubikvitarne družbe

Ubikviteta domačega in tujega

Večravnsko prežemanje: majhne skupnosti in globalni problemi

Od interakcijskih k transakcijskim sistemom

Izguba zunanjega sveta: novi totalitarizem?

Občutljivost za razlike in trend k homogenizaciji

Nezaupanje in (občutek) ogroženosti

Bivalno in/ali multilateralno čezmejno povezovanje

Mi po vsem svetu, ves svet pri nas?

Ozaveščanje podobnosti in različnosti od drugih

Dostopnost, konkurenca in primerjalne prednosti

2. Teritorialne spremembe

Nastajanje in izginjanje lokalnih posebnosti v procesu globalizacije

Teritorialna (ne)ločljivost zelenega in neželenega

Teritorialna raznovrstnost in lokalne posebnosti: izginjanje in nastajanje

Središčnost in obrobnost uhajata geografiji

3. Nacionalno in globalizacija

Nacionalna suverenost in globalizacija

Suverenost, medsebojna odvisnost in ogroženost

Prek nacionalne samozadostnosti: zavest in povezanost v svetovnem merilu

Nacionalna varnost in globalizacija

Še nikoli tako varni in tako ogroženi

Državna zaščita in odpiranje Slovenije v svet

"Narod" kot prostovoljno združenje

4. Lokalno-globalni odnosi

O (ne)razumevanju globalizacije

Globalizacija tokov in lokalne posebnosti

Konvergenca lokalnega in globalnega pojasnjevanja

Sploščanje hierarhije prostorske organizacije: lokalno-globalna konvergenca

Globalizacija ali getoizacija lokalne demokracije?

Teritorialna zamejenost v času globalizacije

5. Globalizacija in kultura

Homogenizacija in kulturni imperializem

Prezemanje, posnemanje in ustvarjanje

Odpiranje kot ogrožanje ali kot bogatenje nacionalne kulture?

Prek partikularizmov do globalne družbe in občečloveških vrednot

Teritorialne identitete v nastajajoči svetovni družbi

6. Okoljske meje globalizacije

Povratak k zaprti sistemski paradigmi

Feedback globalno spoznanih meja rasti

Planetarna ogroženost in nacionalni nadzor

Lokalna demokracija in svetovni eksperti: primer sežigalnice v Luki Koper

7. Družboslovno delovanje in globalizacija

Internacionalizacija družbenih znanosti

Mednarodno komparativno raziskovanje

O naši majhnosti in preko nje: teritorialna in institucionalna zaprtost družboslovnega delovanja

Mikro- in makrosociologija, odnosi med nivoji

Informacijska tehnologija in mednarodna izmenjava podatkov

Navzlic veliki raznovrstnosti tem, pretežni del obravnavane snovi zadeva eno ali obe nakazani analitični ravni, t.j. analizo odnosov med akterji in/ali analizo (razširjanja) določenih lastnosti z vidika podobnosti in razlik.

V zaključku tega poglavja pa naj opozorim še na daljnosežne implikacije obravnavane družbene preobrazbe za raziskovalno in izobraževalno delovanje na FDV. Ker bi tudi to zahtevalo posebno samostojno študijo, naj le opozorim, *da skoraj celotna pojmovna in disciplinarna zgradba našega družboslovnega delovanja postaja vprašljiva!* Stari pojmi izgubljajo svojo vsebino oziroma dobivajo novo, drugačno. Le v nekaterih primerih se tega tudi zavedamo, tako kot na primer, ko razlikujemo med "starim" in "novim lokalizmom". Včasih o tem tečejo že dolgotrajne razprave, ko gre za razlikovanje med "mednarodnimi odnosi" in "svetovno politiko" ter "transnacionalnimi povezavami" ali ko gre za "nacionalno suverenost" in podobno. Celo *"vsakdanje življenje"*, ki se pojavlja polarno v razmerju do globalizacije, se danes ne odvija - vsaj v virtualnem prostoru - več (le) v lokalnem, ampak tudi globalnem merilu. S tem ko vsakdanje samodejno enačimo z lokalnim, delamo vedno večjo napako.

Sicer pa nas tudi empirično raziskovanje, še zlasti množice podatkov, ki nam jih nudijo - vse bolj tudi primerjalno zasnovane - raziskave *Slovensko javno mnenje* nenehoma izzivajo k nadaljnjemu pojasnjevanju procesa globalizacije⁵⁷ ter njegovega polarnega in soodvisnega procesa krepitev moči človeka kot posameznika, z vsemi *želenimi in neželenimi, predvidenimi in nepredvidenimi* posledicami.

Ekološke meje individualizacije in globalizacije: vračanje k paradigmi zaprtega sistema

V tem retrospektivnem delu ne morem zajeti številnih *vprašanj o okolju*, ki so jih avtorji obravnavali v TiP. Pri tem gre za veliko avtorjev, od katerih se večina pojavlja le ad hoc, ko predstavljajo posamezne probleme iz prakse ali pa iz različnih disciplinarnih področij, pa tudi kot avtorji iz drugih držav. Kontinuirano in največkrat pa je to vprašanje obravnaval Andrej Kirn, predvsem s teoretskega vidika. Med drugim je obravnaval ekološko in ekonomsko soodvisnost, ekološko krizo in znanstvenotehnološko revolucijo ter alternative družbenega razvoja z vidika problematike okolja in nasploh "pasti razvoja".

Tu najdem navezavo tudi na mojo preokupacijo, kako se *meje rasti* pojavljajo kot *meje svobode*.⁵⁸ In še bolj konkretno: kako okolje (fizični svet nasploh) - ob medsebojni odvisnosti s tehnologijo - pogojuje družbene procese individualizacije in globalizacije. Prav tu namreč razkrivam paradoksalno nasprotje med veliko dinamiko teh dveh procesov po eni strani in povsem *nasprotnimi zahtevami*, na katere opozarjajo ekološko ozaveščeni raziskovalci, na drugi strani. Ne vidim pa

⁵⁷ Na primer kako je mogoče govoriti o globalizaciji, če pa večina prebivalcev izraža svojo navezanost (identifikacijo) prvenstveno na (naj)ožje teritorialne enote (več o tem tudi v TiP in v anketnih podatkih SJM).

⁵⁸ Poseben problem pa zadeva vprašanje profesionalne identitete sociologa, ki (problemsko in ne disciplinarno) obravnava fizično okolje.

sistematičnih obravnav, ki bi celovito pojasnjevale hkratne spremembe in zamejitve z vidika obeh procesov.

Pri vsem tem gre za pomemben korektiv poenostavljenega razumevanja razvoja, pa tudi individualizacije in globalizacije. V TiP (1997/4:592-593) sem opozoril, da nas globalizacija pospešeno vodi do *spopadanja z mejami fizičnega sveta* na tem svetu. Spopadamo se z ekološkimi mejami rasti, tedaj, ko gre za globalizacijo v smislu prostorskega širjenja mobilnosti ljudi in materialnih dobrin na vse večje oddaljenosti z vsemi *energetskimi implikacijami*, in tudi v smislu individualizacije potrošnje in rabe *omejenega prostora*. Ne le v teoriji, tudi v vsakdanjem življenju se lahko zalotimo v svojih lastnih protislovnih težnjah: želimo in načrtujemo potovanja v širši svet (mediji nas na profitni osnovi seveda k temu spodbujajo), hkrati pa naj bi varčevali z energijo, sami v domačem okolju pridelali čimveč potrebne hrane ipd.

Tako sem v času najbolj dinamične individualizacije in globalizacije že hkrati nakazal vračanje k zaprti sistemski paradigmi. V zvezi s tem sem zapisal: "Najvišja stopnja teritorialne inkluzivnosti pomeni *izgubo zunanjega sveta* in s tem prestop od paradigme odprtega k paradigmi zaprtega sistema. Svet postaja totalni sistem... Tu ne bo več zunanjih alternativ, niti v tem smislu, da bi se človek lahko osvobodil te celote, niti tako, da bi se izmaknil svoji odgovornosti... To pa nadalje pomeni, da *neželenih* posledic (npr. ekoloških) *ne bo mogoče prenesti* na druge tako, da ne bi vplivale tudi na nas same. Povečala se bo pomembnost razhajanja med življenjem *v fizično omejenem in informacijsko razširjenem* prostoru. Medtem ko se bo v virtualnem prostoru razširjala globalna informacijska družba, pa bodo meje fizičnega sveta nujno terjale omejevanje v individualnem in družbenem delovanju ter povratek k logiki zero sum, kar bo pomenilo *manj avtonomije* akterjev, a več *kontrole in konfliktov*" (Mlinar, 1997).

Vrsta raziskav v *Centru za prostorsko sociologijo* potrjuje "*težo*" *teh predvidevanj*, ne glede na to, ali vzamemo omejitve glede načina bivanja (spopadanje s preferencami po razpršeni poselitvi) ali dileme glede razmerja med javnim in osebnim prometom na lokalni ravni (sporna raba osebnega avtomobila) ali pa težnje k mobilnosti na vse večje razdalje, ki so v nasprotju z vsemi ekološkimi postulati, v svetovnem merilu. Medtem, ko globalizacija, ki je na pohodu, ravno simbolizira sproščanje in povečevanje tokov na vse večje oddaljenosti, se z ekološkega vidika krepijo glasovi, da jih je treba omejevati, da je treba zmanjševati porabo energije, povečevati lokalno samooskrbo ipd. V tem smislu sta si *ekonomija in ekologija še povsem nasprotni*, pa bodisi, da se vpleteni akterji tega zavedajo ali ne. Celo za državne organe je značilno, da hkrati promovirajo medsebojno izključujoče se usmeritve, podobno tudi programi javne televizije. Ali pa vzemimo kar lastno dejavnost na FDV, saj se tudi ta (npr. s tržnim komuniciranjem) vključuje profitno zasnovano ekonomijo.

'Mednarodni odnosi' in nacionalna varnost

Ali gre res le za odnose med narodi? Kje so drugi subjekti svetovnega dogajanja?

Živimo v času velikega vzpona slovenskega naroda, ki je s svojo državo postal "zgodovinski narod" in subjekt mednarodnega prava ter kot tak tudi na družboslovnem področju predmet zanimanja mladih generacij, ki se vključujejo na FDV. Proces osamosvajanja pa se ne ustavlja na nacionalni ravni. Za Slovence s tem še ni "konec zgodovine". Celo ne glede na državno ureditev se krepi moč *vse manjših* družbenih enot (v angleščini znameniti "empowerment"), teritorialnih in neteritorialnih subjektov, ki s *pomočjo* ali *neodvisno* ali celo v *spopadanju* z državo vstopajo v svet. Hkrati pa ob - v Sloveniji prav danes še posebej poudarjeni državocentričnosti - ostajajo v senci meddržavnih in mednarodnih odnosov, dostikrat neopaženi ali pa obravnavani kot drugorazredni, čeprav je ravno tu prisotna, vsaj potencialno, osrednja dinamika nadaljnjega družbenega razvoja.

Bojko Bučar je v ta vprašanja posegel v TiP s svojim člankom *Univerzalizem in regionalizem v slovenski zunanji politiki* (TiP 1992/5-6) in na drugih mestih, kjer je obravnaval oblike predstavljanja *subnacionalnih* ozemeljskih enot v "mednarodni skupnosti".⁵⁹ Pri tem navaja, da sodelovanje držav s subnacionalnimi ozemeljskimi enotami drugih držav ni redkost v mednarodnih odnosih. "Zadržke pri tovrstnem sodelovanju predstavljajo predvsem suverene države, ki ne vidijo *smisla in interesa* v sodelovanju s *subjekti nižjega ranga*" (poudaril Mlinar). Bučar je utemeljeno poudaril vlogo subnacionalnih regij, seveda pa se ob tem nakazuje še bolj dolgoročen trend; že danes gre za množico subjektov, ki *samostojno* nastopajo in rešujejo svoje probleme v transnacionalnih povezavah, ne da bi država lahko nadzirala njihovo delovanje. Tu gre za mesta, občine šole, fakultete, različne interesne skupine, strokovna društva, subkulturna gibanja itd. O tem sem pisal tudi v svojih člankih v TiP - npr. v *Obmejne regije in Evropa* (1996/6) - in dobil natančnejši vpogled v svoji raziskavi na Koprskem.⁶⁰

Ob tem, ko je danes nekako že apriorno zavrtnjena tema "podružbljanje", pa se zdi kar presenetljivo aktualna vsebina članka, ki ga je pod naslovom *Podružbljanje zunanje politike in mednarodnih odnosov* v TiP (1987/10-11) objavil Marko Vrhunec. Pri tem je ugotovil, da je podružbljanje splošen sodoben globalen in ne samo naš pojav. Uveljavlja se z vidika možnosti, da se številni akterji neposredno, stalno in organizirano vključujejo v mednarodno sodelovanje.⁶¹ "Podružbljanje je negacija etatizma, predvsem *premagovanje monopola države* v zunanji politiki in mednarodnih stikih in odnosih... Pokazalo se je, da država ni več sposobna sama

⁵⁹ Glede na to, kar sem napisal o omrežnem povezovanju, seveda postaja dostikrat sporna celo splošna raba izraza "mednarodni odnosi" in "mednarodna skupnost".

⁶⁰ V svojem članku "Glokalizacija" ali getoizacija lokalne demokracije" (TiP 2000/3) sem predstavil obsežnejši citat iz poročila nekdanjega župana Aurelija Jurija (17. 2. 1997), iz katerega navajam tole: "Obiskali so nas državniki, ministri, parlamentarci, veleposlaniki, župani, poslovni in drugi ljudje... [sledijo imena 22 držav]... Z naše strani smo ponesli podobo in značilnosti Kopra in Slovenije neposredno v... [deset držav]. Naši kulturni ambasadorji so bili v Avstraliji na Japonskem in v skandinavskih državah, medtem ko so koprške poslovne ekipe potipale vse pomembnejše svetovne trge..."

⁶¹ Ob tem bi pripomnil, da to vključevanje ni nujno organizirano, in kot že rečeno, ni le mednarodno.

obvladovati mednarodnih razmer in tokov. Postala je ozko grlo, ki ne more več zadovoljiti vseh družbenih potreb. Le neposredno povezovanje s svetom vseh ljudi delavcev in občanov z vseh področij družbenega življenja, poklicev, struktur itd. družbi omogoča 'dihanje s polnimi pljuči', dvosmerno komuniciranje in pretakanje" (1254, poudaril Mlinar). Tako se je torej Vrhunec zavzemal za "povezovanje vseh delov družbe in kadrov s svetom", kar naj bi znotraj države pospeševalo demokratizacijo družbe, deetatizacijo, decentralizacijo in debirokratizacijo.

Zastavlja se vprašanje, koliko današnje delovanje in pozornost v družbi in družboslovju še sledi taki vsebinski usmeritvi? Ali ni prišlo pri tem do razvojno škodljive diskontinuitete, mogoče, ne da bi se tega zavedali? Ali ni izobraževalni proces na FDV *osiromašen*, ker - kolikor poznam - premalo vključuje taka vsebinska vprašanja, s katerimi bi lahko odločneje *presejali zamejenost državocentrične* miselnosti? Podobno se ta vprašanja zastavljajo v svetovnem merilu, saj že predolgo traja zelo splošna razprava o (ne)utemeljenosti teorije o mednarodnih odnosih in teorije o svetovni politiki. Vlado Benko je že (glej npr. Benko, 2000) vseskozi razširjal vsebino obravnav mednarodnih odnosov s tem, da je vključeval tudi sociološka spoznanja. Glede na vse navedeno, pa si lahko zastavimo vprašanje, zakaj tudi *sociološki študij ne vključuje* tega predmetnega področja? Ali gre za neozaveščeno inercijo zamejenosti iz časov njenega formiranja? Tako kot družboslovna informatika ne bi smela biti zamejena na sociologijo, tako tudi svetovno dogajanje ne bi smelo biti zamejeno na politologijo! *Poanta* pa je: če upoštevamo preobrazbo, o kateri sem pisal, gre za preseganje inercije v delitvi na notranje in zunanje!

Družbena preobrazba kot izziv za teorijo in prakso nacionalne varnosti

Daljnosežne posledice, ki vsaj implicitno izhajajo iz družbene preobrazbe, ki sem jo nakazal v tem besedilu in pred tem na več mestih v TiP, v temeljih zadevajo tudi teorijo in prakso nacionalne varnosti. Toda implikacije teorije, ki na splošno zarišuje spremembe, ki so pred nami, so očitno *težje prepoznavne* in dojemljive kot pa tiste, ki jih simbolizira 11. september v New Yorku ali 11. marec v Madridu. *Demonstracijski učinek* slednjih dveh je očitno neprimerljivo večji kot pa prehod od - celo grafično predstavljenega - vzorca območnega k omrežnemu povezovanju in s tem povezane razlage o procesih individualizacije in globalizacije, ki sem jo predstavil v reviji in knjigi. V TiP (pa tudi v okviru konference Pugwash v Hirošimi, leta 1995; objava 1997) sem predstavil svoj prispevek, v katerem sem - kljub medetničnim konfliktom na Balkanu - utemeljeval *konec teritorialnega ekspanzionizma* in *konec možnosti vojne* v Evropi. Oboje namreč, kot izhaja iz osnovnega modela omrežno (ne)urejene družbe, *postaja nemogoče*. Namesto *konfrontacije* imamo opravka z *interpenetracijo*. Spremembam, ki jih prinaša deteritorializacija v družbi nasploh se ne more izogniti niti organizacija varnosti in obrambe, niti obramboslovno delovanje pri nas in v (razvitem) svetu. Ostaja pa vtis o nedorečenosti v eksplikaciji in razumevanju te že predvidljive in spet še ene "velike zgodbe".

Tako torej nakazujem, da tudi nacionalno varnost ne jemljem samo še kot dodatno temo v retrospektivnem pogledu družboslovnega delovanja. Želim pa izzvati večjo pozornost o tem, da je to vsebino (ob zadosti širokem teoretskem pristopu) treba obravnavati kot inherentni sestavni del družbenoprostorskih spre-

memb. Te prehajajo okvire profesionalnega ter institucionalno-državnega delovanja.⁶²

V tem smislu na primer postajajo relevantna spoznanja o globalizaciji ter o *ponotranjenju zunanjega sveta* (podomačenju tujega) in pozunanjenju notranjih zadev (posvetovljanju domačega). To seveda vključuje tudi *ponotranjanje* doslej vedno prisotnega *zunanjega sovražnika*. Glede na vse *večjo moč*, ki jo lahko dobijo tudi manjše skupine in posamezniki, postanejo razumljive tudi možnosti *terorističnih napadov*. S prevzemanjem soodgovornosti za dogajanje v svetu pa seveda ni mogoče računati, da bi se Slovenci lahko *izognili* aktivnejšemu vključevanju v razreševanje konfliktov v svetu, kot je sedaj v Afganistanu.

Splošna tema, ki je dobila nekakšno uradno priznanje tudi v prostorskem planiranju, tj. *opuščanje sektorske* in monofunkcionalne organizacije in usmerjanje k "*mešanim strukturam*", pa potrjuje utemeljenost mojega kritičnega odnosa, ki sem ga izražal že v prvih stikih z obramboslovjem na FSPN. Ogromna sredstva so bila izgubljena (kadar je šlo) za gradnjo zaklonišč kot enonamenskih objektov. Prav zdaj pa gre na podlagi nove IKT za množično opuščanje dosedanje prakse v smislu, ena funkcija - ena institucija - ena fizična struktura (zgradba).

Čeprav je videti, da je ideja o *podružbljanju vojske* dokončno pokopana, na primer v Sloveniji še posebej zdaj, ko smo prešli na njeno profesionalizacijo, vendarle tudi temu lahko ugovarjam. Najprej, ali je verjetno, da bi bila samo vojska izjema od vsega drugega, kar sem že prestavil? Sicer pa sedanja *vsepovsodna ogroženost* (v TiP, 1995/5-6, sem že pisal o tem, da smo v nekem smislu na pragu ubikvitarne družbe) in s tem spet *vsepovsodni nadzor* na nepričakovani način - skozi zadnja vrata - spet predstavlja obliko podružbljanja. V zvezi s tem glej tudi prispevek Ljubice Jelušič *Globalnost varnostnih interesov in groženj* (TiP 2002/4), ki obravnava deteritorializacijo konfliktov. Če gre za bolj klasične oblike, kot je v ZDA *community watch*, ali videonadzor ali pa številne druge oblike delovanja velikega brata, nam to razkriva razsežnosti, ki daleč presegajo okvire *profesionalne zamejitve* področja državne varnosti. Toda, tako kot že vseskozi, tudi pri tem ne gre za igro z ničelno vsoto! Profesionalno jedro, ki skrbi za nacionalno varnost, je še preveč določeno kot *sektor zase*, premalo pa kot izhodišče in stičišče za vključevanje in samoorganiziranje prebivalcev v vseh njihovih življenjskih in delovnih situacijah.

V zvezi s tem pa je še veliko nedorečeno o spremembah, ki jih prikazana družbena preobrazba prinaša, na primer glede na vlogo *meje in obmejnih območij* ter odnose med centrom in periferijo. Pozornost pa bi zaslužila tudi univerzalizacija pravic in varstva nemočnih, kar postaja pomembnejše kot pa nacionalne armade in še kaj.

⁶² Ob prispevku Ljubice Jelušič v tej številki TiP, ki navaja natančen pregled objavljenih prispevkov (in ugotavlja, da je bilo objavljenih 287 člankov) s tega področja, se lahko omejim le na nekatera - po mojem razumevanju sicer - temeljna vprašanja.

Informatizacija, inovativnost in družba znanja

Če se že moram omejevati in izbirati teme in spoznanja iz preteklosti za prihodnost vsaj glede na današnje evropske prednostne naloge ne morem zaobiti procesa informatizacije, ki nas vodi v "informacijsko družbo", in vseh tistih prizadevanj, še zlasti inovativnih dejavnosti, ki so podlaga "*družbe znanja*". Medtem ko se samostojni prispevki z oznako "družba znanja" v TiP še niso pojavili, (pač pa smo imeli prispevke o znanosti in znanju, npr. Kirn, Hribar, Mali idr.) je "*informacijska družba*" že prisotna od poznih osemdesetih let. Leta 1989 sem dal pobudo za organizacijo pogovora, za okroglo mizo z naslovom *Na poti v informacijsko družbo*, katere prispevki (Splichal, Mlinar, Kalin, Premk, Pretnar, Trampuž in drugi) so bili objavljeni v TiP (1990/1-2). Število prispevkov pozneje narašča, vendar se zdi da se šele pojavlja mlajša generacija raziskovalcev, ki oživljajo to področje (Trček, Oblak, A. Lukšič, Kovačič, Delakorda, Lenarčič in drugi).

Že v zgodnejšem obdobju pa je šlo za obravnave *inovativnosti* v gospodarstvu (Jerovšek, Kos, Pešec, Pretnar in drugi) in negospodarstvu oziroma nasploh (Rus v socialnih skupnostih, Makarovič o ustvarjalnosti). Zdi se, da problematika tudi po več desetletjih v osnovi *ostaja v osnovi nerazrešena* kljub vsem deklaracijam o pomenu znanja in znanosti za prihodnost Slovenije in v boju za preživetje v vse bolj tekmovalnem svetovnem gospodarstvu.

Razpredelnica 6: Število zadetkov pojmov v zvezi z informacijsko družbo/družbo znanja (na milijon zapisov v bazi Web of Science)

iskani pojem	1970-1979	1980-1989	1990-1999	2000-2003
informacije	3.071	3.190	10.096	27.487
informacijska tehnologija	10	98	326	625
informacijska družba	4	22	35	72
znanje	764	1.142	9.045	15.482
znanost	2.778	3.071	12.924	26.934
družba znanja	0	1	2	11
inovacije	138	123	391	684
vsi članki	5.416.764	8.540.181	10.360.423	4.824.324

V splošno informacijo o tem, kako se povečuje zanimanje za tu obravnavano vsebino, prikazujem zgornjo razpredelnico s številom zadetkov izbranih pojmov v Web of Science. Informacijska tehnologija izstopa z izrednim porastom zlasti v osemdesetih letih, znanje pa v devetdesetih. Znanje in znanost sta že močno prisotna; družba znanja se šele začinja pojavljati; inovacije pa imajo nekaj počasnejšo rast.

Vsa družboslovna področja na FDV in univerzi so še vedno pred neizpolnjeno nalogo, da razjasnijo mikro- in makroblokade in okoliščine, ki preprečujejo uveljavljanje inovativnosti v kontekstu "nove ekonomije znanja" (glej tudi prispevka Svetlika, Pavlina, Sočana v tej številki). Kot izhaja tudi iz prispevka avtorjev Svetlika

in Pavlina, se to navezuje tudi na razmerja med *ustvarjanjem, prenosom in uporabo znanja*⁶³, kar sem sicer obravnaval že v zvezi s profesionalizacijo (glej tudi Mali, 2002). Z vidika družboslovnega delovanja pa zaslužijo pozornost tudi *različne* izkušnje o povezovanju z "uporabniki" posameznih fakultet ljubljanske univerze, ki bi jih kazalo strniti pod nakazanim vidikom. Za sedaj nimamo potrebnih dvosmernih, ali pa niti enosmernih komunikacij.

Čeprav se danes poudarja, da primanjkuje strokovnjakov s tehničnih področij in naravoslovja in postavljajo v ospredje predvsem tehnološke inovacije, hkrati v praksi razkrivamo *blokade pri uresničevanju* razvojnih programov, ki so predvsem upravne, organizacijske in sploh družbene narave. Tu pa vidim izziv za celotno družboslovno delovanje v Sloveniji.

Informacijsko-komunikacijska tehnologija in raziskovanje v vsakdanjem življenju

Vedno aktualnejša postaja zamisel (ki sem jo predstavil v TiP, 1978/10 in 1988/75), da je hkrati z nadaljnjo krepitvijo profesionalizacije družboslovnega delovanja potrebno tudi uvajanje spodbud za njegovo širjenje prek njegovih ozko profesionalnih in institucionalnih okvirov. Že tedaj sem ugotavljal, da nova informacijska tehnologija bistveno razširja *potencialni krog sodelujočih v raziskovalnem procesu*. Ob nesluteni dinamiki razširjanja rabe računalnikov, interneta, elektronske pošte, ob širjenju števila informacijskih in multimedijskih središč po občinah in posameznih krajih ter vse večji dostopnosti in obvladljivosti podatkov za vse širši krog ljudi, pa ta ideja dobiva še dosti bolj realno podlago.⁶⁴

Poistovetenje ustvarjalcev in uporabnikov znanja

Na taki podlagi pa prihaja do zbliževanja teoretskega in izkustvenega, do poistovetenja *ustvarjalcev in uporabnikov znanja* itd. V tem smislu se potrjuje in aktualizira predvidevanje, da se družboslovna raziskovalna dejavnost ne bo pojavljala le v posebnih raziskovalnih institucijah, temveč dosti bolj razpršeno in prožno kot *sestavina vsakdanjega življenjskega okolja*.⁶⁵

Potrebe po analitični raziskovalni dejavnosti ne bodo mogle zadovoljiti več majhne skupine profesionalnih raziskovalcev v osrednjih institucijah. Na vseh ravneh odločanja naj bi se opirali na računalniško podprte analitično-informacijske

⁶³ Tu zadevamo v že trajno prisotno razpravo o temeljnih in aplikativnih raziskavah. V zvezi s tem Drago Kos v svojem komentarju ugotavlja, da je prevladala formalna nad vsebinsko presojo programov, tako da se zelo malo upošteva njihova t. i. družbena aktualnost, inovativnost posameznih predlogov ne pride do veljave.

⁶⁴ Več o tem v knjigi Zdravka Mlinarja *Bivalno okolje v globalni informacijski dobi* (v pripravi).

⁶⁵ O tem sem pisal v TiP že 1978. leta, ko sem se posvečal temi "Samoupravljavci kot raziskovalci" (Družboslovna raziskovanja in samoupravno odločanje). Pri tem sem poudaril, da vključevanje prebivalcev v raziskovalno delo ne pomeni niti izrivanje niti nadomeščanje znanosti z nekakšnim diletantskim volonterstvom. Nasprotno, njihovo vključevanje naj bi predvsem povečevalo ozaveščenost vse širšega kroga ljudi o neizmernih področjih potencialnega kreativnega delovanja, ki postaja obenem pomembna gonilna sila razvojnih procesov (str. 1120). Pri tem sem se navezoval na delo nemškega sociologa Rennī KJūnig, *Die Gemeinde, Hamburg, Rowohlt, 1958*, ki sem ga nosil v mislih že od časa njegove izdaje.

centre, ki bi zagotavljali večjo selektivnost, ekspeditivnost in tudi analitično podkrepjenost variantnih rešitev ter anticipacijo njihovih neposrednih in posrednih posledic.

Današnja svetovna praksa te zamisli potrjuje kot uresničljive. Ne le nova informacijsko-komunikacijska tehnologija, tudi organizacijske in analitično-metodološke inovacije, kot je npr. analiza SWOT, razširjajo možnosti za vključevanje vse širšega kroga prebivalcev v "samoraziskovanje" njihovega lastnega okolja. To je hkrati ena temeljnih predpostavk za bolj demokratično odločanje na lokalni ravni.

TiP in FDV bi lahko veliko vplivali na uveljavljanje nakazanih možnosti v Sloveniji. S tem bi presegali dosedanje prakso, ko se splošna določila, sprejeta v centru, mehanično in enosmerno prenašajo tudi na značilne lokalne razmere ter "v bazi" ustvarjali možnosti za *dvosmerne komunikacije*.⁶⁶

Da pri tem ne gre za kakšne utopične ideje, nam kaže praksa nekaterih evropskih držav in v ZDA, kjer lokalni prebivalci dosti bolj kot pri nas sodelujejo pri tovrstnih dejavnostih, še posebej v zvezi s planiranjem. V določenem smislu pa tudi pri nas že praksa prehiteva "teorijo", saj se zlasti mladi množično vključujejo v različne *aktivnosti v virtualnem prostoru* (npr. njihovo delovanje v diskusijskih forumih, vse številnejših spletnih anketah in komentarjih njihovih izidov, predstavljanje njihovega kulturnega in umetniškega delovanja na internetu ipd.). Tudi na FDV že deluje forum *Razpravna deska FDV*, na primer na temo *Zaposlovanja diplomantov FDV*, prek katerega se na nov način razjasnjuje tudi ta "stara tema" na podlagi novega vzorca komuniciranja "vseh z vsemi". Tu se stekajo različne izkušnje diplomantov FDV.

Glede na vse to dogajanje se z zamudo ozaveščamo o tem, kako *utrjene predstave* o institucionalnih okvirih znanstvenega in še posebej družboslovnega delovanja postajajo *preživele*.

Tu gre za izziv celotnemu kompleksu družboslovnega delovanja, ki zahteva *redifiniranje vlog vseh dosedanjih akterjev in še zlasti osrednjih znanstvenih in izobraževalnih institucij*. Na vidiku je torej sprememba v načinu komuniciranja in tudi v vsebini njihovega delovanja. Za znanstvene in strokovne ustanove v Sloveniji - podobno kot sicer tudi za druge, npr. politične - šele s tem vidikom lahko razkrivamo, kako presenetljiva je njihova institucionalna in teritorialna inercija in *zaprtost*.

Nove tehnologije in stari/novi načini delovanja: poistovetenje izobraževanja in raziskovanja

Na vsej črti razkrivamo podcenjevanje zmožnosti ljudi in tudi odsotnost spodbujevalne vloge osrednjih institucij, ki bi jo lahko uveljavljali pod geslom "pomoč

⁶⁶ Ob skorajda vsesplošnem sprejemanju našega novega "supersredišča" v Bruslju, ne vidim, da bi kdo problematiziral prevlado enosmernih komunikacij na tej relaciji. Kot da bi bilo to samoumevno! EU ima pri nas svoje izpostave (EDC) za razširjanje informacij iz Bruslja, ne pa za to, da bi prek njih dobivala povratne informacije. Tu vidim izziv za naše družboslovje, (v smislu indigenizacije) saj bi naši raziskovalci lahko v povratne komunikacije nenehoma vnašali slovensko specifično vsebino.

za samopomoč". Celoten šolski sistem prihaja v krizo zaradi preobremenjenosti, zaradi *faktografsko* posredovanega znanja, hkrati pa nimamo *elementarnih priročnikov*, ki bi učence in odrasle - ki postajajo vseživljenjski učenci - usmerjali k *dejavnejši vlogi* v njihovem okolju.⁶⁷

Doslej smo *metodološka znanja*, usposabljanje za analizo razmer na posameznem predmetnem področju, šteli za tipično ozko strokovno sfero. V okviru prejšnjega političnega sistema so še to označevali kot postransko ali celo kot izraz tehnokratske usmerjenosti posameznikov. V spremenjenem družbenem kontekstu, ko je vse večji delež razpoložljivega znanja dostopen ljudem neposredno, tudi *mimo izobraževalnih institucij*, pa postaja zmeraj bolj nesmiselno, če ohranjajo tradicionalno vlogo kot nekakšnega monopolnega kanala za razširjanje znanja po že vse bolj zastarelem modelu komuniciranja: eden z mnogimi. Vse bolj potrebna pa je *pomoč za samostojno iskanje informacij in ustvarjalnost* ljudi v najrazličnejših delovnih in življenjskih okoljih. Kot nam kažejo izkušnje iz osnovnih šol, se pojavlja zadrega, ob tem ko imamo na voljo možnost uporabe računalnikov, torej novo tehnologijo, *hkrati pa primanjkuje idej, kako bi jo uporabili*, še zlasti za analizo družbenega okolja.

Če pri tem upoštevamo, da se v svetu širi tudi učenje na domu v smislu izobraževanja na daljavo in da prihaja do deinstitucionalizacije izobraževanja v smislu "de-schooling society", potem vidimo, da se bistveno spreminja celoten kontekst komuniciranja, v katerega vstopata tudi FDV in TiP. V prejšnjih desetletjih sta bili v ospredju institucionalizacija in profesionalizacija družboslovnega delovanja. V bodoče pa bi preko revije TiP lahko v nakazanem smislu (ponovno) poudarjali tudi vprašanje o *podružbljanju*, socializaciji tega delovanja. Obe bi lahko zelo neposredno, življenjsko aktivirali stik s srednješolskim izobraževanjem, saj bi srednješolcem lahko nudili tako vsebinske kot metodološke usmeritve. Sedanji študentje *novinarstva, družboslovne informatike* in vsi drugi, pa bi - pred in po diplomami - lahko dosti pripomogli k uresničevanju teh zamisli. To se navezuje na današnjo aktualno problematiko mladine in torej tudi na *sociologijo mladine* (alternativa drogami!) idr.

Pri tem preseneča, kako ravno znanstvena sfera zaostaja za sfero socialne politike in socialnega varstva, kjer se je že pred več desetletji začel proces deinstitucionalizacije v informacijski dobi in družbi znanja. Glede na tehnološke možnosti in razvojne potrebe ter stopnjo izobraženosti prebivalcev pa lahko pričakujemo *radikalno razširjanje kroga sodelujočih*, tako da bi tudi družboslovno delovanje postajalo vse bolj splošno razširjena prvina vsakdanjega življenjskega okolja občanov. Kot sem že nakazal prav v zadnji številki TiP (št. 6, 2003), s širjenjem *teledela na domu* prihaja do reintegracije dela in bivanja. Pri tem so raziskovalci vse manj vezani na fiksne lokacije dosedanjih raziskovalnih institucij. Hkrati pa se jim pridružuje vse več mladih, ki so usposobljeni in opremljeni tako, da vse bolj obvladujejo vse večje količine informacij kar v domačem okolju.

Ob potrebni (pre-)usmeritvi razvojne politike RS, ki bi priznavala in podpirala novo vlogo osrednjih družboslovnih institucij, bi lahko uvajale dejavnosti, kakrš-

⁶⁷ Glede tega sem že podal svoj prispevek v intervjuju z M. Nagličem z naslovom *Od trpnega sprejemanja krajevnih danosti k dejavnemu vstopanju v svet* (ŽO, 2003/33).

nih doslej še nismo imeli. V programu Založbe FDV bi npr. lahko uvedli zbirko publikacij, namenjenih *družboslovnemu usposabljanju najširšega kroga občanov*, še zlasti pa učencev, dijakov in študentov; seveda pa tudi zaposlenih in upokojen-
cev. Njihov skupni imenovalac pa bi bil ravno pomoč pri dejavnostih, ki zadevajo (kritično) analizo lastnega življenjskega okolja hkrati z opiranjem na svetovne informacijske vire.⁶⁸ Vse to pa se neposredno navezuje na širjenje rabe interneta, elektronske demokracije in tudi na uveljavljanje koncepta civilne družbe nasploh.⁶⁹

O (ne) samostojnosti naroda in posameznika v kontekstu globalizacije

Tudi obravnave, ki zadevajo narod in še posebej slovenski narod, postavljam v najširši časovno-prostorski kontekst družbenih sprememb. Pri tem pa se zavedam, da različen časovni okvir obravnave že sam pogojuje tudi pomen in (ne)pomembnost rezultatov, do katerih pridemo s svojo analizo. Prav v tem pogledu prihaja med slovenskimi izobraženci do različnih pogledov glede vloge naroda in njegove države.

S povečevanjem zgodovinske distance od časa slovenske osamosvojitve bo seveda lahko presoja o tem vse manj pristranska. Že po enem desetletju pa je vidno dvoje. Po eni strani celo več kot pričakovani *uspeh pri uveljavljanju Slovenije* kot samostojnega in mednarodno priznanega akterja v evropskem in celo svetovnem merilu. Kot majhen narod smo - zahvaljujoč predvsem slovenskemu jeziku - dobili celo *prednostni položaj*, saj nam je omogočeno neposredno vključevanje v nadslovesne centre odločanja. Tega nimajo niti nekateri drugi večji narodi brez lastne države, niti velike regije enonacionalnih držav (npr. Bavarska z 11 milijoni prebivalcev). V skladu s splošnimi težnjami k osamosvajanju se vse manjše enote neposredno vključujejo v vse širše družbene okvire in družbo v svetovnem merilu. Po drugi strani pa je Slovenija dobila svojo državno samostojnost po skoraj tristo petdeset letih (od 1648) obstoja in torej že prav ob *poteku "vestfalskega reda"* v Evropi. To je bil sistem suverenih teritorialnih držav, v katerem je imel *posameznik podrejeno vlogo* pripadnika državljana. V Sloveniji pa to zgodovinsko podoživljamo - kot sem zapisal ob 50. obletnici *Splošne deklaracije OZN o človekovih pravicah* (posvetovanje na SAZU, 1998; ur. A. Šelih, 1999) - v izjemno zgoščeni obliki, v komajda dobrem desetletju pred vstopom v EU. Že v tem desetletju se kaže paradoks hkratne *graditve in slabitve* slovenske države. Nacionalna suverenost - kot sem pisal v TiP (1990 in 1991) - v razvitem svetu slabi

⁶⁸ K uporabi le-teh sem že pred dvema desetletjema spodbujal študente na treh fakultetah ljubljanske univerze (npr. podatkovna baza ICONDA, idr.), saj je to odločilno pogojevalo kakovost njihovih študijskih izdelkov; današnja dostopnost je neprimerljivo večja, uporaba pa še vedno omejena.

⁶⁹ Ob tem pa prihaja tudi do sprememb v načinih komuniciranja. Elektronske komunikacije sicer do neke mere nadomeščajo tiskane medije (vendar ne tako, kot so bila pričakovanja, da vstopamo v "brezpapirno družbo"). Vloga revij, kot ugotavlja tudi Slavko Splichal, ki izdaja revijo *Javnost/The Public* - se ne zmanjšuje kljub širjenju elektronskih komunikacij. Vendar pa so uspešne predvsem tiste, ki hkrati zagotavljajo tudi svojo elektronsko dostopnost, kar pa jim je omogočeno, zlasti če se vključujejo v svetovna založniška omrežja.

glede na vse večjo avtonomijo posameznikov (oziroma subnacionalnih enot) in glede na "uhajanje" zadev prek njenih meja. Brez nadzora nad teritorialnimi državnimi mejami, kot ugotavlja France Bučar v *Porušeni harmoniji sveta* (2003), je ni mogoče uveljavljati. Mejam pa se odpovedujemo z vstopom v EU.

Ta vprašanja zadeva tudi članek *Posameznik in narod, avtonomnost in suverenost*, ki ga je (v TiP 1989/8-9) objavil Tine Hribar. V njem je najprej opozoril, da človek kot posameznik ni že sam po sebi subjekt. Kot bistvo subjektivitete posameznika pa šteje njegovo avtonomijo. V postmoderni dobi pa prihaja do samoovedanja posameznikov kot narodov (v primerjavi z dosedanjim razumevanjem nacionalne države, kakršna je na primer Španija). Mednarodni dokumenti pa človekove pravice in državljanske svoboščine utrjujejo na svetovni ravni, ki so temelj porajajoče se svetovne civilne družbe. Oblikuje se "svetovno pravo, na podlagi katerega svetovna javnost ne samo dovoljuje, ampak vse pogosteje tudi zahteva različne sankcije v razmerju do tistih (suverenih) držav, ki kršijo temeljne človekove pravice. Čeprav takšno sankcioniranje ne pomeni napada na suverenost prizadete države, prihaja ob ohranjanju formalne suverenosti vendarle do vsebinske relativizacije, tj. deabsolutizacije suverenosti" (prav tam: 988). Pri tem dodaja, da se s pravico državljanov, da se pritožijo na mednarodne institucije, povečuje avtonomija posameznikov, zmanjšuje pa suverenost države nad njimi.

Čeprav je najprej zapisal težko sprejemljivo razlago, da se posameznikova avtonomnost in narodova suverenost *načeloma ne izključujeta*, nato vendarle navaja *kolizije med njima*. O teh pa razsojata posameznik in država, toda prednost ima posameznik. "Prednost, da se v skrajnem primeru odreče državljanstvu, se pravi tudi državi svojega naroda, se izseli..." (prav tam). Mislim, da je pri slednjem pomembnejše še nekaj drugega. Ne umik ali pobeg posameznika, temveč *podreditve države univerzalnim standardom*, ki vse bolj jasno (pa čeprav z mnogimi nedoslednostmi, tako kot na Balkanu) dajejo *prednost posamezniku* pred vsakim drugim nacionalno-državnim (ne)redom in celo *zahtevajo vmešavanje* v "notranje zadeve" (v zgodnejšem obdobju se je, bolj z nasprotnega vidika, s to temo ukvarjal Danilo Türk v svoji knjigi, ki je bila prikazana tudi v TiP). Prav tu razkrivam temeljno spremembo v današnjem svetu, ki ne priznava več prednosti nacionalnemu ali kateremu koli drugemu partikularnemu redu (na primer družinski zasebnosti), temveč daje prednost univerzalnim pravicam posameznika, kar sem že obravnaval.

Tudi v tem vidim potrdilo, da še ni prišlo do "konca velikih zgodb" v smislu, kot nakazujejo nekateri pisci o postmoderni družbi. Nasprotno, živimo sredi največjega spreminjanja, v katerem v največji kompleksnosti in prepletenosti lahko *prepoznavamo veliko zgodbo o krepitvi človeka kot posameznika in svetovne družbe*. Ali to pomeni, da narod kot nekakšna vmesna struktura nima perspektive? V TiP in na več drugih mestih je že Rudi Rizman (TiP 1989/8-9) večkrat zastavil vprašanje o prihodnosti naroda in nakazal, da ne gre preprosto za izbiro, ali samo nacionalna država ali samo nadnacionalne integracije; res pa se bo morala prva prilagajati drugi in se odpovedati suverenosti nad svojimi državljani (v povezavi s tem glej tudi TiP 1989/8-9).

Grega Tomc v tukajšnji jubilejni številki TiP zastavlja vprašanje o prihodnosti slovenskega naroda s svojim prispevkom *Slovenci včeraj, danes in... nikoli več?*

Tudi on svoje sklepe pogojuje glede na časovne okvire obravnave. Glede na to, kar sem že napisal o regularnostih, ki so še vedno prepoznavne, bi bilo preskromno reči, da se moramo pri tem opirati le na ugibanje. Mogoče pa je nakazati preobrazbo naroda v kontekstu svetovne omrežne družbe.

Prav v zadnjem desetletju je prišlo tudi v družboslovnih razpravah do pomembnega *korektiva* prvotnih *sklepov o koncu* teritorialne raznovrstnosti, koncu naroda, države, koncu mesta, družine in podobno. Ob deteritorializaciji se pojavlja *reteritorializacija*. V svojih člankih v TiP sem že omenjal, da globalizacija ni (le) nekakšna nivelizacija, temveč tudi *povečana možnost za uveljavljanje* tistih, ki so zmožni opredeliti svojo vlogo v globalnem merilu. Omenil sem tudi že razlikovanje med identiteto kot "otokom" in "križiščem". Vse to nas opozarja, da ne gre preprosto za da ali ne.

Logika eksplicirane teorije individualizacije in globalizacije narekuje, da bo vse več Slovencev živelo zunaj Slovenije in bodo v informacijski dobi lahko ostajali povezani tudi v svetovnem merilu. Tako se bo *povečevala njihova zmožnost* in hkrati *zmanjševala samoumevnost*, da delujejo (tudi) kot Slovenci zunaj današnje Slovenije. Razselitev v Cankarjevem času in danes, ko na primer postajajo mediji dostopni kjer koli in kadar koli, ne vodi do istih posledic.⁷⁰

Ne vidim možnosti, da bi ohranjali *"etnično čisto" Slovenijo*. Hkrati pa spet vidim, da ne gre samo za enosmerni proces v smislu utapljanja slovenstva. Res je sicer, da se zmanjšuje delež rojenih Slovencev, ki v svojem življenju uporabljajo slovenski jezik. Toda hkrati ni bilo še nikoli toliko Neslovencev, ki bi se učili slovenščino, kot danes. Vse kaže, da se stvari neodvisno od naše volje spreminjajo tako, da bo za preživetje postalo *nujno*⁷¹ znanje *svetovnega jezika*; sicer pa bo od nas in naše volje kot posameznikom in od organizirane skupnosti prepuščeno - še zlasti od naše volje in torej politike - odvisno kakšna bo prihodnost slovenskega jezika in slovenske identitete kot ene od izbirnih identitet.⁷²

Bistveno spremembo vidim v prehajanju od vnaprejšnje določenosti človeka z njegovem okoljem že po rojstvu, rodu, krvi, teritorialnem poreklu oziroma času bivanja v kraju k ozaveščenemu, *refleksivnemu* presojanju in izbiri kot osnovi nje-

⁷⁰ Slovenska RTV je leta 1997 začela po internetu oddajati in danes so že vse televizijske (SLO 1 in SLO 2) in radijske oddaje (vsi trije programi) postale dostopne po vsem svetu. V Centru za slovenščino kot drugi/ tuji jezik na Filozofski fakulteti se uči slovenskega jezika vse več slušateljev (v 20 letih skoraj 2000) z vseh celin, med katerimi se povečuje delež tistih, ki niso slovenskega porekla. Državna uprava vključuje tudi Urad RS za Slovence po svetu. Nove komunikacijske možnosti so pomembne za delovanje Slovenske izseljenske matice in za Slovenski svetovni kongres. Zavod MIRK in nekatere šole uvajajo učenje (še zlasti slovenščine) na daljavo po internetu za učence iz Slovenije na več celinah.

⁷¹ Že pred leti sem to zastopal v razpravah na FSPN nasproti stališču, da naj se na primer na štajerskem kot prvi, obvezni, tuji jezik učijo nemščino, na Primorskem italijanščino, ker bi to pomenilo, da nimamo nobenega "skupnega imenovalca". Kot je pokazala praksa je bilo npr. nemogoče organizirati katero koli predavanje tujih gostov brez prevajanja.

⁷² Ob vsem tem je še veliko nerazumevanja in ob vsem pomenu, ki ga pripisujemo ohranjanju slovenskega jezika, še nimamo celovite sociolingvistične analize, ki bi lahko bila podlaga za konsistentno opredeljeno jezikovno politiko (v zvezi s tem piše tudi Kalin Golob v TiP 2001/2). Ne vidim tistega, ki bi bil zadosti odprt za razumevanje in povezovanje obeh strani protislovja med instrumentalnostjo in identiteto, kakor je to poimenoval Alain Touraine, ali - drugače rečeno - med ekonomskim razvojem in etnorazvojem.

gove individualne identitete in identifikacije. *Narod kot vnaprejšnja danost vseka-
kor slabi; narod kot izbirna oblika povezovanja, kot "izbirna identiteta" pa ostaja,
odvisno od volje, hotenja posameznikov in njihove organiziranosti tako v nacio-
nalno-državnem, kot v svetovnem merilu. Vsekakor pa ne tak, kakršen je danes.*

Sklepna misel

Jubilejni pogledi nazaj so praviloma precej drugačni od tega, ki sem ga pred-
stavil v tem besedilu. V njem se nisem hotel zamejiti le na leporečje o dosežkih štiri-
desetletij niti se nisem želel zadržati le v okvirih preteklosti. Namerno sem že z
naslovom poudaril, da v preteklosti iščem predvsem izhodišča za prihodnost. Pri
tem pa se ne prepuščam niti samoumevnosti evolucionističnega optimizma, niti
ne sprejemam konca vseh velikih zgodb. Ob vsej kompleksnosti in zmedenosti s
katero se spopadamo v družbi in družboslovju današnjega časa, sem vendarle -
tako na osnovi zelo konkretnega izkustva iz več desetletnega delovanja na FDV, kot
tudi teoretsko posplošenega svetovnega izkustva - poskušal razkrivati in predstavi-
ti določene regularnosti.

V svojem poskusu analize s sociološkega vidika se nisem mogel zaustaviti na
meji dveh političnih sistemov, temveč sem razkrival kontinuiteto tam kjer jo pravi-
loma ne vidimo in diskontinuiteto, ki je dostikrat le navidezna. Izpostavil sem de-
ja vue, kadar sem razkrival, da smo preveč zožili časovne horizonte in je potrebno
poseči bolj nazaj, podobno kot tudi primere, ki kažejo, da ne vidimo rudimentar-
no prisotnih izhodišč za vnaprej. Osebnostno pa mi je bilo v največje zadovoljstvo
vsako razkritje protislovnosti, tako v družbenem, kot družboslovnem delovanju.
Osredotočil sem se na (pavšalno zavrženo) dialektiko vključevanja in izključeva-
nja, individualizacije in globalizacije, partikularnega in univerzalnega..., vse v spo-
padanju s poenostavljeno logiko igre z ničelno vsoto. Čeprav pot v prihodnost ni
premočrna, pa to še ne pomeni da je povsem nepredvidljiva. Če družboslovci ne
bomo izključevali fizičnega sveta, se bomo toliko bolj približali realnosti, ki jo
nakazujem z vračanjem k paradigmi zaprtega sistema.

V svojem besedilu sem poskušal ugotavljati, kaj smo se v nekaj desetletjih
naučili. Temeljitejša preučitev virov, pa me je spet privedla do paradoksa. Vseskozi
sem pisal o svojih prizadevanjih, da bi čimvečjo družbeno kompleksnost zgostil in
prevedel na skupni imenovalec. Rezultat pa je - najdaljše besedilo v tej publikaciji!
To pa je ob vsej moji pretencioznosti že spet svarilo in hkrati izziv (prosto po
Mertonu), da se posvetimo nenameravanim učinkom našega delovanja.

LITERATURA (skrčeni seznam)

- Albrow, Martin (1996): *Global age: state and society beyond modernity*. Cambridge: Polity
Press.
Albrow, Martin and Elizabeth King (eds.) (1990): *Globalization, Knowledge and society*,
London, SAGE
Barbič, Ana (1984): Plotovi med znanstvenimi strokami so (še) visoki, *TiP*, 21 (3).

- Beck, Ulrich (2003): Kaj je globalizacija? Ljubljana: Krt.
- Benko, Vlado (1970): Integracija socioloških, politoloških in novinarskih ved v univerzo, *TiP*, 7 (11): 1506-1511.
- Benko, Vlado: (2000): Sociologija mednarodnih odnosov. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.
- Bernik, Ivan (1984): Od samoanalize k analizi družbe, *TiP*, 21 (3): 284-288.
- Bernik, Ivan (1987): Zakonitosti in "odkloni" v teoriji razvoja, *TiP*, 24 (10-11): 1412-1413.
- Bernik, Ivan in Fabjanič, Nina (1998): Spomini na socializem: "čas napredka in dobrega življenja" ali "čas strahu in zatiranja"? *Teorija in praksa*, 35 (6): 1057-1068.
- Bibič, Adolf (1986): Civilna družba v socializmu, *TiP*, 23 (11): 1203-1212.
- Bibič, Adolf (1986): Politična znanost 25 let pozneje, *TiP*, 23 (12), 1401-1413.
- Blalock, Hubert, Jr. (1984): *The Basic Dilems in the Social Sciences*, London, Sage.
- Bohinc, Rado, Metod, Černetič (ur.) (1999): *Civilna družba v Sloveniji in Evropi: stanje in perspektive*. Ljubljana: Društvo Občanski forum, FDV.
- Brezovšek, Marjan (1970): Raziskovanje podeželja: vtisi ob akciji Vojsko, *TiP*, 7 (10): 1385-1398
- Brezovšek, Marjan (1990): Nekateri izkušnje z referendumom, *TiP*, 27 (12): 1440-1449.
- Bučar, France (2003): Porušena harmonija sveta. Dob pri Domžalah: Miš.
- Castells, Manuel (1996): *The Rise of the Network Society*. Oxford, Cambridge: Blakwell.
- Ferligoj, Anuška (1976): Metodološki vidiki proučevanja razvojnih procesov, *TiP*, 13 (11): 1024-1027.
- Fink - Hafner, Danica (1998): Raziskovanje policy omrežij, *TiP*, 35 (5): 816-829.
- Gantar, Pavel (1992): Regionalizem in lokalna samouprava, *TiP*, 29 (3/4): 282-288.
- Gantar, Pavel (1993): Črnograditelj proti državi, *TiP*, 30 (5-6): 435-443.
- Goričar, Jože (1984): Teorija v spoprijemu z družbeno prakso, *TiP*, 20 (2/3): 366-369.
- Grizold, Anton, Vinko Vegič (2002): Članstvo v Natu: rešitev sodobne varnostne dileme Slovenije? *TiP*, 39 (3): 383-401.
- Hočevar, Barbara (2004): Kritičnost, zavzetost in iznajdljivost so v Sloveniji prepovedane, *Delo*, 16. febr. 2004.
- Hočevar, Marjan (1995): Do kam segajo evropska transurbana omrežja? *TiP*, 32 (7-8): 697-704.
- Hribar, Tine (1989): Posameznik in narod, *TiP*, 28 (8/9): 986-991.
- Hvala, Ivan, Marjan Sedmak (ur.) (2004): *Politea: Civilne razsežnosti politike*, Ljubljana, FDV, Društvo Občanski forum.
- Iglič, Hajdeja (2003): Network and political mobilization: beyond structural argument, *Družboslovne razprave*, 19 (44): 13-34.
- Jelušič, Ljubica (2002): Globalnost varnostnih interesov in groženj, *TiP*, 39 (4): 613-620.
- Jerovšek, Janez (1965): Distribucija moči na nivoju občine, *TiP*, 2 (4): 652-664.
- Jerovšek, Janez (1988): Globalno-sistemske determinante podjetništva in inovativnosti, *TiP*, 25 (11-12): 424-443.
- Jogan, Maca (1974): Nekateri problemi odnosa sociologije do družbene prakse, *TiP*, 11 (9-10): 999-1012.
- Jogan, Maca in Renner, Tanja (1982): *Sociologija in dejavnost sociologov v razvoju naše družbe*, Ljubljana, RSS.
- Jogan, Maca (1990): Sociologija - svetovni centri in periferija, *TiP*, 27 (12): 1564-1568.
- Južnič, Stane (1995): Človekovo telo, *TiP*, 32 (11/12): 930-937.
- Kerševan, Marko (1994): Religija, Evropa in Slovenci, *Teorija in praksa*, 31 (3-4): 242-255.
- Kirn, Andrej (1976): Ekološki zakoni in materialna produkcija, *TiP*, 13 (3-4): 198-212.
- Kirn, Andrej (1981): *Razvojna logika družbenih sistemov* (H. Teune, Z. Mlinar: *Razvojna logika družbenih sistemov*, Sage Publications 1978), *TiP*, 18 (1): 131-135.
- Kirn, Andrej (1987): Sodobne tendence v načinu znanstvenega mišljenja in univerza, *TiP*, 24 (8/9): 1069-1078.

- Kirn, Andrej (1992): Konfliktnost med ekonomijo in naravo, *TiP*, 29 (3-4): 264-270.
- Kolarič, Zinka (2003): Neprofitno-volonterske organizacije in njihov razvoj: od volonterizma k profesionalizmu. *TiP*, 40 (1): 37-56.
- Komac, Miran (2002): Narodne manjšine in nacionalni interes; *Teorija in praksa*, 39 (4): 588-600.
- Korošec, Tomo (1996): Ob 35-letnici FDV - poskus periodizacije, v: Slovenska država, družba in javnost, Zbornik ob 35-letnici FDV, ur. Anton Kramberger, Založba FDV.
- Kos, Drago, Marjan Hočevar, Pavel Gantar, Franc Trček, Matjaž Uršič (2001): Pogledi na Ljubljano: ideje o razvoju, Esejistična anketa, Ljubljana: Urbanistični inštitut Republike Slovenije.
- Kos, Drago (2003): Postmoderno prostorsko planiranje. *Teorija in praks*, 40 (4): 647-657.
- Kos, Marko (1989): Temeljne značilnosti majhnih inovativnih podjetij. *TiP* 26 (11/12): 1518-1518
- Kos, Marko (2003): Konvencija samozadostne znanosti, Delo, 16. dec. 2003, str. 5.
- Košir, Manca (1991): Za uveljavitev specifičnosti študija novinarstva : reforma študija na FSPN. *TiP*. 27 (1/2): 232-235.
- Kramberger, Anton (1993): Profesionalizacija sociologije - težaven projekt. *TiP*, 30 (7/8): 823-830.
- Lukšič, Igor (1991): Demokracija v pluralni družbi? Preverjanje veljavnosti konsociativne teorije. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.
- Makarovič, Jan (1994): Sociologija kreativnosti, *TiP*, 31 (1-2): 152-158.
- Makarovič, Jan (2003): Antropologija ustvarjalnosti: biologija, psihologija, družba. Ljubljana: Nova revija.
- Mali, Franc (2002): Prenos znanstvenega in tehnološkega vedenja iz akademskih institucij v gospodarstvo v Sloveniji v kontekstu mednarodnih primerjav, Ljubljana, FDV (zaključno poročilo).
- Malinarič, Tomo (1974): Integracija vasi v širšo družbo : komunikacijska izpostavljenost, prevezemanje inovacij in sociometrijska struktura vaške skupnosti - primer Vojskega: diplomatska naloga. Ljubljana: FSPN.
- Mandič, Srna (1998): Stanovanjska politika in policy-omrežje, *TiP*, 35 (5), 895-917.
- Mandič, Srna (2002): Socialni programi, družbeni problemi in krepitev vpliva javnosti, *TiP*, 39 (2): 204-219.
- Markič, Boštjan (1987): Družbeni razvoj in interesi, *TiP*, 24 (10-11): 1408.
- Mlinar, Zdravko (1966): Kje se zaustavljata pobuda in kritika? *TiP*, 3 (11): 1514-1527.
- Mlinar, Zdravko (1970): Sociologija, agrarna politika in razvoj podeželja. *TiP* 7 (6-7): 901- 13.
- Mlinar, Zdravko (1970): Duhovna ustvarjalnost v spopadu z okviri majhnega naroda. *Problemi*, 8 (91-92): 99-111.
- Mlinar, Zdravko (1978): Samoupravljalci kot raziskovalci: družboslovno raziskovanje in samoupravno odločanje, *TiP*, 15 (10): 1119-1132.
- Mlinar, Zdravko (1983): Prek partikularizmov do globalne družbe in občečloveških vrednot. *TiP* 20 (8-9): 1203- 217.
- Mlinar, Zdravko (1986): Človek in sistem: izključevanje in/ali prežemanje. *Nova revija*, Čnaši razgledi, 11. april 1986: 195-197.
- Mlinar, Zdravko (1988): Profesionalizacija, ideologija in metodologija v sociološkem raziskovanju, *TiP*, 25 (9-10): 1181-1195
- Mlinar, Zdravko (1988): Profesionalna kultura, družboslovno raziskovanje in družbena praksa: predlogi ukrepov za pospešeni razvoj (družbenih) znanosti posebno glede na sociologijo, *TiP*, 25 (5): 550-567.
- Mlinar, Zdravko (1989) Informacijska tehnologija in prostorsko-družbeni razvoj, *TiP*, 26 (5): 525-540.

- Mlinar, Zdravko (1989) Na poti v informacijsko družbo: tehnološke spremembe, individualizacija in globalizacija, *TiP* 26 (10): 1194-1214.
- Mlinar, Zdravko (1990) Globalizacija, raznovrstnost in homogenizacija v prostoru, *TiP* 27 (8/9) 1087-1097
- Mlinar, Zdravko (1990) Od prostora krajev k prostoru tokov: prestrukturiranje ali razkroj teritorialno-družbene organizacije? *Družbosl. razpr.*, 7 (10): 15-44.
- Mlinar, Zdravko (1990), Od obrobnih zaznav do prepoznavanja identitete informacijske družbe. *TiP* 27 (1-2): 57-62.
- Mlinar, Zdravko (1991) Suverenost, medsebojna odvisnost in ogroženost, *TiP* 28 (10-11): 1163-1174.
- Mlinar, Zdravko, Milko Postrak (1991) Svetovna homogenizacija in/ali kulturni pluralizem? : rock glasba in narodno kulturno izročilo, *TiP* 28 (12): 1363-1375.
- Mlinar, Zdravko (1992) Teritorialne identitete v nastajajoči svetovni družbi, *TiP* 29 (5-6): 450-462.
- Mlinar, Zdravko (1993) Prostorski nered kot izraz (ne)moči posameznika in sistema, *TiP*, 30 (5-6): 427-434, ilustr.
- Mlinar, Zdravko (1993) Teritorialna dehierarhizacija v nastajajoči "novi Evropi", *TiP* 30 (11-12): 1086-1093.
- Mlinar, Zdravko (1994), Mi po vsem svetu, ves svet pri nas? : prostorska sociologija in globalizacija družbe, pogovor vodil Drago Kos, *TiP* 31 (9-10): 839-849.
- Mlinar, Zdravko (1995) Na pragu ubikvitarne družbe? *TiP* 32 (5-6): 426-443.
- Mlinar, Zdravko (1995) Od območne k omrežni organizaciji evropske družbe, *TiP* 32 (7-8): 659-671.
- Mlinar, Zdravko (ur.) (1995): *Osamosvajanje in povezovanje v evropskem prostoru*. Ljubljana: FDV.
- Mlinar, Zdravko (1996): *Obmejne regije in Evropa*, *TiP* 33 (6): 971-988.
- Mlinar, Zdravko (1997): *Globalizacija kot izziv za sociološko raziskovanje*, *TiP*, 34 (4): 575-595.
- Mlinar, Zdravko (2000), "Glokalizacija" ali getoizacija lokalne demokracije? *TiP* 37 (3): 413-436.
- Mlinar, Zdravko (2001): *Krepitev in slabitev moči lokalnih akterjev ter nastajanje in izginjanje lokalnih posebnosti v procesu glokalizacije*, *TiP* 38 (5) 765-785.
- Mlinar, Zdravko (2001): *Conteptualizing the process of globalization* V Woodward, Alison in Martin Kohli: *Inclusions and Exclusions in European Societies*. London: Routledge.
- Mlinar, Zdravko (2003): *Od trpnega sprejemanja krajevnih danosti k dejavnemu vstopanju v svet*. *Žirovski občasnik* 21 (33): 65-140.
- Mlinar, Zdravko, Splichal, Slavko, Trampuž, Cveto (1983). *Informatika v družboslovju*. Naši razgledi, 32 (19): 544-545.
- Mušič, Braco (1999): *Civilna družba v urbanizmu med državo in krajevno samoupravo*. V Bohinc, Rado in Metod Černetič (ur.): *Civilna družba v Sloveniji in Evropi*. Ljubljana: Društvo Občanski forum, FDV.
- Mušič, Braco (1993): *Pet strategij proti nedovoljenim posegom v prostor*. *TiP* 30 (5/6): 444-452.
- Oblak, Tanja (2002) *Podobe elektronske demokracije*, *TiP*, 39 (2): 155-169.
- Pahor, Majda (1999) *Zdravstvena sociologija*, 36 (6): 1014-1026.
- Renner, Tanja (1998) *Sociopatologije vsakdanjosti: anorexia nervosa*, *Družboslovne razprave*, 14 (27-28): 55-62.
- Rizman, Rudi (1989): *O prihodnosti naroda*. *TiP*, 26 (8/9): 1010-1011.
- Rizman, Rudi (1999): *Vloga (nove) civilne družbe pri konsolidaciji demokracije*. V Bohinc, Rado in Metod Černetič (ur.): *Civilna družba v Sloveniji in Evropi*. Ljubljana: Društvo Občanski forum, FDV.

- Roter, Zdenko (1991): Induciranje dogem ravnotežje med institucionalnim in spontanim. *TiP*, 28 (8/9): 1046-1047.
- Rus, Andrej (2003): Interpersonal dynamics in network organizations, *Družboslovne razprave*, 19 (42): 21-46.
- Rus, Veljko (1979): Protislovni procesi profesionalizacije, *TiP*, 16 (10): 1482-1491.
- Rus, Veljko (1984): Socialna varnost in množična inovativna dejavnost, *TiP*, 21 (5-6): 599.
- Saksida, Stane (1987): Utiranje avtonomne vrednosti znanstvenega dela. *TiP*, 24 (10/11): 1399-1401.
- Sekulič, Duško (1987): Dialektika individualizacije in podružabljanja (razprava o knjigi Protislovja družbenega razvoja), 24 (10-11): 1403-1405.
- Sklair, Leslie (1991): *Sociology of the Global System*, London: Harvester.
- Splichal, Slavko (1986): Razvoj novinarskega študija in komunikologije, *TiP*, 23 (12): 1413-1421.
- Splichal, Slavko (1989): Informacijska tehnologija: od nove tehnologije do nove družbe, *TiP*, 26 (10): 1179- 1193.
- Strassoldo, Raimondo (1990): Lokalna pripadnost in globalna uvrstitev. *Družboslovne razprave*, 7 (10): 64-76.
- Svetličič, Marjan (1997): Pravi pasti globalizacije sta provincializem in neznanje: knjigi Pasti globalizacije na rob. *TiP*, 34(4): 596-608.
- Svetličič, Marjan (1998): Globalizacija: možnosti in priložnosti slovenskega gospodarstva. *TiP*, 35(6): 1015-1027.
- Svetlik, Ivan (1991): Zaposlovanje diplomantov. *TiP*, 28 (5/6): 567-575.
- Svetlik, Ivan (1984): Premalo je raziskav, ki bi pokrivalo celoten jugoslovanski prostor. *TiP*, 21 (3): 283- 284.
- Šadl, Zdenka (1999) Mikro-makro povezave : primer sociološkega proučevanja čustev, *TiP*, 36 (6): 976-998.
- Šmidovnik, Janez (1990): Lokalna samouprava v novi slovenski ustavi. *TiP*, 27 (10/11): 1231-1239.
- Štebe, Janez (1997) Zakaj Slovenci potrebujemo svoj arhiv družboslovnih podatkov, *Teorija in praksa*, 34 (4): 609-630.
- Teune, Hennry, Zdravko Mlinar (1973): Razvoj i participacija, *Revija za sociologiju*, 3 (1-2): 3-26.
- Tomič, Stojan (1975): Podobnosti in razlike med samoupravljanjem in participacijo. *TiP*, 12 (10): 966-973.
- Toš, Niko in Brina Malnar (1995): Projekt slovensko javno mnenje - primer infrastrukturne podatkovne baze slovenske sociologije. *TiP*, 32 (9/10): 835-846.
- Toš, Niko (1999): Primerjalna analiza zaupanja v institucije. V Bohinc, Rado, Metod, Černetič: Civilna družba v Sloveniji in Evropi: stanje in perspektive. Ljubljana: Društvo Občanski forum, FDV.
- Toš, Niko, Brina Malnar (2002) Družbeni vidiki zdravja, Ljubljana, FDV-IDV.
- Verlič Christensen, Barbara (2000): Migracijska politika Evropske skupnosti in Slovenija. *TiP*, 37 (6): 1117-1131.
- Vreg, France (1993), Transnacionalno in interkulturalno komuniciranje, *TiP*, 30 (11-12): 1142-1155.
- Vreg, France (2001): Globalizacija in elektronska demokracija. *TiP*, 38 (1): 5-28.
- Woodward, Alison in Martin Kohli (2001): *Inclusions and Exclusions in European Societies*. London: Routledge.
- Zajc, Drago (1988): Razmerje med neposrednimi in predstavniki oblikami odločanja (in učinkovitost političnega sistema). *TiP*, 25 (1/2): 250-256.
- Županov, Josip, Željka Šporer (1984): Profesija sociolog. *Revija za sociologiju*, 14 (1/2): 11-46.